

**T.C.
KAHRAMANMARAS SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

NEO-HİTİT HEYKELTRAŞLIĞINDA KRAL BETİMLEMELERİ

aęlar AKDAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAS
2019**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

NEO-HİTİT HEYKELTRAŞLIĞINDA KRAL BETİMLEMELERİ

**DANIŞMAN
JÜRİ
JÜRİ**

**: Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ
: Doç. Dr. Ercüment YILDIRM
: Dr. Öğr. Üyesi Nurgül YILDIRM**

Çağlar AKDAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
2019**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

NEO-HİTİT HEYKELTRAŞLIĞINDA
KRAL BETİMLEMELERİ

Çağlar AKDAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez / Proje 16/05/2019 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Doç. Dr. Özden
ÜRKMEZ
BAŞKAN

Doç. Dr. Ercüment
YILDIRM
ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül
YILDIRM
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
Enstitü Müdürü V.

Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi tarafından desteklenmiştir.
Proje No: 2018/1-23 YLS

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NEO-HİTİT HEYKELTRAŞLIĞINDA KRAL
BETİMLEMELERİ**

Çağlar AKDAĞ

Danışman : Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ

Yıl : 2019, Sayfa: 86+VIII

Jüri : Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ (Başkan)
: Doç. Dr. Ercüment YILDIRM (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Nurgül YILDIRM (Üye)

MÖ. II. binin sonlarında, Yakındoğu’da gerçekleşen deniz kavimlerinin yıkıcı hareketleri, bölgenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısında büyük değişikliklere yol açmaktadır. Hitit Devleti’nin yıkılmasından sonra yaşanan, ‘Karanlık Çağ’ olarak da nitelendirilen dönemde, bölgede özellikle Anadolu ve Kuzey Suriyeli yeni etnik gruplar ortaya çıkmaktadır. Hitit Devleti’nin yıkılmasından sonra Hitit hanedanı ve halkı Anadolu’nun daha güvenli bölgelerine göç etmiştir. Bölgede Neo-Hitit/Geç-Hitit/Kuzey Suriye/Suriye Hitit, Luwi gibi değişik isimlerle adlandırılan kent devletlerini kurmuş ve çok sayıda heykeltraşlık ürünü ortaya çıkarmışlardır.

Çalışmamıza konu olan kral tasvirleri kaya kabartmaları, adak stelleri, orthostatlar ve heykeller olarak sınıflandırılmıştır. Neo-Hitit kent devletlerinde tespit edilen kral tasvirleri oluşturulan stil grupları içerisine yerleştirilerek değerlendirilmiştir. Neo-Hitit Sanatına ait 21’ i orthostat, 10’ u stel, 13’ ü heykel, 5’ i heykel başı ve 5’ i de kaya kabartması olmak üzere çalışmamızda toplam 54 eser incelenmiştir. Çalışmamız içerisinde değerlendirilen Neo-Hitit kent devletlerinde tespit edilen 17 eserin “Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili” içerisine, 12 eserin “Geleneksel Hitit Stili” içerisine, 10 eserin “Assurlaşmış Neo-Hitit Stili” içerisine, 11 eserin “Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili” içerisine yerleştiği görülmüştür. 4 eserin ise herhangi bir stil gurubu içerisine yerleşmediği görülmüştür. Tüm bu stil grupları içerisinde tespit edilen heykeltraşlık eserlerinin ağırlıklı olarak “Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili” içerisine yerleştiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, Neo-Hitit, Kent, Heykeltraşlık, Kral

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

**KING DESCRIPTION IN NEO-HITTITE
SCULPTURE**

Çağlar AKDAĞ

Supervisor : Assoc. Dr. Özden ÜRKMEZ

Year : 2019, Pages: 86+VIII

Jury : Assoc. Dr. Özden ÜRKMEZ (Chairperson)
: Assoc. Dr. Ercüment YILDIRM (Member)
: Assist. Prof. Dr. Nurgül YILDIRM (Member)

At the end of the B.C. two millennium, the destructive movements of the sea tribes in the Near East led to major changes in the economic, political and social structure of the region. After the collapse of the Hittite Kingdom, which is also known as the Dark Age, new ethnic groups, especially from Anatolia and Northern Syria, are emerging in the region. After the collapse of the Hittite Kingdom, the Hittite dynasty and people migrated to safer regions of Anatolia. In the region, Neo-Hittite / Late-Hittite / Northern Syria / Syria Hittite, Luwi established with different names such as the city-states and many sculptural products were created.

The king depictions of our study were classified as rock reliefs, votive steles, orthostats and statues. The depictions of the king found in the Neo-Hittite city states were placed in the style groups created and evaluated. A total of 54 artifacts of Neo-Hittite Art, 21 of which were orthostat, 10 of which were stele, 13 of which were sculpture, 5 of which were head of sculpture and 5 of which were rock reliefs, were examined. In the Neo-Hittite city states evaluated in our study, 17 artifacts were found in the “*Neo-Hittite Style showing the Assyrian influence*” 12 artifacts in the “*Traditional Hittite Style*” 10 artifacts in the “*Assyrian Neo-Hittite Style*” 11 artifacts “*Aramized, Phenomenized Neo-Hittite Style*”. It is seen that 4 artifacts are not placed in any style group. It is understood that the sculptural artifacts identified in all these style groups were mainly settled in “*Neo-Hittite Style with Assyrian Effect*”.

Keywords: Iron Age, Neo-Hittite, City, Sculpture, King

ÖN SÖZ

Bu Çalışmada Hitit Devleti'nin yıkılma süreci ve ardından yaşanan karanlık dönem sonrası Anadolu'da Demir Çağ'ı olarak adlandırılan dönemde ortaya çıkan Hitit devlet kültürünün bir devamı olarak nitelendirilen Neo-Hitit kent devletlerinin tarihi, siyasi yapısı ve heykeltraşlık eserleri içerisinde yer alan krallara ait temsiller serbest heykeller, orthostatlar, adak stelleri ve kaya kabartmaları birlikte değerlendirilmiştir. Tespit edilen eserler üzerinde günümüze kadar yapılan sanatsal ve stilistik değerlendirmeler göz önünde bulundurularak önceki çalışmalarda oluşturulan stil grupları içerisine yerleştirilerek Neo-Hitit Sanatı'nın kültürler arası etkileşimi farklı kültürlerle karşı ortaya koydukları direnci ve uyumu ortaya çıkarılmıştır.

Tez konusunu bana öneren, bu alanda çalışmama imkân sağlayan ve çalışmam sırasında maddi ve manevi her zaman destek olan değerli danışman hocam Sn. Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ'e sağladığı tüm destek ve olanaklar için teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Yüksek lisans hayatımdan bugüne kadar desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve her zaman bilgisi ve tecrübesiyle yanımda olan ve kendi çalışmalarından fedakârlık göstererek tez metnimi okuyarak yapıcı eleştirilerde bulunan kıymetli hocam Sn. Dr. Öğretim Üyesi Oktay DUMANKAYA'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Araştırmalarım sırasında kendisinden büyük destek aldığım değerli hocam Sn. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM'a minnettarım.

Yüksek lisans çalışmam sürecinde desteğini ve tecrübelerini esirgememiş olan değerli hocam Sn. Doç. Dr. Erkan DÜNDAR'a çok teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca zamanlarını benim için ayıran beni yalnız bırakmayan en kötü şartlarında dahi yanımda olan kıymetli dostlarım Semih TOĞAN, Ümit YILDIRIM, Mehmet DOĞAN, Serdal TÜZÜN, Tugay BİKKAN, Ayşenur PALA'ya ve Feyyaz AVAN'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Araştırmalarım boyunca yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen en zor zamanımda dahi yanımda olan ve tezim süresince sürekli fikir alışverişinde bulunarak belki de teşekkürün anlamının sönük kalabileceğini düşündüğüm kıymetli arkadaşım Ezgigül DOĞAN'a şükranlarımı sunarım.

Aynı zamanda tüm hayatım boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgememiş ve en umutsuzluğa kapıldığım anda benim yanımda olan kıymetli babam, annem ve kardeşime teşekkür etmeyi kendimde bir borç bilirim.

Çağlar AKDAĞ
2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
2. KONU İLE İGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR.....	3
3. NEO-HİTİT KENT DEVLETLERİ'NİN SİYASİ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ	5
3.1. Karkamış Kent Devleti.....	6
3.2. Malatya-Melid Kent Devleti	8
3.3.Sam'al-Zincirli Kent Devleti	11
3.4.Gurgum-K. Maraş Kent Devleti.....	12
3.5. Tabal Kent Devleti	15
3.6. Kue (Que)-Hilakku Kent Devleti	17
3.7. Kummuh Kent Devleti	18
3.8. Pattina/ Unqi Kent Devleti	20
4. NEO-HİTİT KENT DEVLETLERİNDE KRAL BETİMLEMELERİ	22
4.1. Karkamış Kent Devleti Kral Betimlemeleri.....	22
4.1.1. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları	22
4.1.1.1. Prens Kamanis ve Yariris Kabartması N.R. 1.	22
4.1.1.2. Kral Katuwas Orthostatu N. R. 2.	22
4.1.2. Kral Heykelleri	23
4.1.2.1. Oturmuş Başsız Kral Heykeli –Hilani Bölgesi N. R. 3.	23
4.1.2.2. Kral Heykel Başı N. R. 4.	23
4.1.2.3. Heykel parçası N. R. 5.	23
4.2. Malatya-Melid Kent Devleti Kral Betimlemeleri	24
4.2.1.Kral heykelleri	24
4.2.1.1. Malatya Kral Heykeli I N.R. 6.....	24
4.2.1.2. Palanga Heykeli N.R. 7.	24
4.2.1.3. Malatya Kral Heykeli II N.R. 8	25
4.2.1.4. Malatya Heykel Başları I-II N.R. 9a, b.....	25
4.2.2. Steller Üzerindeki Kral Kabarmaları	25
4.2.2.1. İspekçür Steli N.R. 10.....	25
4.2.2.2. Darende Steli N.R. 11.....	26
4.2.3. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları	27
4.2.3.1. Malatya A Kabartması E N.R. 12.	27
4.2.3.2. Malatya B Kabartması N.R. 13.....	27
4.2.3.3. Malatya C Kabartması N.R. 14.....	28
4.2.3.4. Malatya D Kabartması N.R. 15.	29
4.2.3.5. Malatya G Kabartması N.R. 16.	29
4.2.3.6. Malatya J Kabartması N.R. 17.....	30
4.2.3.7. Malatya K Kabartması N.R. 18.	30
4.2.3.8. Malatya Geyik Avı Kabartması N.R. 19.	31
4.2.3.9. Malatya Aslan Avı Kabartması N.R. 20.	31
4.3.Sam'al-Zincirli Kent Devleti Kral Betimlemeleri	32
4.3.1. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları	32

4.3.1.1. Dış Kapı Batı Kanadı Ziyafet Sahneli Orthostat N.R. 21.....	32
4.3.1.2. Dış Kapı Batı Kanadı İki Figürlü Orthostat N.R. 22.	33
4.3.1.3. Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat N.R. 23.	33
4.3.1.4. Kale Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat II N.R. 24.	34
4.3.1.5. Kale Dış Kapı Doğu Kanadı Orthostatı N.R. 25.	34
4.3.1.6. Güney Şehir Kapısı Hayat Ağaçlı Orthostat N.R. 26.	35
4.3.1.7. Kuzey Avlu Girişi Sam'al Kralı Kilamuwa Orthostatı N.R. 27.....	35
4.3.1.8. Hilani IV Binası Giriş Sağ Kanat Orthostatı N.R. 28.....	36
4.3.1.9.Kral Bar-Rakip Orthostatı N.R. 29.	36
4.3.1.10. Kral Bar-Rakip Orthostatı II N.R. 30.	37
4.3.2. Steller üzerindeki Kral Kabartmaları.....	37
4.3.2.1. Kral Kilamuwa Steli N.R. 31.....	37
4.3.2.2.Kral Katumuwa Steli N.R. 32.....	38
4.3.3. Kral Heykelleri	38
4.3.3.1 Sam'al Kral Heykeli N.R. 33.....	38
4.3.3.2. Sam'al Kralı Panamuwa II Heykeli N.R. 34.	39
4.4. Gurgum-Maraş Kent Devleti Kral Betimlemeleri	39
4.4.1. Steller üzerindeki Kral Kabartmaları.....	39
4.4.1.1. Kral Larama I Steli Maraş 8 N.R. 35.....	39
4.4.1.2. Kral Muwizi Steli Maraş 17. N.R. 36	40
4.4.2.Kral Heykelleri	40
4.4.2.1. Halparuntiya II Stel Heykeli N.R. 37.	40
4.4.2.2. Stel Heykel Parçası, Kahramanmaraş Müzesi, Envanter. 1.1.85. N.R.38.....	41
4.4.2.3. Pazarcık Heykeli N.R. 39.	41
4.4.2.4. Hasancıklı Heykeli N.R. 40.	42
4.4.2.5. K. Maraş Heykel Başı I N.R. 41.	42
4.4.2.6. K. Maraş Heykel Başı II N.R. 42.....	42
4.5. Tabal Krallıkları Kral Betimlemeleri.....	43
4.5.1. Steller Üzerindeki Kral Kabartmaları.....	43
4.5.1.1. Andaval Steli N.R. 43.....	43
4.5.1.2. Bor Steli N.R. 44.	43
4.5.1.3. Çiftlik Steli N.R. 45.	44
4.5.2. Kaya Anıtları Üzerindeki Kral Kabartmaları	45
4.5.2.1. İvriz Kaya Kabartması N.R. 46.	45
4.5.2.2. Kızıldağ- Hartapu Kaya Anıtı N.R. 47.	45
4.5.2.3. Ambarderesi Kaya Anıtı N.R. 48.	46
4.5.2.4. Karapınar Kaya Anıtı N.R. 49.	46
4.5.3. Kral Heykelleri	47
4.5.3.1. Kululu Heykeli N.R. 50.	47
4.6. Kummuh Kent Devleti Kral Betimlemeleri	47
4.6.1. Kaya Anıtları Üzerindeki Kral Kabartmaları	47
4.6.1.1. Malpınarı Kaya Yazıtı N.R. 51	47
4.6.2. Steller Üzerindeki Kral Kabartmaları.....	48
4.6.2.1. Samsat Steli N.R. 52.....	48
4.7. Sakçagözü Kral Betimlemeleri	48
4.7.1. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları	48
4.7.1.1. Aslan Avı Orthostatı N.R. 53.	48
4.8. Pattin/Unqi Kent Devleti Kral Betimlemeleri.....	49

4.8.1. Kral Heykelleri	49
4.8.1.1. Pattina/Unqi Kralı Şapalulme-Şuppiluliuma Heykeli N.R. 54.	49
5. STİL AÇISINDAN NEO-HİTİT DÖNEMİ KRAL FİGÜRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	50
5.1. Geleneksel Hitit Stili (MÖ.1050-850)	51
5.2. Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili MÖ. (850-800)	53
5.3. Assurlaşmış Neo-Hitit Stili (MÖ. 800/750-700).....	58
5.4. Aramileşmiş-Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili (MÖ. 800-8. yy. sonu, 7. yy. başı) .	62
5.5. Tanımlanamayan Kral Betimlemeleri	68
6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	71
KAYNAKLAR	75
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Karkamış Krallarının Listesi	8
Tablo 3.2. Melid Krallarının Listesi	11
Tablo 3.3. Sam'al Krallarının Listesi.....	12
Tablo 3.4. Gurgum Krallarının Listesi.....	15
Tablo 3.5. Tabal Krallarının Listesi.....	17
Tablo 3.6. Que ve Hilakku Krallarının Listesi.....	18
Tablo 3.7. Kummuh Krallarının Listesi.....	20
Tablo 3.8. Pattina Kral Listesi	21

KISALTMALAR LİSTESİ

Çiz.	: Çizim
m.	: Metre
MÖ.	: Milattan Önce
Res.	: Resim
Tab.	: Tablo
YY.	: Yüzyıl
H. H.	: Hitit Hieroglif
Bkz.	: Bakınız
Cm.	: santimetre
Fig.	: Figür
Taf.	: Tafel
Lev.	: Levha
Şek.	: Şekil
PL.	: Plate
N.R.	: Numara
Çev.	: Çeviren/Çevirenler.

1. GİRİŞ

MÖ. 1200'lerin sonlarına doğru batıdan gelen ve “*Deniz Kavimleri Göçü*” olarak da adlandırılan Ege Göçleri, Anadolu'nun güçlü siyasi yapısı olan Hitit Devleti'nin yıkılmasına yol açarak siyasi değişimlere neden olmuştur. Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte özellikle Güney ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan ve Hitit Devleti'nin ardılları olarak kabul edilen Neo-Hitit¹ kent devletleri dönemi başlamıştır. Hitit Devleti'nin dini inançları, ritüelleri, kültürleri, sanatı, sosyal ve ekonomik yaşantıları benzerlikleri ve farklılıklarıyla birlikte Neo-Hitit kent devletleri aracılığıyla kısmen yaşamaya devam etmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan “*Neo-Hitit Heykeltraşlığında Kral Betimlemeleri*”, adlı çalışma Neo-Hitit kent devletleri'nin yayılım alanlarında arkeolojik çalışmalar neticesinde veya kaçak kazılar yoluyla ortaya çıkarılan heykeller, kaya kabartmaları, orthostatlar² ve steller³ üzerinden yürütülmüştür. Çalışmamızda, arkeolojik kanıtların yanı sıra modern kaynaklar, modern kaynaklar vasıtasıyla elde edilen çivi yazılı belgeler, kral yıllıkları ve birçok belge referans alınarak ikonografik ve stilistik açıdan değerlendirilerek tarihleme yapılıp özgün değeri sağlanmaya çalışılacaktır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde Hitit Sanatı'nı MÖ. 700'lere kadar yaşatmış olan Neo-Hitit kent devletleri ile birlikte Anadolu sanatının Mezopotamya sanatı ile kaynaştığı gözlemlenmiştir. Mezopotamya'ya komşu olan Neo-Hitit kent devletlerinin Hitit Sanatı'nın özgünlüğünü koruma çabalarıyla birlikte sanat eserlerine Assur, Arami Fenike ve Frig etkisinin de fazlasıyla yansıdığı görülmektedir. Neo Hitit kent devletlerinin sanatta etkilendikleri ve etkiledikleri özelliklerinin ele alınması ve çalışmamızın asıl konusu olan heykeltraşlıkta kral betimlemeleri, Neo-Hitit kent devletlerinin sanatına ışık tutmakla birlikte siyasi hayatına da ışık tutacak olması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmamız dönemsel olarak “*Erken Demir Çağ'ı*” ile sınırlandırılmış, konu olarak ise Neo-Hitit kent devletleri kültürü kapsamında siyasi tarihini ve sanatının önemli parçası olan heykeltraşlık, özellikle kral betimlemeleri olarak belirlenmiştir. Stilistik ve ikonografik incelemeler ışığında ulaşılması amaçlanan tarihleme yönteminde, daha önce kabul görmüş, bilim dünyasında kendine yer edinmiş olan görüşler referans alınacaktır. Konu kapsamı açısından, Anadolu merkezli ortaya çıkmış olan Neo-Hitit Sanatı ile yine Anadolu'da yaşamış olan Frig Sanatı'nın, Assur, Arami ve Fenike Sanatı'nın etkileşimi incelenecektir.

¹ Yeni Hitit, Geç Hitit, Luvi, Luvi-Arami, Suriye-Hitit Kent Devletleri olarak adlandırılmaktadır. Neo Hitit terimi söz konusu adlandırmaların İngilizce ve Türkçeden uyarlanmış biçimi olarak kullanılmıştır.

² Eski Yunanca 'da Orthos “düz” anlamına gelmektedir. Orthostat ise Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerine ait antik yapıların alt kısmında görülen, belirli konuların işlendiği, büyük boyutlardaki kabartmalı taş bloklara verilen isimdir. Çoğunlukla saray, kale ve tapınak duvarlarının alt kısımlarında görülmektedir. Özellikle kireçtaşıdan veya bazalttan yapılmış olan orthostatlar, yapı duvarlarını suyun aşındırıcı gücünden koruma işlevi görmekteydiler. Orthostatlar, Mezopotamya'da Assur saraylarında iç mekânda da yer alırken, Anadolu'da genellikle dış duvar eteğini korumak için ve duvar örgüsüne katılan bloklar biçiminde yapılmaktaydı. Orthostatlar da insan betimlemeleri, ince ve uzun bir tipi göstermekte olup bedenler kısa, belden aşağısı oransız uzundur. Oturan ve ok atan figürlerde ise beden kısmı uzundur. Figürler, sağlam yere basmakta ve güçlü bir izlenim yaratmaktadırlar Balcıoğlu, 2009: 39.

³ Stel, Eski Yunanca 'da “Sta: Ayakta durmak” kelimesinden gelmektedir ve Eskiçağ'da genellikle mezar taşı olarak dikilmişlerdir. İnce uzun bir levha şeklinde ya da küçük sütunlar halinde olan steller, mezar taşı olarak yapılmaları dışında, adak taşı, sınır taşı, resmi yazıt taşları, önemli kişileri onurlandırma taşları ve kral buyruklarının yazılı olduğu taşlar olarak da yapılmışlardır Balcıoğlu, 2009: 41. Neo-Hitit Dönemi'nde mimariye bağlı olarak, taştan malzeme üzerinde kabartma ve yontu yapıtları ortaya çıkmıştır Doğan, 2011: 37.

Anadolu’da önemli izler bırakmış olan Neo-Hitit kent devletlerinin sanatına dair bütün halinde bir çalışmanın bulunmaması, tespit edilen heykeltraşlık eserlerinin ikonografisi ve tarihlendirilmesi bakımından yetersiz olması çalışmamızın konusunun belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Konunun belirlenme aşamasından sonra detaylı bir literatür çalışması yapılarak çalışmamıza dahil olan heykeltraşlık eserlerinin fotoğraf ve çizimlerinin tamamlanması yapılacaktır. Çalışmamız kronolojik olarak ele alınarak Neo-Hitit heykeltraşlığında kral betimlemeleri yorumlanacaktır.

Geleneksel Hitit sanat anlayışına etki eden akımlar içerisinde yer alan ve stil tanımlamaları kapsamında elde edilmek istenilen stilistik değerlendirme sonucunda, heykeltraşlık eserlerinde figürlerin duruş şekli, saç-sakal tipi ve giysi özellikleri ile muhtemel etkileşim alanını oluşturan Hitit Devlet’i Evresi, Assur, Arami ve Fenike etkileri, neden-sonuç esasına dayanılarak tarihlendirme yoluna gidilecektir.

2. KONU İLE İGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

“Neo-Hitit Heykeltraşlığında Kral Betimlemeleri” isimli çalışmamızı belirlerken özgün değerde olmasına dikkat ederek konumuza dair daha önceki yapılan araştırmaları tespit etmeye çalıştık. Neo-Hitit kent devletleri ve kültürü ile ilgili pek çok eser tespiti yapmış olsak da Neo-Hitit Sanatı’na ve heykeltraşlığına dair bütün halinde yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. Bu nedenle, farklı boyutlarıyla konumuzun şekillenmesine yardımcı olan eserler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

B. Landsberger tarafından hazırlanıp, 1948 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmış olan “*Sam'al Karatepe Harabelerinin Keşfi ile ilgili Araştırmalar*” isimli eser Neo-Hitit konusunda yapılan ilk çalışmadır.

E. Akurgal’ın birbirini izleyen iki önemli yayını; (Remarques Stylistiques Sur Les Reliefs de Malatya, 1946 ve Späthethitische Bildkunst, 1949) ile 1966’da bunlara eklediği bir üçüncü temel eser (Orient und Oxident) üçüncü dönem çalışmalarının odak noktasını teşkil eder. Akurgal’ın bu çalışmalarıyla getirdiği en büyük yenilik, bu tarihe değin salt Hititoloji araştırmalarının bir parçasını teşkil eden Erken Demir Çağ Hitit yontuculuk ürünlerini, Klasik ve çağdaş Anadolu Arkeolojisi’nin ilgi alanına dahil etmesiydi. Akurgal bunu yaparken bir ilki deneyerek klasik arkeolojinin temel yöntemlerinden stilistik araştırmayı Hellen sanatından bağımsızlaştırarak Demir Çağ Anadolu eserlerine uygulamıştır.

Bununla birlikte, Geç Hitit Sanatı’na ilişkin araştırmaların sistematize edilerek genişletildiği en kapsamlı yayın W. Orthmann tarafından gerçekleştirildi (Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst, 1971). Orthmann, Akurgal’ın araştırmasını derinleştirerek Maraş eserlerinin biçim yönünden izlenebilir bir gelişim sergilediğini açığa çıkardı. Orthmann’dan kısa bir süre sonra ise H. Genge (Nordsyrisch-Südanatolisch Reliefs, 1979) hem Akurgal hem de Orthmann’ın Geç Hitit Sanatı’na ilişkin gözlemlerini eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirdiği görülür.

M. A. Dinçol tarafından hazırlanıp, 1982 yılında Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisinin I. Cildinde yayınlanmış olan “*Geç Hititler*” isimli on beş sayfalık çalışma, Neo-Hitit Kent Devletlerinin kısaca tarihini anlatmaktadır.

J. D. Hawkins tarafından hazırlanan, 2000 yılında New York’ta yayınlanmış olan “*Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions (CHLI)*” isimli eser, Hitit Hiyeroglif belgelerin İngilizce transkripsiyonunu kapsamaktadır. Eserin Vol. I-part I ve Vol. I part-II bölümlerinde belgelerin transkripsiyonu verilirken Vol.1-part III’te bu belgelerin fotoğrafları ve çizimleri verilmiştir.

Kadriye Günaydın tarafından hazırlanan ve 2004 yılında Bilkent Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı’nda tamamlanan “*Karkamış in the First Millenium B.C.: Sculpture And Propaganda*” isimli yüksek lisans tezi Neo-Hitit ent Devleti Karkamış hakkında bilgiler sunmaktadır.

Mehmet Kurt tarafından hazırlanıp 2007 yılında Murat Kitabevi tarafından yayınlanan “*Yazılı kaynaklara göre MÖ. I. Binde Mezopotamya-Anadolu ilişkileri*” isimli eser bu konuda ilk Türkçe eser olarak Assur ve Neo-Hitit Kent Devletleri ilişkilerini anlatmaktadır.

Frederico Giusfredi tarafından hazırlanan, 2010 yılında yayınlanan “*Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States*” isimli eser MÖ. 7. yüzyıla kadar Neo-Hitit kent devletlerinin siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerini anlatmaktadır.

Gökhan Tiryaki Tarafından hazırlanan ve 2010 yılında Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı'nda tamamlanan “Erken Demirçağ Gurgum (= Kahramanmaraş) Kabartmalı Mezar Taşları” isimli doktora tezi Neo-Hitit kent devleti Gurgum’un mezar stelleri hakkında bilgiler sunmaktadır

T. Bryce tarafından hazırlanan, 2012 yılında Oxford üniversitesi tarafından yayınlanan “*The World of The Neo-Hittite Kingdoms A Political and Military History*” isimli eser Neo-Hitit Kent Devletleri hakkında bilgi veren en önemli eserdir. Tek tek açıklanmış olan Neo-Hitit kent devletlerinin kral listelerinin belirlenmesinde bize yardımcı olan bir kaynaktır.

J.D. Hawkins tarafından hazırlanan ve Cambridge Ancient History (CAH) Volume III Part I’de yayınlanan “*The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*” isimli eser Neo-Hitit Kent Devletlerinin siyasi tarihi açısından önemli bir eserdir.

Tüm bu eserlerin yanı sıra, günümüzde Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden olan Doç. Dr. H. Ali Şahin'in danışmanlığında yürütülen yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları Neo-Hitit Kent Devletleri konusunda yapılmaktadır.

Çalışmamızda faydalandığımız makaleleri ve eserleri göz önünde bulundurarak ve modern literatür taramasını daha kapsamlı yaparak, Neo-Hitit kent devletlerinin heykeltraşılığına dikkatleri çekmek istedik.

3. NEO-HİTİT KENT DEVLETLERİ'NİN SİYASİ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

MÖ. II. binyılın sonlarına doğru Hitit Devleti'nin yıkılışında ekonomik ve siyasal sorunların etkili olduğu görülmektedir. Devletin kötü yönetilmesi sonucu ortaya çıkan olaylara, ülkede baş gösteren kıtlık sorunu da eklenince Hititler oldukça zor durumlara düşmüşlerdi. Bu olayların yanı sıra doğuda Assur, kuzeyde ise Kaşkaların baskısı sürmektedir. Suriye'deki Hitit Devleti'ne bağlı kentler ise zayıflıktan yararlanarak bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Kuzeybatıda ise daha büyük bir tehlikeyle karşılaşmışlardır. Bu tehlike Balkanları, Yunanistan'ı, Batı Anadolu, Ege ve Akdeniz kıyı şeridini etkileyen büyük bir göç dalgası olmuştur⁴. Mısır vesikalarından öğrenildiğine göre, bu göç hareketine katılanlar birden fazla halktan oluşuyordu. Firavun Merneptah (MÖ. 1229-1220), deniz kavimleri ile yaptığı savaş sonunda kazandığı zaferi anlatırken hem savaşın gidişi hakkında bilgi vermekte hem de Mısır halkının zaferden duyduğu memnuniyeti anlatmaktadır⁵. Bu göç dalgasının Hitit devletinin dağılmasında önemli bir etken olduğu düşünülmektedir⁶. Ancak bu konu hala tartışılmaktadır.

Tunç Çağı'nın sonu ile Demir Çağı'nın başlangıcını oluşturan birkaç yüzyıllık dönemde Hitit Devleti yıkılmış, Anadolu'nun önemli Hitit kentlerinin hemen hepsi terk edilmiştir (Macqueen, 2001: 170-175; Ünal, 2002: 31; Akdağ, 2018b: 55).

Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla beraber, Hititler iki yolu takip ederek Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Bu güzergâhlardan ilki Kayseri, Pınarbaşı, Gürün'ü takip ederek, Doğu Anadolu'nun batısı ve Güneydoğu Anadolu'ya giden yoldur. Diğer güzergâh ise Kapadokya'yı (Kayseri-Niğde-Nevşehir bileşkesi) takiben Göksu Vadisi'nden Güney Anadolu'ya giden yoldur (Akurgal, 1949: 129).

MÖ. II. binyılın başlarında olduğu gibi Anadolu, Demir Çağı'nda da irili ufaklı devletlere bölünmüştür. Anadolu'nun güneydoğusuna yerleşen Hitit hanedanı ve halkı MÖ. 1200-700 arasında Assur, Arami⁷, Fenike, gibi etnik gruplarla kültürel ve siyasi olarak kaynaşarak “Neo-Hitit Krallıkları ya da Neo-Hitit Beylikleri” diye adlandırılan

⁴“Adalar üzerindeki kavimler göç etmişlerdi. Bunların ordularından hiçbir memleket kurtulamadı. Hatti memleketlerinden Qode (Kadeş), Kargamış (Cerablus), Arward ve Alaşya (Kbrs) tahrip edildiler. Bunlar Amurru'ya yerleştiler ve halkını tamamen imha ettiler. Önlerinde bir ateşle Mısır'a doğru yürümeye başladılar. Bunların kuvvetleri Peleset, Theker, Shekelesh, Denyen, Weshesh gibi kavimlerden oluşuyordu. Bu kavimler Mısır'a ve dünyanın öbür ucundaki memleketlere kadar ellerini uzatıyorlardı. Kalplerinde güven ve birçok planlar vardı...” Edgerton ve Wilson, 1936: 53, pl. 46; Burney, 2004: 247; Hawkins, 2000: 73; Kınal, 1987: 126; Yıldırım, 2017: 1113. Mısır firavunu III. Ramses'in MÖ 1190 yılına tarihlenen yukarıdaki yazıtında Deniz halkları olarak adlandırılan istilacı toplulukların yol açtığı yıkımlar; Akdeniz dünyasında etkili olan büyük imparatorlukların çökmesine, Tunç Çağı ekonomik sistemin dağılmasına ve buna bağlı olarak Tunç Çağ kentlerinin yok olmasına yol açmıştır. M.Ö 1100'lerde başlayan Demir Çağı, büyük imparatorlukların yerine dağınık yerleşimlerin ve küçük kent devletlerinin siyasi yapılanmasının görüldüğü evredir Mansel, 1971: 87-92; Kınal, 1987: 125-126; Macqueen, 2001: 55-56; Pamir, 2009: 272; Memiş ve Bülbül, 2014: 107-121.

⁵Bu vesikaların bazıları Merneptah dönemine ait Karnak Mabedi duvar yazıtları ile III. Ramses dönemine ait Büyük Harris Papirüsü ve Medinet Habu Duvar kabartmaları ile kitabelerdir. Detaylı bilgi için Bkz.: Kınal, 1998: 227-237.

⁶Balkanlarda yaşayan bu topluluklar, önlerine çıkan ulusları da harekete geçirerek Anadolu'ya geçmiş, önce Troya'yı yok etmiş sonra da Hitit topraklarına girmişlerdir. Kuzey Suriye'yi de yıktıktan sonra Doğu Akdeniz kıyılarını takip ederek Mısır'a ulaşmışlardır Yıldırım, 2012: 1394-1397.

⁷Arāmî kabileler, Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep Zincirli bölgesinde “Bīt-Gabbari (Sam'al), Türkiye Suriye sınırında Bīt-Bahiyani ve Diyarbakır bölgesinde Bīt-Zamāni, Nisibis (URU Na-ši-bi-na Nusaybin); Kuzey Suriye'de ise Bīt-Adini, Bīt-Agusi ve Hamat/Hama beyliklerini kurmuşlardır Yıldırım, 2016a: 701.

Kızılırmak ve Seyhan nehirleri arasında kalan bölgede Tabal Krallıkları, Dağlık Kilikya ve Kilikya Ovasında yer alan Hilakku ve Que Krallığı, kuzeyden güneye doğru Malatya ve çevresinde Melid Krallığı, Adıyaman ve çevresinde Kummuh Krallığı, Kahramanmaraş Merkezi ve çevresinde Gurgum Krallığı, Gaziantep Karkamış ve bir kısmı Suriye Cerablus sınırları içerisinde kalan Karkamış Krallığı, Asi Nehri'nin hemen kuzeyinde Pat(t)ina/Unqi Krallığı ve günümüz İslahiye sınırları içerisinde yer alan Sam'al/Zincirli isimli küçük kent devletleri varlığını sürdüren krallıklardan olmuştur (Collins, 2007: 80-81). Ancak bölgede merkezi bir devlet halini alamamışlardır (Akurgal, 1949: 195).

3.1. Karkamış Kent Devleti

Karkamış günümüzde Gaziantep iline bağlı Nizip ilçesi Karkamış köyü yakınlarında Fırat Nehri'nin batısında geniş bir ovanın ucunda yer almaktadır. Yukarı şehir ve kale kalıntıları Türkiye sınırları içerisinde Aşağı şehir ise Suriye Cerablus yakınlarındadır (Kınal, 1958: 69; Peker, 2005: 38). Karkamış Kenti Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunması bakımından önemlidir (Klengel, 2002: 464-465).

İlk olarak 1878-1881 yılları arasında, Halep Konsolosu Handerson tarafından kazı çalışması yapılmış, çıkan eserleri British Museum'a götürmüştür. Daha sonra David George Hogarth başkanlığında yardımcıları Lawrence ve Woolley tarafından 1911-1914 ve 1920 yıllarında kazılmıştır (Woolley, 1952: 17). Kentte 19. yy. sonları ve 20. yy'ın ilk çeyreğinde yapılan kısa süreli araştırmalar, yerleşimin küçük bir alanı ve onun kültürel kalıntılarının ancak belli bir bölümünün ortaya çıkarılmasını sağlamıştır (Akurgal, 1968: 106-111; Sagona ve Zimansky, 2009: 299).

Neo-Hitit Dönemi'nin büyük metropollerinden biri olduğu anlaşılan Karkamış Kenti, nehir kenarında ovada konumlandığı için doğal bir koruma sistemine sahip değildir. Bu sebepten dolayı ovada bulunan tüm olanaklardan yararlanarak bir savunma, sur sistemi kurmuşlardır (Doğan, 2011: 16). Karkamış Kenti'nde yapılan araştırmalar sonucu Neo-Hitit Sanatı'na özgü çok sayıda tanrı ve kral heykelleri, sütun altlıkları ve orthostatlar ortaya çıkarılmıştır (Darga, 1992: 223; Akurgal, 1998: 195-207). Karkamış'ta I. Dünya Savaşı nedeniyle kazı çalışmaları son bulmuş ve bir daha başlatılmamıştır. Karkamış, Prehistorik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar iskân görmüştür. Günümüzde sınır bölgesinde olmasından dolayı fazla araştırılamamıştır (Orthmann, 1971: 42). Kent, Hitit İmparatoru I. Şuppiluliuma'nın (MÖ. 1380-1345) emri ile kurulmuş ve oğlu Şarri Kuşuh'u (Biyaşili) tarafından yönetilmiştir (Özkan, 1998: 71). Karkamış⁸, Hitit İmparatorluğu döneminde de önemli bir merkez ve kent olmuştur (Kurt, 2007: 89). Bu sebeple kentin yönetimi Hitit kraliyet ailesi üyeleri tarafından sağlanmaktaydı. Çünkü Mezopotamya, Anadolu, Kuzey Suriye bölgelerinin kavşak noktasında yer alan önemli bir ticaret kentiydi. Şarri Kuşuh'un soyundan gelen krallar Karkamış'ı yaklaşık yüz elli yıl kadar yönetmişlerdir (Kurt, 2007: 89). Yine aynı krallar kendilerine “*Büyük Kral*” unvanını⁹ vermişlerdir (Hawkins, 2000: 287). Bunun nedeni ise soylarını Hatti'nin büyük kralına dayandırmalarıdır. Karkamış Kent Devleti, Hitit İmparatorluğu'nun MÖ.1200'lerde yıkılmasından sonra Hitit İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel mirasını, MÖ. I. binyıla taşımış ve varlığını sürdürmüşlerdir (Hawkins, 1988: 106-108; Peker, 2005: 38-39). Karkamış Kent Devleti'nin son kralı olan Pisiris

⁸Karkamış adının Kuzey Suriye'nin batı semitik büyük tanrılarından “(Tanrı) Kamis'in limanı/kenti” anlamına geldiği ve bu şekilde kullanılmaya başladığı düşünülmektedir Marchetti, 2012: 62.

döneminde Assur Kralı II. Sargon, Pisiris’i Muşki’li Mita ile Assur karşıtı entrikada bulunduğu gerekçesiyle suçlayarak Karkamış üzerine yürümüş ve bu devlete son vermiştir (Peker, 2005: 43).

Karkamış Kent Devleti’nin MÖ. 12. yy’da adı geçen ilk kralı Kuzi-Teshup “*Ege Göçleri*”nin yaşandığı ilk zamanlarda krallığı toparlayarak Malatya’ya kadar sınırlarını genişletmiştir. Kuzi-Teshup soyundan gelenler Malatya ve Karkamış bölgesini yaklaşık yüz yıl kadar himayeleri altında tutmuşlardır (Hawkins, 1988: 103-109; Bryce, 2012: 84-85). MÖ. 12. yy’ın sonları ile 11. yy’ın başlarına tarihlenen İspekçür, Darende Stelleri ve Gürün, Kötükale Yazıtları, Kuzi-Teshup hakkında bilgi veren bazı kaynaklardır. Kuzi-Teshup, Lidar Höyük’te bulunan kraliyet mühür baskı örneklerinde Karkamış’ın Büyük Kralı olarak nitelendirilmiş ve bu bilgiler doğrultusunda Malatya’ya hâkim olduğu anlaşılmıştır (Hawkins, 2000: 287).

Kuzi-Teshup’tan sonra aynı soydan gelen İr Teshup ismi 1974 yılında Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç başkanlığında yürütülen Elbistan Karahöyük kazılarında bulunan bir stel de karşımıza çıkmaktadır. H.H. yazısı ile yazılmış olan stel Neo-Hitit dönemi eserleri içerisinde en eski olanlardan biri olma özelliği taşımaktadır. İr Teshup, Kuzi-Teshup’tan sonra Karkamış tahtına oturmuş ve kendisini “*Büyük Kral*” olarak nitelendirmiştir (Bryce, 2012: 85-86).

İr Teshup’tan sonra ise Karkamış tahtına İni Teshup geçmiştir. İsmine Assur Kralı I. Tiglat-pileser’in (MÖ. 1114- 1076) anallerinde¹⁰ rastlanılmaktadır ve I. Tiglat-pileser’in haraca bağladığından söz edilmiştir (Bryce, 2012: 87). Bu bilgiler doğrultusunda MÖ. 12. yy. sonları ve MÖ 11. yy. başlarında Assur etkisinden söz etmek mümkündür (Grayson, 1991: 37).

S. L. Wolley tarafından Karkamış’ta yapılan kazılar da ortaya çıkan bir stel de MÖ. 11-10. yy. arasında yaşamış bir kraldan bahsedilmektedir. Hawkins, bu kralın adının Tuthalya olması gerektiğini düşünmektedir (Hawkins, 2000: 76-78). Bu bilgiler X-pa-ziti ve Ura-Tarhunzas’tan önce Karkamış’ta Tuthalya adında bir kral bulunduğunu göstermektedir (Bryce, 2012: 88).

Karkamış Kralı X-pa-ziti ve oğlu Ura Tarhunzas’ın ismine ise Karkamış yöneticisi olan Suhis’in oğlu Kubaba’nın rahibi Armu tarafından diktirilen stelde karşımıza çıkmaktadır ve bu iki kralda “*Büyük Kral*” olarak adlandırılmaktadır (Hawkins, 2000: 80; Dinçol, vd., 2014:147).

Karkamış’ta, MÖ. 1000-900 yılları arasına tarihlenen ve dört kuşaktan oluşan ‘Suhi’ adlı bir yönetici hanedanlığının olduğu bilinmektedir (Bryce, 2012: 88). Suhi yöneticileri sırasıyla I. Suhis – Astuwatamanzas- II. Suhis – Katuwas’dır (Peker, 2005: 41). MÖ. 870-848 yılları arasında Karkamış Kent Devleti’nin başında Sangara bulunmaktadır (Peker, 2005: 42). Assur Kralı II. Assurnasirpal ve III. Salmanassar ile aynı dönemde hüküm sürmüştür. Sangara hakkında bilgi edindiğimiz en önemli kaynak Siyah Obelisk’ tir (Grayson, 1976: 141-142). MÖ. 9. yy sonlarında ise Karkamış Kent Devleti’nin başında Astirivas bulunmaktadır. Astirivas’tan sonra ise MÖ. 8. yy. başlarında Karkamış Kent Devleti’nin başında Yariris bulunmaktadır. MÖ. 8. yy. ortalarında Kral Kamanis, MÖ. 8. yy. ikinci yarısında ise Kral Pisiris bulunmaktadır ve bu kral Karkamış Kent Devleti’nin bilinen son kralıdır (Luckenbill, 1968a: 272-273; Bryce, 2012: 97). Assur kralı II. Sargon Dönemi’nden itibaren Karkamış Kent Devleti Assur hakimiyetine girmiştir.

Karkamış kral listesi aşağıdaki gibidir.

¹⁰Detaylı bilgi için Bkz.: Grayson, 1991: 37,42, 53.

Tablo 3.1. Karkamış Krallarının Listesi

Luvice İsmi	Hâkimiyet Dönemi
Kuzi Teshub	MÖ. 12. yüzyıl ortaları
İr Teshub	MÖ. 12. yüzyıl sonları
İni Teshub	MÖ. 12. yüzyıl sonları ile 11. yüzyıl başları
Tudhaliya	MÖ. 11. yüzyıl sonları ya da 10. Yüzyıl başları
X-pa-ziti	MÖ. 11. yüzyıl sonları ya da 10. Yüzyıl başları
Ura Tarhunzas	MÖ. 11. yüzyıl sonları ya da 10. yüzyıl başları
I. Suhis (Yönetici)	MÖ. 10. yüzyıl
Astuwatamanza (Ülke Beyi)	MÖ. 10.yüzyıl
II. Suhis	MÖ. 10. yüzyıl
Katuwas (Yönetici)	MÖ. 10. yy’ın sonları 9. Yüzyılın başları
Sangara	MÖ. --870-848--
Astiruwas	MÖ. 9. yüzyıl sonları ile 8.yüzyıl başları
Yariris (Yönetici- Prens)	MÖ. 8. yüzyıl başları
Kamanis (Yönetici- Ülke beyi)	MÖ. 8. yüzyıl başları ya da ortaları
Pisiris?	MÖ. 8. yüzyılın sonları

3.2. Malatya-Melid Kent Devleti

Günümüz Malatya ili ve çevresini kapsayan Neo-Hitit Kent Devleti Melid, Torosların kuzeyinde Fırat Nehri’ nin ise batısında yer almaktadır (Özyar 2005a: 11-12; Çiftçi, 2009: 10-12). Krallığın merkezi Malatya’nın Battalgazi ilçesinde Orduzu mahallesinde bulunan Arslantepe Höyük’tür (Bossert, 1956: 18; Lloyd, 2000, 73). Köylüler tarafından bulunan kabartma eserler dışında ilk kez 1894’de Th. Bossert tarafından yüzey araştırmaları yapılmış ve L. Delaporte tarafından ise 1932-39 yılları arasında kazı çalışmaları yapılmıştır (Bossert, 1956: 18). Yapılan kazı çalışmalarında Neo Hitit dönemine tarihlenen Melid “*Aslanlı Kapı*” (Özyar, 2011a: 371), sarayı ve Arslantepe kabartmaları bulunmuştur¹¹ (Frangipane, 1995: 171). Neo Hitit dönemine tarihlenen eserlerin büyük çoğunluğu saray kalıntıları içerisinde bulunmuştur (Delaporte, 1940: 19).

Yine Malatya iline bağlı çeşitli bölgelerde yapılan araştırmalarda H.H yazıtlı steller saptanmıştır (Kınal, 1998: 241). Bu bölgeler Darende, İspekçür, Gürün, Izgın, Kötükale, Karahöyük, Boybeypınarı, Şırzı ve Ağancık’tır. Daha sonra 1947–48 yıllarında C. Schaeffer, höyükte sondaj çalışmaları yapmış, III. tabakada Neo Hitit dönemine rastlamıştır. 1961’de ise Pavia Üniversitesi’nden Hititolog P. Meriggi ve Arkeolog S. Puglisi kazı çalışmalarını yürütmüş, daha sonra 1963 yılında S. Puglisi başkanlığında kazı çalışmaları devam etmiştir (Manuelli, 2009: 61-62). 1976’dan itibaren ise İtalya Roma La Sapienza Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi olan Prof. Dr. Marcella Frangipane başkanlığında devam etmektedir (Frangipane, 1995: 171). Malatya’da ortaya çıkarılan buluntular en erken Neo Hitit dönemi eserleri olarak düşünülmektedir (Özyar, 2005a: 11-12). Karkamış Kralı Kuzi-Teşup’un Malatya’nın iki kralının dedesi olduğu düşünüldüğünden dolayı eserler MÖ. 12. yy. ile MÖ. 11. yy’ın başlarına tarihlendirilmektedir (Hawkins, 2002: 411-504). Ancak bu ikonografik değerlendirmeler Arslantepe kazı ekibi tarafından tartışılmaktadır (Bingöl, 2010: 25). Kazı ekibi ile aynı görüşü paylaşmaktayız çünkü bu değerlendirmeler tamamen

¹¹Malatya-Arslantepe’de bulunan Aslanlı Kapı buluntuları Neo-Hitit Sanatı’nın erken dönemlerine tarihlendirilmektedir. Arslantepe’de bu dönem için buluntular yoluyla tarihlendirmeye yönelik yeterli dayanak noktası bulunmamakla birlikte, kabartmalardaki yazıtlarda olasılıkla MÖ. 11. yy’da hüküm sürmüş olan bir kralın adının geçtiği görülmektedir Orthmann, 2002a: 511.

ikonografiktir. Bulunan orthostatlar Hitit İmparatorluk Dönemi sanatının devamı olan özellikler gösterdiği kabul edilirken W. Orthmann’a¹² göre bu benzerlikler eserlerin tarihlendirilmesinde yeterli görülmemiş ortaya çıkan eserleri MÖ. 10. hatta 9. yy’a tarihlendirmiştir.

Malatya'nın (Melid) coğrafi konumu, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunuyor olması açısından stratejik bir öneme sahiptir (Hawkins, 2000: 287). Konumundan dolayı sürekli saldırılara maruz kalan bölge, tarih boyunca güç dengeleri açısından önemini korumuştur. Doğudan Urartu, Batıdan Kummuh, Karkamış, Tabal, Güneyden Assur, Kuzeyden ise Kimmerler’den sürekli tehdit görmüştür. Melid, bu tehditler karşısında diğer Neo Hitit kent devletlerinin de katıldığı çeşitli ittifaklar içerisinde yer almıştır, başlıca neden ise Assur ve Urartu tehlikesi olmuştur. Bu ittifaklar içerisinde Assur’a veya Urartu’ya haraçlar ödeyerek siyasi varlığını sürdürmüştür (Hawkins, 2000: 287). Krallığın, siyasi çıkarları doğrultusunda yapmış olduğu saf değiştirmelerle MÖ. 640 yılında Assur tarafından yıkılıp hanedanının Assur’a sürülmesiyle birlikte son bulduğu düşünülmektedir (Yüksel, 2014: 40)

Neo-Hitit Kent Devleti Melid ’in ilk kralı olarak Kuzi Teshup görünmektedir. Ancak Melid Kralı olarak kanıtlanamayan Kuzi Teshup’un Karkamış Kralı olarak Melid Kenti’ne hâkim olduğu bilinmektedir¹³. Yerel kaynaklar bize Kuzi Teshup hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu kaynaklar İspekçür, Darende stelleri ile Gürün ve Kötükale yazıtlarıdır. Lidar Höyük’te saptanan kraliyet mühür baskılarında Kuzi Teshup, “*Karkamış’ın Büyük Kralı*” olarak nitelendirilmektedir (Hawkins, 2000: 286; Bryce, 2012: 84-85, 101). Bu bilgiler bize bu dönemde Karkamış Kralı Kuzi Teshup’un Melid Kenti’ne de hâkim olduğunu göstermektedir (Hawkins, 2000: 287). Kuzi Teshup ’un oğlu I. Pugnus-Mili (MÖ. 1165-) döneminde de Melid, Karkamış hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Melid Krallığı, siyasi bakımdan kısıtlı olsa da Karkamış Krallığı’nın hâkimiyetinde siyasi varlığını devam ettirmiştir (Engin, 2010: 62). Melid’in Karkamış’tan bağımsızlığını I. Runtiya ya da Arnuwanti döneminde kazandığı düşünülmektedir (Bryce, 2012: 101). Pugnus-Mili’den sonra yine Kuzi Teshup ’un soyundan olan Kuzi Tonitrus torunu, I. Runtiya, Melid Kenti’ni yönetmiştir. I. Runtiya’nın sağlam kalan iki yazıtında, kentini onardığı, yolları inşa ettirdiğini ve halkı yerleştirdiğini açıkladığı belirtilmektedir (Bryce, 2012: 102). Runtiya’dan sonra I. Arnuwanti yönetime gelmiştir. Arnuwanti, muhtemelen Arnuwanti isimli torunu tarafından yapılan bir stel üzerine oyulmuş İspekçür yazıtında anlatılmaktadır. Ancak yazıt parçalanmış olduğu için soy ağacı dışında bilgiye ulaşılamamıştır (Hawkins, 2000: 286-287; Bryce, 2012: 102).

I. Arnuwanti’den sonra Kuzi Tesup soyundan olan II. Pugnus-Mili, Melid tahtına geçmiştir ve kral Darende yazıtında sadece ismiyle tanımlanmaktadır. Assur Kralı I. Tiglat-pileser (MÖ.1115-1077) Melid üzerine sefere çıktığında Allumari isimli bir adamdan haraç aldığını söylemektedir¹⁴ Ancak Malatya’da ortaya çıkarılan yazıtlar üzerinde bu adamın ismine dair bir bilgi bulunamamıştır. Bryce, Pugnus-Mili ile aynı kişi olabileceği üzerinde durmuştur ancak kanıtlar yetersiz kalmıştır (Bryce, 2012: 103-104). Birçok kaynakta ise Allumari Kuvarme olarak isimlendirilmekte ve II. Pugnus-

¹² Detaylı bilgi için Bkz. Orthmann, 1971: 415.

¹³ Karkamış Kralı Kuzi-Teshup soyundan gelen krallar tarafından yönetilen Melid Krallığı da en azından başlangıçta Karkamış Krallığı’nın hâkimiyetinde kültürel ve siyasi varlığını devam ettirmiş görünmektedir. Detaylı bilgi için Bkz.: Yakar, 2007: 374.

¹⁴ “*Ben büyük Hatti ülkesinin Milidia kentine ulaştım. Allumari’den haraç aldım...*” Luckenbill, 1976: 27.

Mili ile farklı kişiler olarak düşünülmektedir (Hawkins, 2000: 283; Taşçı, 2011: 94; Yüksel, 2014: 37).

Pugnus-Mili'den (Allumari) sonra oğlu II. Arnuwanti, Melid tahtına geçmiş, daha sonra ise hakkında bilgi bulunmayan III. Pugnus-Mili'nin tahta geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu dönemden sonra ise Kuzi-Teshup soyundan olmayan bir aile Melid Krallığı'nı yönetmiştir (Bryce, 2012: 104). Bunlardan ilki Kral Taras (Crus)tır. Elbistan'ın 9 km batısında Izgın köyünde bulunan yazıt bu kral hakkında bilgi sağlamıştır¹⁵ Daha sonra Melid Krallığı'nın başında ismi geçen iki Kral Taras soyundan gelmektedir. Sırasıyla bu krallar Wasu (I. Runtiya?) ve Halpasulupi'dir (Bryce, 2012: 105-106). Bu krallardan sonraki elli yıl karanlıktır ancak iki Melid Kralı'nın ismi ortaya çıkan yazıtlardan elde edilmiştir. Bunlar Kral Suwarimi ve Mariti'dir. Kral Suwarimi ve oğlu Mariti, muhtemelen Arslantepe'de bulunmuş olan ve Paris Louvre Müzesinde sergilenen orthostatta iki adam figürü ile görünen kısa bir yazıtla kanıtlanmaktadır (Bryce, 2012: 106).

Elli yıllık boşluğun ardından Assur Kralı III. Salmanassar'ın anallerine göre Melid tahtında görülen isim Kral Lalli (Lalla)'dır (MÖ. 853-835) (Olmstead, 1923: 117; Bryce, 2012: 107). III. Salmanassar 15. saltanat yılında Lalla'dan haraç aldığını 23. yılında ise Lalla'ya ait Uetas kentini ele geçirdiğini söylemektedir (Olmstead, 1923: 144). Yazıtın çevirisi aşağıdaki gibidir¹⁶.

Kral Lalla'dan sonra Melid tahtında görülen Shahu ismi, Urartu Kralı II. Sarduri'nin yazıtlarında Melid Kralı Hilaruada'nın babası olarak tanımlanmıştır ve hakkında bilgi yoktur (Bryce, 2012: 107). Assur kaynaklarından edinilen bilgilere göre Hilaruada'dan sonra Melid tahtına Sulumal (MÖ. 745 -732) geçmiştir (Kurt, 2007: 82; Bryce, 2012: 109). Sulumal, III. Tiglat-pileser'e karşı II. Sarduri ile güçlerini birleştirdikleri koalisyonun liderlerinden biriydi. III. Tiglat-pileser'e karşı zafer kazanan koalisyon güçleri saltanatlarını korumuşlardır ancak belirli bir dönem haraç verdikleri bilinmektedir. Sulumal döneminden sonra (MÖ. 745-732) Melid Krallığı'nın başında Gunzinanu görülmektedir. Gunzinanu'nun tahta ne zaman çıktığı tam olarak bilinmese de saltanatının MÖ. 719'da sona erdiği bilinmektedir (Bryce, 2012: 109). Gunzinanu'dan sonra ise Melid tahtına Tarhunazi geçmiştir. II. Sargon'a ait yıllıklardan edinilen bilgiye göre Tarhunazi Gurgum Kralı Tarhulara ve Muski Kralı Mita ile ittifak ederek Assur'a karşı isyan etmiş bunun sonucunda da Assur Kralı II. Sargon bu isyanı bastırmıştır. Tarhunazi, kraliyet şehirlerinden biri olan Tilgarimmu'ya kaçmıştır ancak II. Sargon'dan kurtulamayan Tarhunazi, ailesi, kraliyet hazineleri, beş bin askeri ile birlikte Assur'a götürülmüştür ve Melid Assur topraklarına dahil edilmiştir (Olmstead, 1923: 225; Luckenbill, 1927: 30-40; Kurt, 2007: 83; Bryce, 2012: 109-110).

Melid Krallığı Kral listesi aşağıdaki gibidir.

¹⁵ “Ben Melid ülkesinin efendisi, kahraman Taras. Babamın tahtını aldığım da Tarhunzas yanımda durdu. Ben nehir toprakları üzerine nehir toprakları ekledim. Taita kentini inşa ettim...” Hawkins, 2000: 315.

¹⁶ “...Ben Melid topraklarından önce Fırat'a ulaştım. Melidli Lalla'dan gümüş, altın, kalay ve bronz haraç aldım...” Grayson, 2002: 39.

“...Ben yirmi üçüncü yılımda Fırat'ı geçtim ve Melidli Lalla'nın güçlendirilmiş kenti olan Uetas'ı ele geçirdim...” Grayson, 2002: 67.

Tablo 3.2. Melid Krallarının Listesi

Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hâkimiyet Dönemi
II.Pugnus-Mili	II. Pugnus-Mili (Allumari?)	MÖ. 12. yy. sonları ile MÖ. 11.yy. başları
II.Aruwanti		MÖ. 12. yy. sonları ile MÖ. 11.yy. başları
III. Pugnus-Mili (?)		
Kuzi Teshup Soyundan Olmayanlar		
Crus/Taras		MÖ. 11-10. yy.
Wasu (?) Runtiya		MÖ. 11. yy. sonları
Halpasulupi		MÖ. 11. yy. sonları
Karanlık Yıllar		
Suvarimi		MÖ. 11. yy. ya da 10. yy
Mariti		MÖ. 11. yy.-10.yy.
Lalli	Lala	MÖ. --853-835—
Hamat Kralı Zakur'un Rakibi		
Shahu	Sahwi (Urartuca)	MÖ. 8. yy. başları
Hilaruada -Sa(?)	Tiruntiya? (Urartuca)	MÖ. --784-760—
Sulumal		MÖ. --743-732—
Gunzinanu	Gunzinanu	MÖ. -719-
Tarhunazi	Tarhunazi	MÖ. 719-712

3.3.Sam'al-Zincirli Kent Devleti

Bugün Gaziantep İli İslâhiye ilçesine bağlı Fevzipaşa tren istasyonu yakınlarında yer almaktadır. Kent merkezi Zincirli Höyük'tür (Kınal, 1998: 243; Üngör, 2011: 140).

Osman Hamdi Bey tarafından bir keşif gezisi sırasında bulunmuş ve ilk incelemeleri 1883 yılında yapılmıştır. Daha sonra 1888 yılında kazı çalışmaları Karl Human ve Felix von Luschan tarafından yapılmış ve ortaya çıkarılan eserler hakkında detaylı bir bilgi sahibi olmamız sağlanmıştır (Özyar, 2011b: 381; Üngör, 2011: 141).

Kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan Fenike ve Aramice yazıtlar Sam'al'ın Assur egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Hanedanın MÖ. 9. ve 8. yy. arası varlık gösterdiği bilinmektedir ve bu yazıtlar dönem hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Hawkins, 2002: 412). Assur yıllıklarında, Aramice Bit Gabbar¹⁷/ Bît-Gabbari¹⁸ olarak isimlendirilen Sam'al kentinde İlk Tunç Çağı'ndan, Roma dönemine kadar kesintisiz yerleşim görüldüğü anlaşılmaktadır (Üngör, 2011: 141; Tuna, 2002: 16). Sam'al 'da tespit edilen sekiz hektarlık alanda surlarla çevrilmiş bir köy olduğu Lehman tarafından ileri sürülmüştür.¹⁹ Assur yıllıklarında ise Sam'al ismine, III. Salmanassar'ın (MÖ. 858-824) Neo-Hitit kent devletlerinden oluşan koalisyona karşı savaştığının anlatıldığı metinde rastlanılmaktadır²⁰.

¹⁷MÖ. 10. yy başlarında Aramice Bit Gabbar adında bir Arami kabilesi, bugünkü Gaziantep ili İslâhiye ilçesine bağlı Zincirli köyüne gelerek burada Sam'al Krallığı'nı kurmuştur. Yöneticileri Sami ve Luvi adları taşımaktadır. Bu olgu Sami-Fenike-Arami özellikleri taşıyan Karkamış-Hitit stilinde yapılmış melez karakterli anıtların neden böyle olduklarını açıklamaktadır Hawkins, 2002: 412.

¹⁸Bît-Gabbari için Bkz.: Grayson, 2002: 18, 23.

¹⁹Detaylı bilgi için Bkz.: Lehmann, 1994: 105–122.

²⁰“Gurgum'dan ayrılarak Sam'al'lı Haianu'nun tahkimli kenti Lutibu kentine ulaştım. Sam'al'lı Haianu, Patina'lı Sapalulme, Bit-Adini'li adam Ahuni ve Karkamış'lı Sangara birbirlerine güvendiler ve savaşa hazırlandılar. Onlar bana karşı saldırdılar. Efendim Assur'un bana verdiği ilahi kudretle benden önce giden korkunç silahlarını ve kutsanmış yüce kudretimle onlarla savaştım ve onları yendim. Savaşçıları kılıçtan geçirdim, yağmur gibi üzerlerine yağdım Tanrı Adad gibi, vücutlarını hendeklere yığdım, büyük ovayı savaşçıların cesetleriyle doldurdum ve kanlarıyla dağları kırmızı yün gibi kırmızıya boyadım. Onlardan çok sayıda savaş arabası ve koşumlu atlarını aldım. Kentlerinin önüne kesilmiş başlardan yükselen bir kule inşa ettim ve kentlerini yaktım, yıktım ve yok ettim...” Grayson, 2002: 16, 238-279

Kral Gabbar (MÖ. 900-880) Sam'al Kent Devleti'nin kurucusu ve ilk kralıdır. Ancak bu dönem hakkında yazılı kaynaklarda pek bilgi verilmemektedir (Landsberger, 1948: 35-36). Bryce göre, MÖ. 10. yy 'da kurulan Sam'al Kent Devleti, Arami kabilesinin lideri olan Gabbar tarafından yönetilmekteydi (Bryce, 2012: 164). Sam'al kralı Gabbar'dan sonra tam olarak bilinmemekle birlikte kral Banihu yönetimde görülmektedir. Kral Banihu'dan sonra Hayya (nu) yönetime geçmiştir. Assur yıllıklarında, Kral Hayya (nu) ismi, Sam'al'lı Hayyanu, Pattina'lı Sapalulme, Bit-Adini'li Ahuni ve Karkamışlı Sangara'nın III. Salmanassar'a karşı oluşturduğu koalisyonun içinde geçmektedir (Grayson, 2002: 16; Bryce, 2012: 172). Yine Salmanassar döneminde Hayyanu'nun, Assur'a gümüş, bronz, demir, sığır, koyun, keten giysiler ve Sam'al'lı bir prenses gönderdiği bilinmektedir (Klengel, 1992: 214; Bryce, 2012: 224). Kral Hayya'dan sonra yerine oğlu Sha'il geçmiş ve onun ardından kardeşi Kilamuwa geçmiştir. Sam'al Krallığı'nın beşinci kralı olan Kilamuwa, babası Hayya (nu) ile kardeşi Sha'il'i ve ilk kral Gabbari'yi küçümseyerek Sam'al Krallığı için bir şey yapmadıklarını iddia etmiştir. Kral Kilamuwa, kendisini reformcu bir kral olarak tanımlamaktadır²¹.

Sam'al ve Assur yazıtlarından Sam'al krallığının ardışık on bir kral listesi yapılabilmektedir ve hüküm süreleri MÖ. yaklaşık 900'den MÖ. 713'e kadar uzanmaktadır (Bryce, 2012: 171). Kral Kilamuwa'dan sonra Sam'al tahtına sırasıyla Qarli, I. Panamuwa, Bar-sur, Usurper, II. Panamuwa geçmiştir (Hawkins, 2008: 412). Ancak bu beş kral hakkında bilgiye sahip değiliz. Bilinen son kral Bar-Rakib'tir. Sam'al Krallığı 'da Assur Devleti'nin baskılarına dayanamayarak hanedanı son bulmuş ve siyasi hayatına Assur vilayeti olarak devam etmiştir (Yüksel, 2014: 53).

Tablo 3.3. Sam'al Krallarının Listesi

Kral ismi	Hâkimiyet Dönemi
Gabbar	MÖ. 900-880
Banihu	MÖ. 880-870
Hayya	MÖ. 870-850
Sha'il	MÖ. 850-840
Kilamuwa	MÖ. 840-810
Qarli	MÖ. 810-790
I. Panamuwa	MÖ. 790-750
Bar Sur	MÖ. 750-745
Usurper	MÖ. 745- 740
II. Panamuwa	MÖ. 740-733
Bar-Rakip	MÖ. 733-713

3.4.Gurgum-K. Maraş Kent Devleti

Coğrafi olarak Akdeniz, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun kesiştiği güzergâh üzerinde yer alan Gurgum-K. Maraş günümüzde Anadolu'da kurulmuş Neo Hitit devletlerinden biridir (Konyar, 2010b: 144; Alpaslan, 2011: 375; Akdağ, 2018a: 338-339; Akdağ, 2018c: 437). Gurgum, Amanos ve Toros dağlarının kesişim noktasında diğer Neo Hitit kent devletleri olan Sam'al'ın kuzeyinde ve

²¹ “Ben kimi için (Halk) bir babayım Ben kimi için bir anneyim Ben kimi için bir kardeşim Şimdiye kadar kimsenin bir kuzusu dahi yokken Ben onları bir sürü sahibi yaptım Ve şimdiye kadar kimsenin bir öküzü dahi yokken Ben onları bir sürü sahibi, altın ve gümüş sahibi yaptım Çocukluğundan beri bir ketene sahip olmamış kimse Şimdi benim sayemde byssos (Güzel kıyafetler) giydi” Bryce, 2012: 170-171.

Kummuh'un batısında yer almaktadır (Bossert, 1958: 401-402; Thuesen, 2002: 49; Kuhrt, 2010: 41).

Gurgum Krallığı Kahramanmaraş merkezinde üzerinde bir kale bulunan höyükte merkezinin olduğu düşünülmektedir. Gerek arkeolojik kazılar gerekse yüzey araştırmaları sonucunda bölgenin uzun yıllar boyunca iskân gördüğü anlaşılmıştır (Carter, 1994: 332-336; Thuesen, 2002: 49, 50; Konyar, 2008b: 130-136; 2010a: 27).

Bölgeye Assurlular tarafından Marqasi ismi verilmiştir (Luckenbill, 1927: 31; Dinçol, 1982: 127). Hawkins, II. Sargon döneminde Marqasi isminin başkent için görüldüğünü ve Assur egemenliğine girdikten sonra adını Assur'un verdiğini belirtmektedir. Muhtemelen Marqasi ismiyle Assur'a dahil edilmiştir. Marqasi ve Gurgum isimleri arasındaki bağlantı yine Sargon yazıtları sayesinde sağlanmıştır. Sargon, çağdaşı olan Gurgum Kralı Tarhulara'ı tanımlamak için "*Gurgumlu*" *Kurkumawani*- (*URBS*), ya da "*Marqasili*" terimlerini dönüşümlü olarak kullanmıştır. II. Sargon'un bir bölümde "*Bit-Pa'alla Toprağı*"²² terimini Gurgum için kullandığı da yine Hawkins tarafından belirtilmektedir (Hawkins, 2000: 249). Ancak "*Bit-Pa'alla*" terimi, II. Sargon'un yazıtlarının yapılan tercümesinde Gurgumlu aile ismi olarak görülmektedir (Lie, 1929: 39).

Gürkan Gökçek'in yayınladığı makaleye göre K. Maraş merkezden bulunan, iki yeni tabletten birinde MAR-BAN (qašti) geçişi ilk defa görülmüştür. Sözü edilen yazarın bilgileri doğrultusunda bu yerleşim adının, yazılışı Marqasi olsa bile, bu yazımın açılımının, Marqašti şeklinde ifade edildiği belirtilmektedir. (Gökçek, 2005: 51; Yıldırım, 2010: 127.)

"*Marqas*", isminin Demir Çağı'ndan itibaren kullanılan diğer versiyonları ise, Markaji/ ši/ si, Maraj, Marasin, Marassa, Marasion ve Marqasti'dir (Ürkmez, 2014: 72).

Gurgum Kent Devleti'nden II. Assurnasirpal Dönemi Assur kaynaklarında²³ söz edilmekte, Daha detaylı olarak II. Salmanassar'a ait belgelerde karşımıza çıkmakla birlikte Gurgumite²⁴ olarak da isimlendirildiği görülmektedir (Luckenbill, 1926: 215; Grayson, 2002: 9-16). III. Salmanassar (MÖ. 858-824), MÖ. 858 ve 831 yılları arasında yaptığı seferlerden söz ederken Assur'a vergi veren ülkelerin isimleri içerisinde Gurgum'dan da söz etmektedir (Oppenheim, 1969: 277; Kah-JinKuan, 1995: 30; Grayson, 2002: 16; Collins, 2007: 83). Yine Assur krallarından III. Tiglath- Pileser (MÖ. 744-727) zamanında başlayıp II. Sargon zamanına (MÖ. 721-705) kadar süren ve kralların her yıl Anadolu'ya yaptığı seferleri anlatan yıllıklarında Gurgum kentinden söz edilmektedir. MÖ. 711 yılında Assur kralı II. Sargon zamanında Gurgum bir Assur şehri haline getirilmiş ve bir kavşak noktası olarak önemini korumuştur (Eker, 2013: 32).

Gurgum adının kökeni Luwice dir ve MÖ. 3. binyıl Luwi kavimlerine dayanmaktadır. Ya da I. Şuppiluliuma zamanında (MÖ. 1380-1345) geçen "*Uru Kar-kum-ma*" (Hawkins, 2000: 249) sözcüğü daha sonra "*Gurgum*" a dönüşmüş olabilir. Luwice yazıtlarda Kurkum olarak anılan şehir, Assur kayıtlarında Gurgum ve Marqas olarak geçmektedir (Ürkmez, 2014: 71).

MÖ. 2. binyıl yazılı kaynaklarına Gurgum ile ilgili veri saptanamamıştır (Konyar, 2008a: 60-66). Assur yazıtlarında MÖ. 9. yy. başlarından MÖ. 7. yy'ın ilk yarısına kadar Gurgum'a ilişkin çeşitli atıflar yer almaktadır (Hawkins, 2000: 259).

²²Detaylı bilgi için Bkz.: Lie, 1929: 39.

²³II. Assurnasirpal döneminde Gurgum için Bkz.: Grayson, 2002: 293.

²⁴Gurgumite için Bkz.: "...*Ben Paqarahubunu Kenti'nden hareket ettim, Mutallu'nun kenti Gurgumite'ye ulaştım, Gurgumite'de Mutallu'dan haraç aldım: Gümüş, altın, öküz, koyun, şarap ve onun kızıyla çeyizini aldım...*" Luckenbill, 1926: 215; Grayson, 2002: 16.

Assur kaynaklarında adı geçen ilk Gurgum kralı (MÖ. 858) Mutallu'dur (Grayson, 2002: 11-16). Ancak Bryce'a göre transkripsiyonu yapılan MARAŞ 8 stelinde yer alan metne göre Astuwaramanza, Larama ve Muwatalli isimlerine ulaşılmaktadır. Metinde Larama babası ve büyük babasından bahsetmektedir²⁵

Bu metne göre Bryce, Gurgum 'un ilk krallarının sıralamasını Astuwaramanza, Muwatalli ve Larama şeklinde vermiştir (Bryce, 2012: 122; Ürkmez, 2016: 354). Kral Larama'dan sonra Gurgum tahtına "MARAŞ 4" stelinden öğrendiğimize göre büyük olasılıkla oğlu olan Kral Muwizi geçmiştir (Bryce, 2012: 122-123).

Kral Muwizi den sonra Gurgum tahtına oğlu I. Halparuntiya geçmiştir ve sadece Gurgum Kral listesindeki yeri ile bilinmektedir (Bryce, 2012: 123-125).

Yine MARAŞ 4 stelinden transkripsiyonu yapılan metne göre Halparuntiya isimli üç kraldan biri olan ve II. Muwatalli'nin oğlu II. Halparuntiya olduğu düşünülen kral kendisini anlatmaktadır²⁶.

Bryce, yazıtlardan edindiği bilgiye göre Gurgum Kral listesini aşağıdaki gibi belirlemiştir. Astuwaramanza- I. Muwatalli- I. Larama-Muwizi- I. Halparuntiya- II. Muwatalli- II. Halparuntiya- II. Larama- III. Halparuntiya (Bryce, 2012: 123).

Hakkında en geniş bilgi edindiğimiz bir diğer kral ise Palalam oğlu III. Qalparunda²⁷/ III. Halparuntiya'dır. Buradaki Palalam, Larama II'dir (Grayson, 2002: 205; Bryce, 2012: 127). III. Salmanassar'ın seferlerinin anlatıldığı "Kurkh Anıtı"nda Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç alındığı kişiler arasında Qalparunda adında bir Gurgum kralından bahsedilmektedir²⁸.

1906 yılında Pastor Brunnemann tarafından K. Maraş'ta bulunan ve aynı yıl İstanbul müzesine götürülen imzalı heykel parçasında Halparuntiya kendisini tanıtmaktadır²⁹.

Qalparunda ismi, Assur kralı III. Adad-nirari tarafından Pazarcık'ta diktirilen stelde görülmektedir. MÖ. 805'te III. Adad-nirari, sekiz kralın oluşturduğu ittifaka karşı bir sefer düzenlemiş, bir diğer Neo- Hitit Kent Devleti olan Kummuh'un Kralı Uspilulume (Şuppiluliuma adının bozulmuş şekli) ile Gurgum Kralı Qalparunda arasındaki sınırı, Kummuh Kralı'nın lehine yeniden düzenlemiştir (Hawkins, 2000: 331-332; Alparslan, 2009: 144; Giusfredi, 2010: 56).

Sargon ve III. Tiglat-pileser'in hükümlerlik yıllarında ise MÖ. 744-727 Gurgum Kralı Tarhulara'dır (Luckenbill, 1926: 272, 273, 287; Luckenbill, 1927: 13, 31, 46). Assur karşıtı politika sürdürmektedir ve Urartu Krallı II. Sarduri'nin başını çektiği ve Melid (Malatya) ve Kummuh (Adıyaman) krallarının da içinde yer aldığı bir ittifaka katılmıştır. MÖ 743 yılında söz konusu ittifak yenilgiye uğratılmış ve Assur tarafından dağıtılmıştır (Anspacher, 1912: 36-38; Hawkins, 2000: 250).

III. Tiglat-pileser, Gurgum'a bağlı bazı yerleşimleri Sam'al'a vermesi için Tarhulara'ya baskı yapmıştır ve bu durum Gurgum'da siyasi karışıklıklara neden olmuştur. Daha sonra Tarhulara'nın oğlu Mutallu babasını öldürerek Gurgum tahtına geçmiştir (Olmstead, 1923: 225; Hawkins, 2000: 250). Mutallu'nun çağdaşı Assur Kralı II. Sargon MÖ.721-705 yılları arasında Neo-Hitit kent devletleri üzerine seferler

²⁵"Muwatalli'nin oğlu Astuwaramanza'nın büyük oğlu Larama'yım..." Bryce, 2012: 122.

²⁶"Ben Muwizi'nin torunu, Kral Muwatalli'nin oğlu Gurgum Kralı Halparuntiya'yım..." Bryce, 2012: 123.

²⁷Qalparunda ismi için Bkz.: Giusfredi, 2010: 56.

²⁸"...Gurgumlu Qalparunda'dan; gümüş, altın, kalay, bronz ve bronz seramikler aldım..." Grayson, 2002: 23.

²⁹"Ben hükümdar Muwatalli'nin oğlu, Gurgum Kralı Halparuntiya, Hirika kentini yıktığım yıl Upatitasis Tarhunzas'ta oturdum..." Hawkins, 2000: 256.

düzenlemiş, MÖ. 717’de Karkamış’ı Assur eyaleti haline getirmiştir ve birkaç yıl sonra Gurgum’da Assur eyaleti olarak Marqas ismiyle doğrudan imparatorluğa katmıştır (Winckler, 1907: 252; Hawkins, 1990: 352; Stiebing, 2009: 277). Tarhulara otuz yıllık egemenliğinden sonra oğlu III. Muwatalli tarafından öldürülmüş ve tahtı ele geçirilmiştir. Ancak II. Sargon, III. Muwatalli’yi görevden alarak Assur’a göndermiştir ve bu olay Gurgum’un ayrı bir krallık olan varlığını sona erdirmiştir. Bryce’a göre, Gurgum bu dönemde Marqasi ismiyle bir Assur vilayetine dönüştürülmüştür. Böylece Kral Astuwaramanza ile başladığı düşünülen Gurgum Kent Devleti son ermiştir (Bryce, 2012: 128).

Tablo 3.4. Gurgum Krallarının Listesi

Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hâkimiyet Dönemi
Astuwaramanza		MÖ. 11 yy. Sonları
I.Muwattali		MÖ. 10. yy. Başları
I.Larama		MÖ. --950--
Muwizi		MÖ. 10. yy. Sonları
I.Halparuntiya		MÖ. 9. yy. Başları
II.Muwattali	Mutallu	MÖ. --858--
II.Halparuntiya	II. Qalparunda	MÖ. --853--
II.Larama	Palalam	MÖ. 9. yy. Sonları
III.Halparuntiya	III. Qalparunda	MÖ. --805-800--
Tarhulara	Tarhulara	MÖ. --743-711
III. Muwatalli	III. Mutallu	MÖ. 711--

3.5. Tabal Kent Devleti

Günümüzde Kayseri, Niğde, Nevşehir illerini kapsamakta olan ve Assur kaynaklarında Tabal olarak adlandırılan Neo-Hitit kent devletinin sınırları tam olarak bilinmemektedir. Bölge Klasik Çağda *Kapadokya* olarak adlandırılmaktaydı (Hawkins, 2002: 510). Tevrat’ta “*Tubal*”, Herodotos’ta “*Tibaren*” olarak anılan Neo-Hitit kent devletinin Tabal olduğu kabul edilmektedir (Mutlu, 2011: 258; Dönmez, 2012: 176).

Neo Hitit Kent Devleti Tabal, zengin doğal kaynaklara sahipti ve daha önemlisi doğu-batı, kuzey-güney uzantısında bulunan ticaret yolları Tabal Krallığı’nın içinden geçmekteydi (Yiğit, 2000: 178; Duymuş, 2011: 37). Bu konumundan dolayı ekonomik ve askerî açıdan kendisine çağdaş Frig ve Urartu devletleriyle yarışacak konuma yükselmiş, ancak Akdeniz’de bir limana sahip olamama gibi durumları en büyük kaybı olmuştur (Kurt, 2007: 78). Tabal Krallığı diğer Neo-Hitit kent devletlerinin en batısında yer almaktadır (Pullu, 2005: 28).

MÖ. 9. yy’ın son çeyreğinden MÖ. 7. yy’ın ortalarına kadar var olduğu bilinen Tabal ile ilgili en geniş bilgilere Assur kaynaklarından ulaşılmakla birlikte Tabal ismine ilk kez Assur Kralı III. Salmanassar’ın yıllıklarında rastlanmıştır (Yiğit, 2000: 184; Mutlu, 2011: 259).

III. Salmanassar döneminde bölgede 20’den fazla prensliğin olduğu anlatılmaktadır. Bu da bölgenin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. III. Salmanassar dönemine ait kayıtlarda Tabal ülkesinin birleşik krallıklardan oluştuğu sonucu ortaya çıkmış ve daha sonra ele geçen yazıtlarda da bu durum kesinleşmiştir³⁰(Yiğit, 2000: 186). III. Salmanassar’ın 22. Saltanat yılında Tabal’a

³⁰ Tabal ile ilgili yer ve şahıs isimlerinin geçtiği hiyeroglif yazıtlar hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Wafler, 1983: 183. Tabal krallıklarına bağlı şehirlerden bazıları, Nahita (Niğde) Erkiyet, Suasa Bahçe,

yaptığı seferde Tabal Kralı Tuatti'yi (Tuwati I) yenilgiye uğrattığını, şehirlerini yakıp yıktığını bildirmektedir³¹(Luckenbill, 1926: 206; Grayson, 2002: 79).

Bunun üzerine Tuatti, kendi kraliyet kenti olan Artulu'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Artulu Kenti'nin Kızılırmak Nehri'nin hemen güneyinde Kululu-Sultanhan-Kültepe bölgesi içinde olduğu düşünülmektedir (Bryce, 2012: 142). Bölgenin yüzey araştırması dışında detaylı incelemesi yapılmamıştır ve bu incelemeler sonucunda çok sayıda yazıt ve heykel parçaları bulunmuştur (Hawkins, 2002: 508).

Tuatti'nin Artulu Kenti'ne sığındığı bilinmekle birlikte Orthman'ın verdiği bilgiye göre oğlu Kikki III. Salmanassar'a haraç ödemeyi kabul etmiştir ve 20 prensliği de Assur egemenliğine kattığını bildirmektedir (Orthmann, 1971: 218). Bunun üzerine III. Salmanassar tarafından Kikki'nin, Tabal tahtına çıkarılmış olabileceği düşünülmektedir. Kikki'den sonra Tabal kral listesinde II. Tuwati görülmektedir. II. Tuwati, sadece oğlu ve halefi Wasusarma (Uassurme) ile ilgili yazıtlardan bilinmektedir (Bryce, 2012: 142-143).

II. Tuwati'den sonra Tabal tahtına geçen Wasusarma, Assur Kralı III. Tiglat-pileser (MÖ. 745-727) ile çağdaş görünmektedir ve III.Tiglat-pileser'in yıllıklarında Tabal'ın birleşik krallıklardan oluştuğu bilgisi kesinleşmektedir. Sözü geçen kral 3. saltanat yılında Tabal ülkesinin krallıklarını açıklamaktadır³².

III. Tiglat-pileser'in saltanat döneminde çağdaşı olarak görülen Tabal Kralı Uassurme, diğer Neo-Hitit krallarının cesaret edemediği "*Büyük Kral*" unvanını kullanan Kral Wasusarma'dır (Yiğit, 2000: 180; Mutlu, 2011: 261). Diğer Neo-Hitit kent devletlerinden olan Melid, Kummuh ve Que ile koalisyon kurmuş ancak III. Tiglat-pileser gönderdiği bir komutanla bu ittifaka son verdirmiştir (Pullu, 2005: 21). Bu nedenle Tiglat-pileser bir görevlisini göndermiş, Wasusarma (Uassurme) tahttan indirilmiş ve yerine MÖ. 730 yılında "*Hiç Kimsenin Oğlu Olmayan*" Hulli tahta geçirilmiştir (Luckenbill, 1926: 288; Kurt, 1994: 70; Tadmor, 1994: 191).

Daha sonra Hulli'nin, III. Tiglat-pileser ya da V. Salmanassar tarafından oğlu Ambaris ile birlikte Assur'a sürgün edildiği, daha sonra II. Sargon döneminde tahtına tekrar geçirildiği belirtilmektedir (Bryce, 2012: 144). III. Tiglat-pileser 'den sonra Assur tahtına geçen II. Sargon döneminde de (MÖ. 722-705) Tabal ismi görülmektedir ve bu dönemde Tabal için Bit-Burutas³³/ Bit-Buritis³⁴ (Bit-Paruta) isminin de kullanıldığı belirtilmektedir (Mutlu, 2011: 262; Bryce, 2012: 144). II. Sargon ile çağdaş olan Tabal Kralı Ambaris (Amris), Hulli'nin (Hullu) oğludur ve II. Sargon, saltanatının 15. yılında Tabal Kralı Ambaris hakkında bilgi vermektedir³⁵.

Metinden anlaşıldığı üzere, Tabal'ın toprakları II. Sargon'un Hilakku'yu çeyiz olarak vermesiyle birlikte genişlemiştir. Ancak daha sonra Ambaris, Assur'a karşı isyan etmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun güçlü devletleri olan Frig ve Urartu devletleri

Topada, Karadağ, Karaburnu, Çalapverdi, Bor, İvriz, Andavale Bulgarımaden'de bulunan Hitit Hiyeroglif yazılı metinlerden öğrenilmektedir. Bkz.: Kinal, 1998: 238.

³¹ "Saltanatımın yirmi ikinci yılında Fırat'ı geçerek Tabal ülkesine indim. Aynı zamanda 24 Tabal kralının hediyesini kabul ettim..." Luckenbill, 1926: 206.

³² "...Tabal Kralı Uassurme, Tuna Kralı Ushhitti, Tuhana Kralı Urballai, Istunda Kralı Tuhamme, Hubishna Kralı Urimme..." Luckenbill, 1926: 276; Tadmor, 1994: 171.

³³ II.Sargon'un anallerinde Tabal bölgesi için, Bit-Burutas adının da geçmeye başladığı görülmektedir. Bu iki ayrı ismin de coğrafi olarak aynı bölgeyi tanımladığı kabul edilmektedir. Bkz.: Yiğit, 2000: 183; Sevin, 1997: 197; Yıldırım, 2010: 125-126. Hitit Hiyeroglif yazılı kitabelerde ise bu bölge, Parmeta (Klasik dönemde ki Baretta) olarak geçmektedir. Bkz.: Kinal, 1998: 239.

³⁴ Bit-Buritis ismi için Bkz.: Lie, 1929: 33.

³⁵ "...Babası Hullu'nun tahtına yerleştirdiğim ve Hilakku topraklarıyla birlikte kızımı verdiğim Tabal Kralı Ambaris, topraklarını genişletti..." Luckenbill, 1927: 27.

Assur'a karşı bir ittifak oluşturmuştur ve Ambaris'te bu ittifaka katılmıştır. Ancak II. Sargon MÖ. 714 yılında bu ittifakı bozguna uğratmıştır ve MÖ. 713'te Ambaris ile ailesini Assur'a sürgüne göndermiştir. Daha sonra Hilakku ve Tabal'ı Assur'a bağlamış, bölgenin idaresini ise kızı ve Ambaris'in karısı olan Ahat-Abişa'ya bırakmıştır (Mutlu, 2011: 262-263). Ancak Tabal'ın, II. Sargon'un son zamanlarında ya da ölümünden hemen sonra Assur'dan ayrılmış olabileceği belirtilmektedir (Duymuş, 2011: 41).

Assurbanipal (MÖ. 668- yak. MÖ. 627) döneminde Mugallu, Tabal kralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Assurbanipal, saltanatının 3. yılında, Tabal ile olan düşmanlıklarını ve kral Mugallu'ya boyun eğdirdiğini kendi sözleriyle açıklamaktadır³⁶.

Assurbanipal, Mugallu'yu haraca bağladığını bir başka ifadeyle yine dile getirmektedir³⁷.

Metinlerden anlaşıldığı gibi Mugallu, Assurbanipal boyun eğmiş ve cariyesi olarak hizmet etmesi için, Assurbanipal bir kızını çok miktarda çeyizle yollamıştır. Mugallu Assur'a korkarak teslim olmuş ve böylece Neo-Hitit Kent Devleti olan Tabal tarih sahnesinden çekilmiştir (Yiğit, 2000: 186).

Tablo 3.5. Tabal Krallarının Listesi

Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hâkimiyet Dönemi
Tuwati	Tuati	MÖ. --837
Kikki	Kikki	MÖ. 837--
II. Tuwati	II. Tuati	MÖ. 8. yy. ortaları
Wasusarma	Uassurme	MÖ. 740-730
Hulli	Hulli	MÖ. 730-726
Ambaris	Amris	MÖ. 721-713
Muwattali	Mutallu	MÖ. 713-708

3.6. Kue (Que)-Hilakku Kent Devleti

Neo Hitit kent devletlerinden biri olan Kue, Assur kaynaklarında Hilakku olarak adlandırılırken Luwice yazıtlarda Adanawa olarak adlandırılmıştır (Ünal, 2006a: 17; Bryce, 2012: 153; Pınarcık, 2018: 385). Kue Çukurova ve çevresine yerleştirilirken Hilakku ise Çukurova'nın kuzeyindeki dağlık kesime yerleştirilir (Dinçol, 2000: 130). Kue bölgesi Mersin'in biraz batısından Antakya ve Amik ovasına kadar uzanmaktadır. Klasik kaynaklarda Dağlık Kilikya³⁸ olarak adlandırılır (Bryce, 2012: 161). Bölgede bulunan bir diğer Neo-Hitit kent devleti olan krallığı Kue'nin komşularından birisidir. Bölgede Geç Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar yoğun olarak Luwi kökenli halklar yaşamışlardır (Bryce, 2012: 161).

Kue Krallığının bilinen ilk Kralı Kate'dir. Kate, hakkında Assur kaynaklarından başka bilgi sahibi olabileceğimiz veri bulunmamaktadır. Kate, III. Salmanassar'ın çağdaşı konumundadır (Köroğlu, 2010: 161). Assur yazıtlarında Kral III. Salmanassar'a karşı MÖ. 858 yılında kurulmuş Kuzey Suriye krallıkları koalisyonu içinde Kue Kralı

³⁶ "Atalarım karşı düşmanlık sözleri söyleyen Tabal Kralı Mugallu, cariyem olarak hizmet etmesi için Ninive'ye büyük bir çeyizle kızını getirdi ve benim ayaklarımı öptü. Mugallu'dan her yıl büyük atları haraç olarak aldım..." Luckenbill, 1927: 297.

³⁷ "Benim atalarım karşı ordularını gönderen, dağlık alanlarda yaşayan ve düşmanlığını ilan eden Tabal Kralı Mugallu, benim efendilerimin korkusuyla ezildi ve topraklarının ortasına dehşet düştü. Orduları savaşmadan Ninive'ye gönderdi ve benim efendilerime yalvardı. Yıllık haracını büyük atlarla ödedi ve ben de onun üzerinde uyguladım..." Luckenbill, 1927: 352.

³⁸ MÖ. I. binyılın başlarında Çukurova Geç/Yeni Assur yazılı metinlerinde Que (Kaue) veya Hilakku (Hilakki) olarak karşımıza çıkmaktadır. Etimolojik açıdan incelendiğinde Hilakku ile Kilikya'nın aynı ad olduğu anlaşılmıştır. Detaylı bilgi için Bkz.: Girginer, 2001: 11.

Kate’nin ve Hilakku Kralı Pihirim’in (Grayson, 2002: 10,16-17) yer aldıkları ve yenildikleri bilinmektedir (Dinçol, 2000: 130). III. Salmanassar, Kate’yi bu olaylardan sonra tahttan indirmiş ve yerine Kate’nin erkek kardeşi Kirri’yi MÖ. 831’de Kue tahtına geçirmiştir (Bryce, 2012: 155). Kral Kirri hakkında bilgiye sahip değiliz.

Kirri’den sonra yazılı kaynaklarda adı geçen ilk kral Awariku’dur. Awariku ismi H.H. ve Fenikece olmak üzere çift dille yazılmış Karatepe ve Çineköy yazıtlarından okunmaktadır (Yüksel, 2014: 31). MÖ. 730 yıllarında Urikki ismi ile III. Tiglat-pileser’e haraç ödeyen kralların³⁹ içinde adı yer almaktadır. Urartu Kralı II. Sarduri’nin önderliğinde Assur’a karşı kurulan koalisyon içerisinde Que Kralı Awariku da yer almaktaydı. III. Tiglat-pileser’in Halpa’da koalisyon kuvvetlerini yenmiştir ve böylece Que’yi tekrardan vergiye bağlamıştır (Özgüç, 1973: 8; Collins, 2007: 83).

Kral Awariku, MÖ. 8. yüzyılın sonlarına kadar Que Kent Devleti’nin başında bulunmuştur. MÖ. 612 yılında yeni Assur Devleti’nin Medler tarafından yıkılmasına kadar Assurlu valiler tarafından yönetilmiştir (Yüksel, 2014: 31-34).

Tablo 3.6. Que ve Hilakku Krallarının Listesi

Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hakimiyet Dönemi
Kate	Qate	MÖ. -858-831
Kirri	Kirri	MÖ. 831--
Awariku (Warika)	Urikki	MÖ. 738-709
Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hakimiyet Dönemi
Pihirim	Pihirim	MÖ. 9.yy. ortaları
Ambaris	Ambaris	MÖ. 718-713

3.7. Kummuh Kent Devleti

Kummuh Kent Devleti’nin sınırları Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Adıyaman ili ve çevresini kapsamaktadır. Krallığın başkenti bugün Atatürk barajı altında kalmış olan Samsat höyüktür (Samosata) (Alparslan, 2009: 146; Bryce, 2012: 110). Samsat’ta ilk kazı çalışmaları, Kommagene araştırmaları çerçevesinde T. Goell başkanlığında 1964–1967 yılları arasında yapılmıştır. 1977 yılında Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından yapılan yüzey araştırmalarının hemen ardından 1978–1987 yılları arası, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteği ile Ortadoğu Teknik Üniversitesi adına Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Nimet Özgüç başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür. Kazılardan elde edilen bulgular neticesinde 7. ve 9. katmanların Kummuh Krallığı dönemini, Demir Çağı’nı temsil ettiği anlaşılmıştır. Samsat kazılarının sonuçlarını, N. Özgüç, Samsat Kazıları, Belleten, Cilt 52, Sayı 202, sayfa 291-294’ de izah etmiştir. Bunun yanı sıra T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından neşredilen 8. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Cilt sayfa 297–304 arasında anlatılmıştır (Özgüç, 1986: 297).

Kuzi Teshup döneminde Kargamış Kent Devleti’nin bir parçası olarak görünen Kummuh hakkındaki en geniş bilgilere diğer Neo-Hitit kent devletlerinde olduğu gibi Assur kaynaklarından ulaşılabilir (Bryce, 2012: 110). Kummuh MÖ. II. binyılın sonlarından itibaren okunabilmiş, Assur metinlerinde hem bir yerleşim yeri hem de bir başkent [^{mat}Ku-um-mu]-ha-a [^mKu-uš-ta-áš-pí] olarak geçmektedir. Kummuh Kent Devleti’nin, Assur metinlerinde “*KUR/URU Kummuh*”, Urartu metinlerinde “*URU Qumaha*”, Yeni Babil dönemi metinlerinde ise “*URU Kimuhu*” olarak isimlendirildiği

³⁹Detaylı bilgi için Bkz.: Tadmor ve Yamada, 2011: 70.

belirtilmektedir. Ancak Kummuh'un 1979'da bulunan ve 1989 yılında yayınlanan Malpınar kaya kitabesinde "*Kumaha/ Qumaha*⁴⁰" olarak isimlendirildiği görülmektedir (Özkan, 1993: 65; Bryce, 2012: 110; Mutlu, 2015: 4).

Assur Kralı II. Assurnasirpal döneminde, bilinen en eski Kummuh Kralı I. Hattuşili'nin (Qatazilu) ismi görülmektedir ve Assur'a vergi veren bir kral olarak tanımlanmaktadır⁴¹.

Bryce'a göre, Kummuh Krallığı'nın kuruluşu, Eski Hitit hanedanlığına kadar uzanabilir. Çünkü bilinen altı Kummuh kralından dördünün ismi Geç Tunç Çağı Hitit Krallarının adını taşımaktadır. I. Hattuşili, daha sonra III. Salmanassar'ın saltanat yıllarında da görülmektedir (Bryce, 2012: 110-111). Salmanassar ikinci saltanat yılında Hattuşili'den (Qatazilu) aldığı haracı açıklamaktadır⁴².

III. Salmanassar başka bir seferini anlatırken yine Qatazilu'dan haraç aldığını açıklar⁴³.

I. Hattuşili'den sonra Kummuh tahtına aynı hanedandan olup olmadığı bilinmeyen Kral Kundashpu çıkmıştır. Bu kralın ismi geleneksel Kummuh krallarının isimlerinden ayrı görünmektedir. Ancak Bryce'a göre, Kummuh'un bilinen krallarının çoğunun Geç Tunç Çağı Hitit krallarının isimlerine sahip olması, bu kralların torunlarının Kummuh'ta hüküm sürdüğüne işaret edebilir. Kundashpu ve Kushtashpi isimleri "*izinsiz giren*" anlamında çeşitli şekillerde açıklanmaktadır (Bryce, 2012: 111). Kundashpu'nun hakimiyetinin nasıl sona erdiği ve ardından kral listesinde ismi geçen Kral Şuppiluliuma (Ushpilulume) ile arasındaki zamanın ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Şuppiluliuma'nın MÖ. 773'e kadar Kummuh tahtında bulunduğu göz önüne alındığında, Kundashpu'nun ölümünden sonra kendisinden önce tahtta en az bir kral bulunmuş olmalıdır. Assur kaynaklarında Şuppiluliuma, Pazarcık steli⁴⁴ olarak adlandırılan yazıtta ortaya çıkmaktadır (Bryce, 2012: 112-113). Şuppiluliuma'dan sonra oğlu Hattuşili II Kummuh tahtına çıkmıştır ancak bu kral hakkında da yeterince bilgiye ulaşılamamaktadır. Hattuşili II'den sonra, Assur Kralı III. Tiglat-pileser'in yıllıklarında adı geçen Kushtashpi Kummuh tahtına çıkmıştır. Hattuşili II ve Kushtashpi arasında ki kısa zaman aralığı göz önüne alındığında Hattuşili'nin hemen ardılı olabileceği ihtimali kuvvetlenmiştir. Kushtashpi, yaklaşık olarak MÖ. 750'lerde Urartu Kralı II. Sarduri'ye karşı gelerek haraç ödemek zorunda kalmıştı ve MÖ. 743 yılına kadar Sarduri'ye tabi olmuştu. Daha sonra Assur kralı Tiglat-pileser, II. Sarduri ve müttefiklerini yenilgiye uğratmış, Kummuh'u ele geçirerek bir Assur eyaleti olarak yaşamasına izin vermişti. III. Tiglat-pileser'in MÖ. 740, 738, 734/3 yıllarındaki üç vergi listesinde ilk sırada Kushtashpi görünmektedir (Luckenbill, 1926: 281; Na'aman, 1991: 90-91; Tadmor ve Yamada, 2011: 98; Bryce, 2012: 113-114). Kushtashpi'den sonra Kummuh tahtına Muwatalli çıkmıştır. Muwatalli'de Assur Devleti'ne sadık kalmıştır. Ancak Assur Kralı Sargon, Muwatalli'yi Urartu Kralı II. Argişti ile plan yaptığı gerekçesiyle

⁴⁰Prof. Dr. Mustafa Kalaç ve ekibinin 1979'da keşfettiği Malpınar hiyeroglif yazıtından elde edilen bilgiler doğrultusunda kullanılan bu adın Hitit Kumahası'nın Samileştirilmiş biçimi olduğunu kesinleştirmiştir. Geç Assur etkisi belli olan kabartmanın stil özelliklerini saptamak mümkün değilse de yazıtta göre MÖ. 770-750 yıllarına tarihlendirilmiştir. Bkz.: Özgüç, 2009: 51.

⁴¹"...Aynı zamanda Kummuh Kralı Qatazilu'dan altın, gümüş ve sedir kütüklerini haraç olarak aldım..." Luckenbill, 1926: 167; Grayson, 1976: 144; Na'aman, 1991: 84; Grayson, 1991: 219.

⁴²"...Kummuhlu Qatazilu'dan her yıl 20 mina gümüş, 300 sedir kütüğü aldım." Luckenbill, 1926: 217.

⁴³"...Kummuhlu Qatazilu'dan haraç olarak gümüş, altın, sığır, koyun ve şarap aldım..." Yamada, 2000: 90.

⁴⁴Assur Kralı III. Adad-Nirari'nin (MÖ. 810-783) emriyle Gurgum ve Kummuh arasında dikilmiş olan bir sınır taşı olarak kabul edilmektedir. 1931'de Alman Arkeolog Von Der Osten tarafından keşfedilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz.: Hawkins, 2000: 331-332.

cezalandırmak için Kummuh’a gelerek kenti istila etti ve çok sayıda nüfusu kentten çıkarttı. Kummuh, bu olaydan sonra MÖ. 7. yüzyılın sonuna kadar Assur’a dahil edilmiştir (Giusfredi, 2010: 62; Bryce, 2012: 114). Kummuh krallarının listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.7. Kummuh Krallarının Listesi

Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hakimiyet Dönemi
Hattuşili I	Qatazilu	MÖ. yaklaşık 866-857
Kundashpu		MÖ. yaklaşık 856-?
Şuppiluliuma	Ushpilulume	MÖ.805-773
Hattuşili II		MÖ. 8. yy ortaları
Kushtashpi		MÖ. yaklaşık 750-?
Muwatalli	Mutallu	MÖ. ?-708

3.8. Pattina/ Unqi Kent Devleti

Assur kaynaklarında Unqi olarak adlandırılan (Bryce, 2012: 130) Neo-Hitit Kent Devleti Pattina, tüm Amik ovası ve yakın çevresine egemen olarak Kunulua (Tell Tayinat/ Tayinat Höyük) merkez alınarak kurulmuştu (Harrison, 2010: 79; Özfirat, 2014a: 83). Tayinat Höyük, Antakya Demirköprü köyünde Asi Nehri kıyısında yer almaktadır. Tayinat Höyük ilk kez R. J. Braidwood başkanlığında yapılan Amik ovası yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir ve aynı ekip tarafından 1935-1938 yıllarında ilk kazı çalışmaları yapılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle sonlandırılan bu kazı çalışmaları 2004 yılında tekrar Prof. Dr. T.P. Harrison tarafından başlatılmıştır ve hala devam etmektedir (Harrison, 2010.: Görmüş, 2014: 84).

Pattin Kent Devleti zengin hammadde kaynakları ile doğu ve batıyı birleştirmesi açısından önemli bir konumda yer almakta ve bu öneminden dolayı Assur İmparatorluğu’nun kralları, bölgeyi kontrolü altına aldığı Akdeniz’e ulaşılabilirlik elde edecek ve Anadolu’ya geçiş sağlanıp buradaki hammadde kaynakları kullanılabilir. Bu doğrultuda geliştirdikleri politikaları, düzenledikleri planlı seferlerle gerçekleştirmişlerdir. Çünkü Hitit devletinin yıkılmasından sonra bölgede büyük bir siyasi boşluk oluşmuş ve Assur imparatorluğu için bir fırsat doğmuştur (Yıldırım, 2016a: 702-703).

Pattina Kent Devleti’ne ilk kez II. Assurnasirpal’in (MÖ. 883-859) dönemine ait kayıtlarda rastlanmaktadır (Özfirat, 2014b: 88). Pattin Kent Devleti’nin az korunmuş kendi kayıtlarından edinilen bilgiler, II. Assurnasirpal döneminden III. Tiglat-pileser (MÖ. 745-727) dönemine kadar olan Assur kaynaklarından edinilen bilgilerle desteklenmektedir (Bryce, 2012: 130).

II. Assurnasirpal MÖ. 876 (870?) yılında, Bit-Adini Arami Krallığı’na ve bir diğer Neo-Hitit kent devleti olan Kargamış’a sefer düzenlemiş ve Pattina’lı Lubarna’nın başkenti Kunulua’ ya ulaşmıştır. Lubarna /Labarna ismi Assur kaynaklarında rastlanan ilk Pattina kralıdır ve ismi Hitit özellikleri taşımaktadır⁴⁵. Kral Lubarna, II. Assurnasirpal’e haraç vermek zorunda kalmıştır (Bryce, 2012: 130; Özfirat, 2014b: 88).

⁴⁵Hitit İmparatorluğu’nun büyük krallarının isimlerini yaşatmak ve Luwi resim yazısını (hiyeroglif) kullanmayı devam ettirmek dışında Hitit kültürüyle hiçbir ilişkisi olmayan, tamamıyla Aramileşmiş olan Amik Ovası’ndaki Unqi (Pattina) Krallığı’nı ele alacak olursak; Hitit geleneğine ait yalnızca kral isimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu isimler Lubarna/Liburna (Hititçe: Labarna), Sapalule (Hititçe: Şuppiluliuma), Qalparunda (Halparuntiya) şeklindedir. Bkz.: Ünal, 2006b: 69.

Aynı şekilde III. Salmanassar’a Pattina’ ya ulaşp Lubarna’nın kentini takviye ettiğini, kenti yakıp yıktığını ve bir stelini diktirdiğini söylemektedir⁴⁶.

Pattina tahtına Lubarna’dan sonra geleneksel Hitit ismine sahip olan Kral Şuppiluliuma (Sapalulme) geçmiştir. III. Salmanassar döneminde Pattina sınırında bulunan Lutibu kentinin yakınlarındaki savaşta Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye müttefiklerinin bir üyesiydi ve Assur Kralı III. Salmanassar tarafından yenilgiye uğratılmışlardı. Salmanassar, böylece Pattina Kent Devleti’ni ele geçirmek için başlıca engeli ortadan kaldırmıştı. Ancak III. Salmanassar, Pattina Kralı Şuppiluliuma önderliğinde tekrar bir araya gelen koalisyonu yok edemedi (Grayson, 2002: 9-10, 16; Bryce, 2012: 131). III. Salmanassar’ın ittifaklara karşı zaferleri muhtemelen Lubarna’nın hükümdarlığını sona erdirdiği gibi Şuppiluliuma’nın da hükümdarlığını sona erdirmiştir (Bryce, 2012: 131).

Şuppiluliuma’dan sonra ise Pattina tahtına Halparuntiya (Qalparunda) geçmiştir. Bryce göre Pattina bu zamana kadar yukarıda bahsi geçen iki kral arasında bölünmüş olabilir. III. Salmanassar’ın kayıtlarında arka arkaya “*Unqili Qalparunda*” isimli bir adamdan “*Pattina’lı Qalparunda*”⁴⁷ isimli bir adama geçilmektedir (Bryce, 2012: 131). Halparuntiya’dan sonra Pattin tahtına Lubarna II geçmiştir ve Pattina, bu dönemden itibaren Assur’a itaat etmiştir. Ancak MÖ. 831’de III. Salmanassar, Pattina kralının Assur’a karşı baş kaldırdığına ve kendisine karşı suikast planlandığına dair bir haber alınca Lubarna-II’nin yerine Surri olarak isimlendirilen halktan birini Pattina tahtına geçirmiştir. Surri, III. Salmanassar tarafından “*tahtın efendisi değil*” sözüyle nitelendirildiği için büyük olasılıkla Assur’a karşı düşmanlık göstermişti. Ancak Surri’nin ölümü ortaya çıkabilecek çatışmayı sona erdirmiştir. Surri’nin ölümünden sonra Pattina’ya Kurussa’dan Sasi adında ve onun ardından Tutammu adında bir yöneticinin atandığı bilinmektedir. Hakkında bilgi olmayan her iki kraldan sonra III. Tiglath-pileser döneminde Pattina’nın bir Assur eyaletine dönüştürüldüğü bilinmektedir (Bryce, 2012: 132-133).

Tablo 3.8. Pattina Kral Listesi

Luwice İsmi	Assurca İsmi	Hakimiyet Dönemi
Lubarna I		yaklaşık MÖ. 870-858?
Şuppiluliuma –	Sapalulme	MÖ. 858-857?
Halparuntiya-	Qalparunda	MÖ. 858/857- 853?
Lubarna II		MÖ. -831
Surri		MÖ. -831
Sasi		MÖ. 831-
Tutammu		MÖ. - 738

⁴⁶“*Hazazu kentinden hareket ettim, Urumi’ye ulaştım, Pattina’lı Labarna’nın kentini takviye ettim. Kenti yakıtım, yıktım, yerle bir ettim ve tükettim. Orada bir stel diktirdim ve yazdırdım...*” Grayson, 2002: 25.

⁴⁷Büyük bir olasılıkla Hitit kral adlarından olan Halparuntiya’nın değişmiş biçimi olarak kullanılmaktaydı. Bkz.: Dinçol, 1982: 126.

4. NEO-HİTİT KENT DEVLETLERİNDE KRAL BETİMLEMELERİ

4.1. Karkamış Kent Devleti Kral Betimlemeleri

4.1.1. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.1.1.1. Prens Kamanis ve Yariris Kabartması N.R. 1.

Bazalttan yapılmış olan orthostat, 114 cm yüksekliğinde, 84 cm genişliğinde ve 25 cm derinliğindedir. Günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Orthostatta iki adet insan figürü bulunmaktadır. Figürlerin gözlerinde, yanaklarında ve dudaklarında anatomik ayrıntılar çok iyi işlenmiştir. Gözler iri badem şeklindedir. Alın basık dar, yüze orantılı düzgün bir burun ile birleştirilmiştir. Güçlü çene hatları bulunmaktadır. Figürlerin boyun hatları belirgindir. Figürlerin kollarında kaslar çizgiler ile belirtilmiştir. Saçlar ense üzerinde yuvarlak bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır ve saçlar dağınık spiral buklelerle işlenmiştir. Üzerlerindeki giysi yüzeysel düz olarak tüm vücudu kaplamaktadır. Hiton tipi bir giysi ve arkasında dikey pileler bulunan bir şal tipi manto bulunmaktadır. Orthostatta prens Yariri'nin Kral Kamanis'i takdim etmesi işlenmiştir. Öndeki figürün sağ elinde bir asa belinde de bir kılıç bulunmaktadır. Arkasındaki figür sol kolunu tutar vaziyette, elinde ise bir tören atribütüyle betimlenmiştir. Figürlerin pazularında süs objeleri bulunmaktadır. Ayaklarında ise sandalet bulunmaktadır (Orthmann, 1971, 35, Taf. 31, *Karkamis G/5*; Genge, 1979: 114, 153, 155, 160, 164, Abb. 30, Nr. 2; Darga, 1992: 266–269, Res. 272; Gilibert, 2011, 48-49, 185, Şek. *Carchemish* 79).

Orthostatta figürlerin üstünde Luwice bir yazı bulunmaktadır. Yazıt “*Ben Yariris, Hükümdar*” ve söz konusu yapının genç prens Kamaniye tahsis edildiğini belirterek devam eder. Figürlerin üzerinde yazan yazıtta ise “*Bu Kamani ve bunlarda genç erkek kardeşleri. Daha küçük bir çocuk olmasına rağmen onu ellerimle aldım ve tapınağa yerleştirdim...*” şeklinde devam eder. Figürlerin saç stilizasyonları⁴⁸ ve uzuvlardaki işleniş biçimi Assur sanatından etkilenilmiştir. Figürlerin işleniş biçimi Korsabat sarayı kabartmalarıyla benzerlik göstermektedir (Moortgat, 1967: Res. 274). Figürlerin üzerinde bulunan dikey pileli elbise Assur kabartmalarında da görülmektedir. Kıyafetin Hitit sanatında görülen uzun tuniklerden farklı olarak diagonal kıvrımlardan oluşmasıdır. Hitit sanatında ise dik çizgilerle verilmektedir (Akurgal, 1949: 30). Benzer örnekler Korsabat sarayında yer alan II. Sargon dönemi kabartmalarında da görülmektedir (Darga, 1992: 268).

4.1.1.2. Kral Katuwas Orthostatı N. R. 2.

Bazalttan yapılmış olan orthostat, Karkamış Tören Alayı Girişi yakınında bulunmuştur. Bu orthostatta kral sol tarafta işlenmiş orthostatın sağında ise 9 satırlık Luwice bir yazıt bulunmaktadır. Orthostatın yüksekliği 105 cm genişliği 70 cm derinliği ise 60 cm dir. Günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Tek figürlü orthostatta kral ayakta betimlenmiştir. Kralın saç ve sakalı spiral buklelerle tel tel işlenmiş, saç ense üzerinde büyük bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Figürde iri badem göz kazıma silmelerle ayrılmış, yüze orantılı bir burun

⁴⁸Omuz üzerinden düz bir şekilde inerek kendi içerisinde spiral buklelerden oluşan saç yapısı MÖ. 8. yüzyılın ilk çeyreği ya da ikinci çeyreğine oturtulmaktadır Bkz.: Tiryaki, 2010: 78.

bulunmaktadır. Kral, kısa kollu uzun bir tören elbisesi giymiş sol elini baş hizasında dirsekten kırık yukarı doğru kaldırmış, bileğinde bilezik bulunmaktadır. Sağ eli dirsekten kırık göğüs hizasındadır ve elinde düz bir asa bulunmaktadır. Belinde geniş bir kemer ve bu kemere asılı kabzası yarımay biçimli bir kılıç yer almaktadır. Elbisenin uçları püsküllüdür. Bu püskül ise ince bir bantla sınırlandırılmıştır. Ayaklarında ise sandalet bulunmaktadır (Orthmann, 1971: 34, 41, 50, 56, *Karkemis K/28*; Genge, 1979: 56-59, Abb. 26, Nr. 2; Darga, 1992: 249, Res. 253; Tuğcu, 2012: 47-48, Fig. 48).

4.1.2. Kral Heykelleri

4.1.2.1. Oturmuş Başsız Kral Heykeli –Hilani Bölgesi N. R. 3.

Bazalttan yapılmış olan heykel, Hilani binasının güney duvarının dışında bulunmuştur. Yüksekliği 80 cm olan heykel günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Heykelin baş kısmı yoktur sadece göğüs hizasına inen sakalı görülmektedir. Giysisinin alt kısmında ve sırt kısmında yazıt bulunduğu ancak kasıtlı olarak silinmiş olabileceği düşünülmektedir. Yazıttan geriye sadece birkaç çiviyazısı karakteri kalmıştır. Bu Karkamış'ta bulunan tek anısal çivi yazılı yazıttır (Orthmann, 1971: 515, *Karkemis 23*; Gilibert, 2011: 53-54, *Carchemish 95*; Aro, 2013: 259, Fig. 17).

4.1.2.2. Kral Heykel Başı N. R. 4.

Yüksekliği 42 cm, genişliği 41 cm. Paris Louvre Museum'da sergilenmektedir. Çift aslanlı kabartmanın parçası olduğu düşünülmektedir. Genişliği 120 cm derinliği ise 1 m olan kabartma ise Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Heykel başının yüz hatları orantılı işlenmiştir. Baş hafif basık, saçları spiral şeklinde ense hizasına inmektedir. Alın, saç hizasında ince bir bant ile çevrelenmiştir. Badem formunda gözlere ve tahrip olan basık bir buruna sahiptir. Dudakları ince kapalı işlenmiştir ve spiral sakallıdır (Orthmann, 1971: 40-41, *Karkemis F/17*; Gilibert, 2011: 45-46, *Carchemish 86*).

4.1.2.3. Heykel parçası N. R. 5.

Kireç taşından yapılmış heykel iç kapı kuzey batı duvarı tarafında dağılmış halde bulunmuştur. Günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer almaktadır. Omuz kısmından yukarısı korunan heykelin korunabilen kısmının yüksekliği 80 cm. dir. Heykelin başında takke biçimli bir başlık başlığın hemen altında ise spiral buklelerden oluşturulmuş saç topuzu görülmektedir. Sakalları ise kendi içerisinde spiral buklelerden oluşturularak göğüs üstüne doğru inmektedir. Yüze oranla doğal işlenmiş bir kulak yapısı bulunmaktadır. Heykelin üzerinde ise diagonal kıvrımlardan oluşturulmuş Hiton tipi bir kıyafet yer almaktadır. Heykelin yüz kısmı korunamamıştır (Bonatz, 2000a: 15, 67, 153; Gilibert, 2011: 24-25, *Carchemish 1*).

4.2. Malatya-Melid Kent Devleti Kral Betimlemeleri

4.2.1.Kral heykelleri

4.2.1.1. Malatya Kral Heykeli I N.R. 6

Malatya Arslantepe Höyüğü' nün güneyindeki Beydağ'ında ortaya çıkarılan Kral heykeli, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bazalttan yapılmış ve yüksekliği 3,2 metre olan heykel bir kaide üzerinde durmaktadır. Ancak bilinmeyen sebeplerden dolayı düşen heykelin sağ kolu, burnu, dudakları ve sakalının bir kısmı kırılmıştır.

Heykel tek parça bir giysi (rop) giymiştir ve omuzlarında şal örtülüdür. Şalın her iki ucunda kalın püskül zinciri kısa kenarlarına eklenmiştir. Söz konusu şal Sümer ve dört kenarında düğümlü saçaklar taşıyan Assur şalına benzemektedir. İç gömleği boynun önünde kırmalıdır. Gömleği bir kuşak kemerle bağlanmış, biri tek ve uzun iplikli, diğeri çift ve çok kısa iplikli iki sıra püskülle süslenmiştir. Heykelin baş kısmı yuvarlaktır ve alın bir bantla çevrelenmiştir. Gözleri badem göz formunda işlenmiştir. Sakalı spiral formda işlenmiştir ve dikdörtgen olarak küt kesilmiştir. Dirsekten kırık sağ eliyle göğüs hizasında şalını tutan kral, dirsekten kırık öne doğru uzattığı sol eliyle ise bir obje tutmaktadır. Bileklerinde bilezik bulunmaktadır. Ayaklarında içinden başparmağının geçtiği tek halkalı ve serçe parmaklarını çevreleyen tek banttıan oluşan sandalet bulunmaktadır (Orthmann, 1971: 91, 99, *Malatya A/12*; Genge, 1979: 152, 173, Abb. 75, Nr. 2).

4.2.1.2. Palanga Heykeli N.R. 7.

Malatya'nın Palanga Köyü yakınlarında tespit edilmiş olan bazalttan yapılmış, heykel alt parçasının bir yüzünde Luwi hiyeroglif yazıt yer almaktadır. İlk olarak 1891 yılında İngiliz araştırmacı Hogarth ve Munro tarafından rapor edilmiş, 1900 yılı civarlarında İstanbul'a getirilmiştir. Oldukça yıpranmış olan heykelin korunabilen belden aşağı kısmında 5 satırlık Luwice yazıtı göre, heykel muhtemelen bir "Nehir-Hükümdarı" tarafından dikilmiş bir mezar anıtıdır. Yazıtta bir kraldan saygıyla bahsedilmesi yazan kişinin muhtemelen yerel bir yönetici olduğunu düşündürmektedir. Korunabilen parça 1,30 m yüksekliğinde, 52 cm genişliğindedir. Heykelin ayakları bulunmamakla birlikte bir sütunu andırmaktadır. Ancak Luwice yazıtın bulunduğu ilk satırın sonunda bulunan çıkıntılar kalçayı andırmaktadır. Bu çıkıntılar dışında düz bir yüzey bulunur ve sol kısmında ise üst giysinin sağ kol çizgisinde toplandığı görülmektedir. Heykelin üzerinde yer alan bu manto benzeri giysi diz seviyesinde sonlanmaktadır. Belden aşağıya doğru ise yazıt ve elbiseyi sınırlayan saçaklı elbise kıvrımı ve elbise pileleri her iki kenarda görülmektedir. Yine elbisenin üzerinde 4 bant şeklinde birbirleriyle orantılı bölümlerde yazıt yer almaktadır. Hawkins Tarafından yapılan çevirisinde "*Ben Pisas nehirlerin efendisi... (Bunlar) en önemlisi idi. Ben Samuruwa, kral için, fakat benim her ne zaman... Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı ve Geyik tanrısı, Pisas' a bu arazilerin tamamını verdi. ve alt üst edecek, ... Gökten ve yerden... arpa olacak... Ona yılda bir koyun sunar. Ama... Pisas... günler...*" yazmaktadır (Conder, 1898: 286-287; Bossert, 1947: 105; Akurgal, 1949: 33; Hawkins, 2000: 325; Bonatz, 2000a: 49-50).

4.2.1.3. Malatya Kral Heykeli II N.R. 8

Kireç taşından yapılmış heykel Arslantepe Höyüğü'nün çevresinde yer alan tarlalardan birinde bulunmuştur. Yaklaşık bir insan boyunda olan heykelin dizden yukarı kısmı korunabilmiştir. Saçları ince çizgilerle verilmiş ve ense üzerinde sonlanan spiral saç topuzundan oluşmaktadır. Yuvarlak yüz hatlarına sahip heykelin iri gözleri iki çizgiyle ayrılmış göz çukuruna yerleştirilmiş olup ince dudaklardan oluşan ağız yapısına sahiptir. Burun ve ağız kısmı tahrip olmuştur, ancak hatlardan detayları izlenebilmektedir. Elmacık kemikleri hafif çıkıntı yaparak yüze derinlik katılmaya çalışılmış, Kulakları ise oldukça büyük işlenerek saç hattıyla birleştirilmiştir sakallar kulak hizasından başlayarak çene altına doğru inmektedir. Heykelin ağız kısmının tahrip olmasına karşı bıyığın bulunmadığı anlaşılmıştır. Heykelin sol eli vücuda yapışık paralel uzanmakta, sağ eli ise göğüs hizasında dirsekten bükülerek öne doğru uzanmaktadır. Elinde ise tanımlanamayan bir obje tutmaktadır. Heykelin üzerinde vücudun tamamını örten bir tören elbisesi bulunmakta, elbisenin sağ omuzdan inen bir kuşak görülmekte olup muhtemelen heykelin sağ kolu açıkta bırakılmak istenmiştir. Belinde ise ince bir kuşak kuşağın içinde sarkıtılmış elbise püskülleri görülmektedir (Bonatz, 2000a: 13-14, Taf. 1, A/4).

4.2.1.4. Malatya Heykel Başları I-II N.R. 9a, b

Malatya Arslantepe Höyüğü' nü çevreleyen alanda bulunmuşlardır. Kireçtaşından yapılmış heykel başlarının yükseklikleri yaklaşık 40 cm dir. Orthmann'a göre bu iki heykel başı birbirlerinden bağımsız düşünülmemektedir. Her iki heykel başının yüz hatları çok iyi gözlemlenememektedir. Göz, kulak, burun ve kaş yapıları yüze orantılıdır. Heykel başları, badem formunda iri gözlere sahiptir. Heykel başı I'in yüzünde büyük bir tahribat söz konusudur. Kısa spiral buklelerden oluşan ve ense üzerinde sonlanan büyük bir saç topuzundan oluşan bir saç yapısı bulunmaktadır. Saçlar derin çizgilerle spiral ve paralel bölümlere ayrılarak işlenmiştir. Kısa dar bir alın yapısı bulunmaktadır. Sakalları ise kısa, kendi içerisinde bölümlere ayrılarak spiral buklelerden oluşmaktadır. Heykel başı II, birinci heykel başına nazaran daha iyi işlenmiş sıra sıra dizilmiş spiral buklelerden oluşan ve ense üzerinde büyük bir saç topuzuyla sonlanan bir saç yapısına sahiptir. Yine kısa sakallı spiral buklelerle birbirinden ayrılmış bir sakal yapısına sahiptir. İri dudaklar ve kulaklar başa oranla orantısız işlenmiştir (Orthmann, 1971: 98, *Malatya C/4*, 5; Bonatz, 2000a: 13-14, Taf. 1 A/4).

4.2.2. Steller Üzerindeki Kral Kabarmaları

4.2.2.1. İspekçür Steli N.R. 10

Malatya Darende ilçesinden 20 km uzaklıktaki Tohma suyunun kenarındaki İspekçür köyünde dört parça halinde tespit edilmiştir. Kireç taşından yapılmış stelin yüksekliği 2, 27 m genişliğinde her bir parçasında 46 cm dir. Stelin sol yüzeyinde taş bir duvar önünde duran ayakta bir kadın figürü yer almaktadır. Figürün üzerinde vücudun tamamını örten kenarları saçaklı bir tören kıyafeti bulunmaktadır. Başında ise yüksek bir polos, alnın hemen üzerinde ise üç sıra bant betimi yer alır. Stelin üzerinde yer alan Luwice yazıttan anlaşıldığına göre bu kadın figürü kral Arnuwanti'nin karısı olmalıdır. Stelin ortasında yer alan sol kolu dirsekten baş hizasında yukarı doğru kalkık selamlama

pozisyonunda olan sakalsız erkek figürü ise kral Arnuwanti'nin büyük babası olmalıdır, figür vücudun tamamını örten kenarları saçaklı bir tören elbisesi giymiş. Sağ elinde “*lituus*” tutmaktadır. Figürün saçları ense üzerinde spiral bir topuzla sonlandırılmıştır. Stelin sağ parçasında yer alan sakallı erkek figürü muhtemelen tanrılaştırılmış atalarına libasyon yaparken betimlenmiştir. Figür fırtına tanrısı betimlemelerinde olduğu gibi bir boğa⁴⁹ üzerinde sol elinde litus sağ elinde ise libasyon kabıyla işlenmiş üzerinde vücudun tamamını örten kenarları saçaklı tören elbisesi yer almaktadır. Benzer bir tasvirde Darende stelinde aslan üzerinde gösterilmektedir. Figürün saçları ense üzerinden omuzlara doğru inip burada büyük bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Sakalları ise dikdörtgen kesilmiş göğüs üzerinde küt kesilerek sonlandırılmıştır. Stel üzerinde yer alan yazıttan anlaşıldığına göre bu kişi Kral Arnuwanti dir (Orthmann, 1971: 117-118; Genge, 1979: 177-178; Bonatz, 2000a: 137, Abb. 39).

4.2.2.2. Darende Steli N.R. 11.

Malatya ilinde, günümüz Darende ilçesinin 2 km. batısındaki eski Darende mevkiinde bulunan bazalt stel 79 cm yüksekliğinde 30 cm genişliğinde 20 cm derinliğindedir. Söylenlere göre 1920'lerde bir cami duvarında bulunmuş ve o sıralarda Sivas Müzesi olarak kullanılan Gök Medrese' ye taşınmıştır. Orijinal yeri bilinmemektedir. Stel bir yüzündeki 6 satırlık bir Luwice yazıt ve diğer üç yüzündeki rölyeflerle çepeçevre işlenmiştir. A yüzünde bir koltukta oturan ve ellerinde kıvrık bir asa ile bir kâse tutan kentin tanrıçası Hepat'nın rölyefi yer alır. Başının iki tarafında da adı, koltuğun arkasında ise “*şehrin*” ibaresi yazılıdır (yani “*şehrin Hepat tanrıçası*”). D yüzünde bir aslan üzerinde ayakta duran ve yine kıvrık bir asa ile bir kâse tutan tanrı Sarruma'nın rölyefi vardır. Arkasında adı yazılıdır. B yüzündeki rölyefte sağa dönük bir

⁴⁹ Neolitik Dönem'de Çatalhöyük'te, evlerin duvarları sık sık beyaz alçıyla sıvanmaktaydı ve bu sıvanın üstüne de hem geometrik şekiller hem de simgesel sahneler resmedilmekteydi. Resimlerin ana temasının içinde boğa önemli bir konuma sahiptir. Şölenle yakından ilişkili boğaların, heykelcikleri ya da evlere yerleştirilen boğa başlarıyla kutsallığı ön plana çıkarılmaktaydı. Boğanın bir tanrı olarak kabul edilip edilmediği ile ilgili kesin yargılarda bulunmak zor olmaktadır. Mezopotamya Erken tarihli bir çanak çömlek üzerinde ki boğa başının Fırtına tanrısını sembolize ettiği fakat kesin bir kanıt olmadığı düşünülmüştür. Ancak Eski Babil Dönemi'nden itibaren boğa genellikle yıldırım sembolü ile fırtına tanrısı olarak kabul edilen bir tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Fırtına bulutları, Fırtına tanrısı Adad'ın “boğa buzağıları” olarak isimlendirilmişlerdir. Eski Babil döneminde boğa aynı zamanda Ay Tanrısı Nanna-suen Doğan, 2017: 527-545. ile de ilişkilendirilmişti. Astronomik tabletlerde bir boğa betimlemesinin Taurus Takımyıldızını temsil ettiği belirtilmektedir Black ve Green, 2004: 47. Fırtına tanrısı Mezopotamya panteonunda önemli bir tanrı olmuştur ancak Anadolu'da ise baş tanrı olarak kabul edilmiştir. Anadolu'nun tarım ülkesi olması, bazı bölgelerde tarımın yapılabilmesi için yağmura ihtiyaç duyulması ve yağmurun gök gürültüsü ile ilişkilendirilmesi olasılıkla Fırtına tanrının baş tanrı konumunda olmasını sağlamıştır. Fırtına Tanrısının sembolü olarak kabul edilen Boğa, Hitit öncesi dönemlerde dahi insanlarla Fırtına Tanrısı arasında aracı olarak görüldüğünden önemli olmuştur. Bazen kral ve kraliçenin tapındığı kült sembolü olarak bir sunak üzerinde tek başına ayakta dururken tasvir edilmiştir Bingöl, 2010: 5.

Fırtına Tanrısı'nın boğanın sahip olduğu güç, yüksek ses, verimlilik ve doğurganlık ile ilişkilendirilmesi, İnandık Vazosu ile Alacahöyük'teki gibi Fırtına Tanrısı'nın boğa şeklinde temsil edilmesiyle açıklanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde boğa, antropomorf tanrının kutsal hayvanları haline gelmiştir. Bu temsillerde, iki boğa tanrının arabasını çekerken betimlenmiştir. Neo-Hitit döneminde ise Fırtına Tanrısı'nın bir boğa üzerinde durduğu görülmektedir Savaş, 2002: 106-120. Karkamış Kralı Kamanis'a ait olan ve Halep civarında bulunan stel üzerinde bir boğanın sırtına binmiş olan Fırtına Tanrısı'nın tasviri görülmektedir. Bu yazıtta Kral Kamanis'in kendisinden “Karkamış Kenti'nin ve buzağı başı memleketinin kralı” olarak söz ettiği ancak buzağı başı ve ayağı resimleri ile Malatya şehrinin ifade edildiği belirtilmektedir Alan, 2014: 22. Yine Karatepe'ye yakın Domuztepe'de boğa üzerinde ayakta duran Tanrı ya da krala ait heykel parçaları tespit edilmiştir Korkmaz, 2013: 56.

erkek figürü bir aslan üzerinde içki akıtırken libasyon gösterilmektedir. Yazıtta bu kişi kendisini Malatya (Malizi) hükümdarı II. Arnuwanti olarak tanıtır ve soyunu Kral I. Arnuwanti'nin torunu, II. PUGNUS-Mili'nin oğlu diyerek belirtir. Bu II. Arnuwanti, İspekçür stelindeki ile aynı kişidir. Büyükbabası Kral I. Arnuwanti Gürün ve Kötükale yazıtlarındaki Runtiya'nın kardeşi olmalıdır. Yazıt, kentin kurulması nedeniyle tanrılara bir adaktır. Soyağacı tarihlemesine göre stel Kuzi-Teşup'tan sonraki 4. kuşak yani MÖ. 11.yy'ın başlarına ait olmalıdır ancak daha sonraki bir tarihe ait olduğu yönünde de görüşler vardır. Stel, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir (Bossert, 1954.; Orthmann, 1971: 116-117, Taf. 6. *Darende 1*; Genge, 1979:178-179).

4.2.3. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.2.3.1. Malatya A Kabartması E N.R. 12.

Malatya Arslantepe Höyüğünde Aslanlı kapıda ortaya çıkarılan 46 cm yüksekliğinde 103 cm genişliğinde ve günümüzde Ankara Anadolu medeniyetleri müzesinde sergilenmekte olan, üzerinde dört figürün bulunduğu kireç taşı orthostatta Melid Kralı Pugnus-Mili ayrı sahnelerde Ay Tanrısı ve Güneş Tanrısına libasyon⁵⁰ yaparken betimlenmiştir. Orthostatin sağında Ay tanrısına libasyon yapan kral Pugnus Mili'nin başında yüksek konik bir başlık bulunmaktadır. Her bir figür ayrı sahneler halinde betimlenmiş ve bu şekilde sahnenin devamlılığı sağlanmıştır. En solda başında yüksek konik boynuzlu bir başlığı ile libasyon yapan kralın saçları başlık altından omuz üstüne doğru inerek burada spiral bir saç topuzuyla sonlanmış, bıyısız bir sakal ise kulak hizasından dörtgen biçimde inerek göğüs hizasında küt bir şekilde kesilerek sonlandırılmıştır. Kralın üzerinde vücudun tamamını örten bir tören elbisesi, bu elbise ayak bilekleri üzerinde püskülle sonlandırılmış, püsküllü bölümün hemen üzerine ise elbiseyi saran kuşak eklenmiştir. Belinde ise ince iki kazıma ile sınırlandırılmış kemer yer almaktadır. Ayaklarında ise ucu kıvrık çizme bulunur ancak taşın tabanına düz bir şekilde oturtulamamış ayaklar her figürde detaylı olarak görülmektedir. Kralın gözleri iri badem şeklinde kazıma silmelerle belirlenmiş çukura yerleştirilmiştir. İri kavisli bir burun ve ince kapalı bir dudak yapısı bulunmaktadır. Kral sol eli dirsekten kırılarak göbek üstünde havaya kaldırılmış tanrıyı selamlama pozisyonunda verilmiş sağ eliyle de libasyon yapmaktadır (Orthmann, 1971: 92, 94, 253, 254, 288; Akurgal, 1998: 195-196, Res. 3-91d; Akurgal, 2007: 142, Şek. 39).

4.2.3.2. Malatya B Kabartması N.R. 13.

Malatya Arslantepe Höyüğünde Aslanlı kapıda ortaya çıkarılan Malatya B Kabartması, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir

Kireçtaşından yapılmış 36 cm yüksekliğinde 61 cm genişliğinde olan orthostatin en solunda, sağ elinde bumerang benzeri bir obje sol elinde üç dişli çatal benzeri (ya da yıldırım demeti) bir obje tutan tanrı bulunmaktadır. Başında konik tepe kısmında pon pon bulunan boynuzlu bir başlık bulunmaktadır. Sakalları dikdörtgen şeklinde küt kesilmiş saçları ise omuz üzerinden sırtta doğru inerek burada spiral saç kıvrımıyla sonlandırılmıştır. Tanrı kısa kollu bir tunik ve ucu kıvrık çizme giymiş, kemer kısmında ise ucu kıvrık başı yarım ay biçimli kılıç bele paralel konumlandırılmıştır. Tanrının önünde boynuzlu konik başlıklı ve uzun giysili ucu kıvrık çizmeli bir figür

⁵⁰ Melid Kralı Pugnus-Mili Malatya/Arslantepe kabartmalarında çoğunlukla tanrılara libasyon yaparken betimlenmiştir Delaporte, 1940: Pls. XIXb, XXIV.

betimlenmiştir. Elbisenin kenarları saçaklı olarak işlenmiştir. Figür, sağ elinde tuttuğu testi ile libasyon yaparken, sol eliyle de lituus tutmaktadır. Arkasında ise bir keçiyi tutan görevli yer almaktadır. Görevlinin saçları omuz üzerinde büyük bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır (Hawkins, 2000: 310). Orthostatın üzerinde bulunan yazıtta "POCULUM-ta şehrinin Fırtına Tanrısı; Kuvvetli (?) Kral PUGNUS-mi-li" yazdığı belirtilmektedir (Hawkins, 2000: 311). Bu yazıttan, tanrının Fırtına Tanrısı, figürün Kral PUGNUS-mi-li olduğu anlaşılmıştır (Delaporte, 1940: 28, XIX.1; Orthmann, 1971: 520 Lev. 39d; Hawkins, 2000: 310).

4.2.3.3. Malatya C Kabartması N.R. 14.

Malatya Arslantepe Höyüğünde Aslanlı kapıda ortaya çıkarılan Malatya C Kabartması B kabartmasının hemen yanında bulunmaktadır. Kireç taşından yapılmış kabartmanın yüksekliği 42 cm uzunluğu ise 80 cm dir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir. Orthostatın en solunda, sağ elinde çift ağızlı balta / Labrys⁵¹ tutan bir tanrı bulunmakta, sol elini öne uzatmış kendi İdeogramını tutmaktadır. Tanrının başında Konik boynuzlu başlık⁵² bulunmaktadır. Tanrını sakalları dikdörtgen şekilde küt kesilmiş, saçları ise omuz hizasından sırta doğru inerek burada spiral bir kıvrımla sonlandırılmıştır. Tanrı kısa kollu bir tunik giymiş ayaklarında ise ucu kıvrık çizimleri bulunmaktadır. Belinde ucu kıvrık kabzası yarım ay biçimli vücuda paralel kılıç yer almaktadır. Tanrının önünde betimlenen figür sağ elinde tuttuğu testi ile libasyon yaparken sol eliyle de lituus tutmaktadır. Kral uzun kenarları saçaklı bir elbise giymiştir. Ayaklarında ise ucu kıvrık çizimleri bulunmaktadır. Başında ise konik boynuzlu bir başlık bulunmaktadır. Kralın saçları omuz üzerinde büyük bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Kralın arkasında bir boğayı tutan görevli yer almaktadır (Delaporte,

⁵¹ Paleolitik Dönem'den beri muhtemelen kutsal kabul edilen balta, Kalkolitik Çağ'da tanrısal bir özelliğe sahip olan ve Ana Tanrıça tapınımları ile ilgili olduğu düşünülen iki yüzü keskin, kutsal çift ağızlı baltaolarak ortaya çıkmıştır. Ritüel anlamında kutsal bir malzeme olarak görülen çift ağızlı baltayı Halaf'ta çanak çömlekler ve dokuma parçalarına işlemişlerdir. Kilden yapılmış bir balta modeli Obey'de bulunmuştur ve malzemesi kil olduğu için kült aracı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Çift ağızlı balta, MÖ. 2. Binyılda Girit'te Labrys ismi ile bilinmektedir ve Knossos Sarayı'nın zemin katında bulunduğu varsayılan Labyrinthos ile ilişkili olduğu düşünülmektedir Anabolu, 1995: 225. Anaerkil toplumlarda doğrudan tanrıça ile ilişkilendirilen çift ağızlı balta daha sonraki ataerkil toplumlarda erkek tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Her iki yüzüyle ölümü ve doğumu simgeleyen çift yüzü balta, Hititlerde Hava Tanrısı'nın (Fırtına Tanrısı) elinde tanrısal bir simge olarak yer almaktadır., Demir Çağı'nda, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Hava tanrılarının simgeleri olarak kullanılmaya devam etmiştir. Anadolu'da Lidya'da, Frigya'da, Mysia'da, İonia'da, Troas'da ve özellikle Karya'da Labraunda kentlerinde karşımıza çıkmaktadır Satış, 2008: 12-155.

⁵² Mezopotamya'da Tanrısallığın ayırt edici bir özelliği olarak MÖ. 3. Binyıldan beri kabul edilen, yedi tane üst üste bindirilmiş çift boynuzlu bir başlıktır. Genellikle Geç Kassit döneminden Neo-Babil'e kadar uzanmakta ve Ahameniş sanatında da kutsallığın bir işareti olarak kullanılmaya devam etmiştir Black ve Green, 2004: 101. Anadolu'nun güçlü medeniyeti Hititler' de ve ardılları olarak kabul ettiğimiz Neo-Hitit Kent Devletleri kabartmalarında da bu başlık tipi görülmektedir. Ancak Geç Tunç Çağı'nda Üç kademeli boynuzlara sahip ve küresel formda ponponları olan yüksek konikal başlıkların Hitit tanrısallığının kökenini oluşturduğu kabul edilmektedir Bunnens, 2006: 43. Karum Ib evresiyle çağdaş bir Karahöyük mührü üzerinde yer alan Fırtına Tanrısı'nın ensesini, kulaklarını ve yanaklarını örten, sivri uçlu başlığının alın üzerinde bir çıkıntısı olan, tanrısal simge ve bir boynuzu bulunduğu belirtilmiştir Darga, 1992: 150. Söz konusu ucu sivri, boynuzlu, konik formda ki tanrısal başlıklar, Yazılıkaya A ve B Odası'nda yer alan tanrılar da görülmektedir. Hitit İmparatorluk döneminde görülen bu başlığın, Neo-Hitit Kent Devletleri sanatsal yapıtlarında da tanrıların başlarında betimlendiği bilinmektedir. Neo-Hitit Dönemi'nin en erken (Geleneksel Akım I) örneği, Malatya-Arslantepe kent duvarı kabartmaları içerisinde Fırtına Tanrısı başlığında görülmektedir Akurgal, 2005: 195-195. İki sıra çift boynuzlu ponponlu başlık Karkamış'taki tanrılarda görülmektedir Darga, 1992: 251; Alan, 2014: 36.

1940: 28, XIX.2; Orthmann, 1971: 520 Lev. 39e; Akurgal, 1995: Şek. 66, Lev. 87a; Hawkins, 2000: 311).

4.2.3.4. Malatya D Kabartması N.R. 15.

Kireç taşından yapılmış orthostatın yüksekliği 47 cm uzunluğu ise 126 cm dir. Kabartmada dört tanrı arka arkaya işlenmiştir. Sahnenin sol tarafında kral Pugnus-Mili, tanrılara libasyon yapmaktadır. En önde duran tanrının Fırtına tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü sırada bulunan tanrı ise yılan Iluanka'ya karşı yapılan mücadele sahnesindeki tanrıya benzemektedir. O figürden farklı olarak burada mızrağı yere doğru uzatmıştır. İlk sırada bulunan tanrı kısa kollu bir tunik giymiş, sağ elini öne doğru uzatmış yıldırım demeti tutar vaziyette işlenmiştir. Diğer kolunu ise baş hizasında yukarı doğru kaldırmış ve elinde bumerang tutmaktadır. Tanrının sakalları dikdörtgen şekilde küt kesilmiş saçları omuzdan sırta doğru inerek spiral bir kıvrımla sonlandırılmıştır. Tanrının belinde kemere asılı kabzası yarım ay biçimli kılıç yer almaktadır. Ayaklarında ise ucu kıvrık çizme bulunmaktadır. İkinci sıradaki ve dördüncü sıradaki tanrılar sakalsız işlenmiştir. Elbiselerinin alt kısımları yarım daire şeklindeki kıvrımlardan oluşturulmuştur. Elbise kenarları ise saçaklı işlenmiştir. Üzerlerindeki elbise sağ bacaklarının dizden aşağısını açıkta bırakmıştır. Elbise sol ayağı sadece ayakuçları açıkta kalacak şekilde tamamen kapatmıştır. Ayaklarında ise ucu kıvrık çizme bulunmaktadır. Bacakların yarı açık gösterilme durumu tanrıların hareket ettiğini göstermek amacıyla yapılmıştır. İkinci tanrının başında ucu sivri konik bir boynuzlu başlık bulunmaktadır. Sağ elinde çekiç benzeri bir obje, sol elinde ise omzuna dayalı bir balta bulunmaktadır. Tanrının sırtında dört tane kanat bulunmaktadır. Kanatların iki tanesi yukarı doğru kalkık iki tanesi ise sarkık şekilde betimlenmiştir. Dördüncü tanrı da ise başlık bulunmamaktadır. Belinde elbisenin önünde bulunan saçaklı süsün aynısı yer almaktadır. Bu saçak yarım ay şeklinde boyundan kalçaya doğru inerek sonlandırılmıştır. Libasyon yapan kral elinde testi ile yerde bulunan iki kulplu kaba sıvı (muhtemelen içki) akıtmaktadır. Kralın üzerinde vücudunun tamamını örten uzun, uçları saçaklı tören elbisesi bulunmaktadır. Ayaklarında ucu kıvrık çizmeleri yer alır. Kralın başında konik boynuzlu bir başlık bulunmaktadır. Boynuzlu başlığın altından saç kıvrımlarla aşağı doğru inmektedir. Sakalları göğüs hizasında dikdörtgen şeklinde küt kesilmiştir. Kral sağ elini öne doğru uzatarak dua pozisyonunda tutmuş, sol eliyle de libasyon yapmaktadır. Kralın arkasında kurbanı tutan bir hizmetkâr bulunmaktadır. Bu hizmetkâr, saçları omuz üzerinde büyük bir topuzla sonlandırılmış, uzun bir kıyafet giymektedir. Hareket halindeki hayvanı zapt etmek için boynuzlarından tutmaktadır. Kabartmanın sol üst köşesinde kral Pugnus-Mili yazdığı belirtilmektedir (Orthmann, 1971: 91-92, Taf. 40, *Malatya A/5*; Akurgal, 1998: 195-196, Res. 91e; Hawkins, 2000: 312, Pl. 151, *Malatya 11*).

4.2.3.5. Malatya G Kabartması N.R. 16.

Malatya Arslantepe Höyüğünde Aslanlı kapıda köşe orthostati olarak bulunan eser, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir. Yüksekliği 45 cm, uzunluğu 73 cm olan kireçtaşı orthostatın üzerinde tanrı geyik üzerinde ayakta durmaktadır. Diğer kabartmalarda olduğu gibi kısa bir tunikle betimlenmiştir. Tanrının başında sivri konik bir başlık bulunmaktadır. Tanrı sakallı işlenmiştir ancak tahribattan dolayı tam anlaşılamamaktadır. Tanrının saçları görülememektedir.

Tanrı sağ eliyle omzuna asılı bir yayı, sol eliyle de geyiğin yularını tutmaktadır ve elinde yıldırım demeti bulunmaktadır (Delaporte, 1940: 30; Hawkins, 2000: 306). Tanrının üzerinde bulunduğu geyiğin boynuzlarının üst kısmında Fırtına tanrısının ideogramı bulunmaktadır. Tanrının karşısında sağ elindeki testi ile libasyon yapan ve sol elinde lituus tutan kral Pugnus-Mili bulunmaktadır. Kral uzun bir tören elbisesi giymiş sakalsızdır. Saçları ise omuz üzerinde büyük bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Kralın arkasında ise hizmetkârı muhtemelen bir keçi tutmaktadır. Hizmetkârın üzerinde uzun bir elbise bulunmaktadır. Saçları ise omuz üzerinde büyük bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Orthostatın üzerinde bulunan yazıtta: “*Tanrı Parata (?)*, *Kral: Kuvvetli kral PUGNUS-mi-li*”, yazdığı belirtilmektedir. (Delaporte, 1940: 30, XXII.1; Orthmann, 1971: 521 Lev. 41b; Akurgal, 1995: 88a; Hawkins, 2000: 306-307)

4.2.3.6. Malatya J Kabartması N.R. 17.

Malatya Arslantepe Höyüğünde Aslanlı kapıda ortaya çıkarılan Malatya J Kabartması, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde sergilenmektedir. Yüksekliği 49 cm, uzunluğu 56 cm olan kireçtaşı orthostatın üzerinde yer alan tanrı figürü diğer kabartmalarda olduğu gibi aynı pozisyonda işlenmiştir. Burada tanrı, halk tarafından tanrılaştırılmış bir krala da benzemektedir. Tanrı, orthostatın sağında aslanın üzerinde ayakta durmaktadır.

Tanrı, uzun bir tören elbisesi giymiş, sağ elini öne doğru uzatmış selamlama pozisyonunda betimlenmiştir, elinde ise üç dişli çatala benzer bir obje tutmaktadır. Sol elinde ise bir lituus tutmaktadır (Hawkins, 2000: 308). Tanrının başında başlık bulunmaz, saçı enseden omuz üstüne inerek büyük bir spiral kıvrım ile sonlandırılmıştır. Aynı spiral kıvrım alnın üstünde de bulunmaktadır.

Tanrının karşısında sağ elindeki testi ile yerde bulunan çift kulplu kaba libasyon yapan benzer kıyafetli Kral Pugnus-Mili bulunmaktadır. Kral sol elini göğüs hizasında öne doğru uzatmış ve elinin üzerinde kralın ideogramı bulunmaktadır. Saçları ise omuz üzerinde saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Yine alın üzerinde de spiral bir kıvrım olduğu gözlenmektedir. Her iki figürün ayağında ise ucu kıvrık çizme yer almaktadır.

Orthostatın üzerindeki yazıtta: “*PUGNUS-mi-li; Tanrı Sarumma, Dağ- kralı*”, yazdığı belirtilmektedir (Hawkins, 2000: 308). Yazıtlara dayanarak sağ taraftaki figürün kral PUGNUS-Mili, sol taraftaki aslan üzerinde duran figürün de Dağ Kralı Tanrı Sarumma’nın olduğu anlaşılmaktadır (Delaporte, 1940: 30, XXIII.1; Orthmann, 1971: 521, Lev. 41c; Hawkins, 2000: 308).

4.2.3.7. Malatya K Kabartması N.R. 18.

Malatya Arslantepe Höyüğünde Aslanlı kapıda ortaya çıkarılan Malatya K Kabartması, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir. Kireç taşından yapılmış Orthostatın yüksekliği 81 cm, uzunluğu ise 92 cm dir. Orthostatın solunda, kısa etekli, sağ elinde bumerang, sol elinde üç dişli çatal (ya da yıldırım demeti) benzeri bir obje tutan ve kısa kollu tunikli bir tanrı bulunmaktadır. Bu tanrının arkasında, bir eliyle iki boğalı arabayı koşum takımlarından tutan, bir eliyle de bumerang tutan benzeri bir tanrı daha bulunmaktadır (Hawkins, 2000: 309). Her iki tanrının başında sivri konik boynuzlu başlık bulunmaktadır. Sakalları dikdörtgen şekilde göğüs üzerinde küt kesilmiştir. Saçları ise omuz üzerinden sırta doğru inerek burada spiral bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Bellerinde kemere asılı kabzası yarım ay biçimli sivri uçlu kılıç bulunmaktadır. Her iki tanrının ayağında ucu kıvrık çizme

bulunmaktadır. İki tanrının arasında Fırtına tanrısının ideogramı, kabartmanın sağ üst köşesinde ise Kral Pugnus-Mili'nin ideogramı yer almaktadır. Tanrının karşısında sakalsız, uzun kenarları saçaklı bir tören elbisesi giyen kral bulunmaktadır. Kralın saç omuz üzerinde spiral bir kıvrımla sonlandırılmıştır. Aynı kıvrım alnının üzerinde de yer almaktadır. Kralın ayaklarında da ucu kıvrık bir çizme bulunmaktadır.

Kral sağ elinde bir testi ile yerde bulunan çift kulplu büyük bir kaba libasyon yaparken, sol eliyle lituus tutmaktadır. Kralın arkasında bir boğayı tutan görevli yer almaktadır. Görevlinin saç omuz üzerinde spiral bir saç topuzuyla sonlandırılmış, uzun bir tören elbisesi giymiştir (Hawkins, 2000: 309).

Orthostattaki yazıtta “*Fırtına tanrısı: Pugnus-Mili güçlü? Kral*” yazdığı belirtilmektedir (Hawkins, 2000: 310). Buradan, tanrının Fırtına Tanrısı, figürün de kral Pugnus-Mili olduğu anlaşılmaktadır (Delaporte, 1940: 29, XXIV. 1; Orthmann, 1971: 521-522, Lev. 41f; Hawkins, 2000: 309).

4.2.3.8. Malatya Geyik Avı Kabartması N.R. 19.

Malatya Arslantepe Höyüğünde bulunan kabartmalara benzerliğinden dolayı Arslantepe' ye ait olduğu düşünülen Geyik Avı⁵³ Kabartması, Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir. Bazalttan yapılmış orthostatın yüksekliği 42 cm uzunluğu 77 cm dir. Orthostatta geyik avı sahnesi işlenmiştir. Atın çektiği iki tekerlekli bir araba üzerinde iki figür yer almaktadır. Figürlerden biri arabayı sürmekte, diğeri elindeki ok ve yayla kaçan geyiği avlamaya çalışmaktadır. Avcı figürlerinin üzerinde kısa kollu bir elbise bulunmaktadır. Avcının arkasında mızrağı yer alır. Avcının saç ense üzerinde spiral bir saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Alnın hemen üzerinde bir bant motifi yer almaktadır.

Orthostatın üst kısmında yer alan Luwice yazıtta: “*Mariti Suwarimi oğlu arasında (vardır) (?)*” yazılmış olduğu belirtilmektedir. Muhtemelen kabartmada yer alan figürler şehrin yöneticileridir (Orthmann, 1971: 418, 420, 423, 522; Darga, 1992: 239-242, Res. 245; Hawkins, 2000: 321, *Malatya* 3, Pl. 156).

4.2.3.9. Malatya Aslan Avı Kabartması N.R. 20.

Malatya Arslantepe Höyüğünde bir köylü tarafından bulunan Aslan Avı⁵⁴ Kabartması Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bazalttan yapılmış orthostatın yüksekliği 55 cm uzunluğu 123 cm dir. Orthostatta aslan avı sahnesi işlenmiştir ve geyik avı sahneli kabartmaya benzemektedir. Aslan şaha kalkmış vaziyette ön ayaklarını sağa ve sola doğru açarak başını geriye doğru dönerek kükrer

⁵³ Avcılık konusunda Neo-Hitit dönemi hakkında yazılı kaynaklar şuanakadar tespit edilememiştir. Ancak heykeltıraşlıkta konu ile alakalı pek çok eser bulunmaktadır. Sanatsal olarak Assur sanatının, Arami etkisinin girmesiyle birlikte ilkel birer kopyasıymış gibi durmaktadırlar. Avlanan hayvanlar çoğunlukla geyik, boğa, tavşan, keçi ve aslandır. Avda kullanılan silâhlar ise ok, mızrak ve topuzdur. Geyik avı ile alakalı sahneler Karatepe, Zincirli Güney Kule Kapısı ve Halep Müzesi'nde sergilenen bir kabartmada rastlanılmaktadır Ünal, 2012: 677; Pınarcık, vd., 2017: 391, Çiz. 12, 13, 14.

⁵⁴ Beslenme ve ekonomi gibi ihtiyaçlardan kaynaklı avcılıkla ilişkili olmayan diğer avcılık yöntemi olan; erkekliğin, mertliğin, kahramanlığın ve gücün göstergesi olarak kabul edilen avcılık şekli en çok Yeni Assur dönemi kralları tarafından kabartmalı sanat eserlerinde kullanılan bir propaganda aracı olmuştur Güterbock, 1956: 54-56; Mazzoni, 1997: 315. Hitit dönemine ait belge ve buluntular az olmasına karşın, Assur sanatından büyük oranda etkilenen Neo-Hitit kabartmalarında örneklerine sıkça rastlanılmaktadır. Neo-Hitit sanatında Aslan avı ile alakalı eserler Karkamış, Sakçağözü ve Tell Halaf'dan bilinmektedir Orthmann, 2002b: Abb. 59, Stein Nr. 147; Pınarcık, vd., 2017: 390. Yeni Assur etkisiyle Neo-Hitit dünyasına yayılan ve dönemin modası halini alan aslan avı, Anadolu'da bu hayvanın nesli tüketilinceye dek devam etmiştir. Ünal, 2012: 675-677, Res. 19, Res. 26, Res. 28, Res. 30, Res. 31.

vaziyette işlenmiştir. Aslanın sırtında bir ok saplı vaziyettedir. Atın çektiği iki tekerlekli arabanın üzerinde iki figür yer almaktadır. Figürlerden biri atın yularını tutmakta diğeri ise yay ve okla aslanı avlamaya çalışmaktadır. Figürler kısa kollu tunik giymiştir. Saçları ense üzerinde spiral bir topuzla sonlandırılmıştır. Atın yanında köpek figürü yer almaktadır.

Orthostatın üzerinde Luwice bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta: “*Bu yazıtta Halpasulupis, Taras’ın torunu (?) Kahraman Malizi’nin Efendisi Wasu’nun oğlu Runtiyas (?) Kral (?)*” yazdığı belirtilmektedir (Orthmann, 1971: 418, 420, 423, 522 Darga, 1992: 239-242, Res. 246; Brown, 2008: 298, Fig. 50)

4.3.Sam’al-Zincirli Kent Devleti Kral Betimlemeleri

4.3.1. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.3.1.1. Dış Kapı Batı Kanadı Ziyafet Sahneli Orthostat N.R. 21.

Bazalttan yapılmış olan ve iki insan figürünün bulunduğu orthostat 1,15 m yüksekliğinde 96 cm genişliğindedir. Sam’al (Zincirli) dış kral kapısı batı kanadında tespit edilen ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenmekte olan eser büyük olasılıkla bir krala ait olmalıdır. Soldaki sakallı erkek figürü üzerindeki tören kıyafeti ve elinde tutmuş olduğu lituus⁵⁵ tasviri bakımından Hitit yazılı metinlerinde geçen kral asası Kalmuş ve tanrı asası “PA” tasvirlerindeki asa ile benzerlikler göstermesi Kral olarak düşünülmesindeki en büyük etkidir. Birbirleriyle karşılıklı oturan erkek ve kadın figürünün yer aldığı kabartmada özellikle mezar stellerinde rastlanan bir ziyafet sahnesi tasvir edilmiş, soldaki sakallı erkek figürünün sağ elinde lituus sol elinde ise içki kabı, başında da basık ve hafif konik başlık, kemer altından gelen tören kıyafetinin püskülü yer almaktadır. Sağda bulunan kadın figürünün ise sol elinde iki adet haşhaş, sağ elinde ise içki kabı, başında yüksek bir polos, vücudun tamamını örten bir kıyafet ve belinde ise süslü bir kemer yer almaktadır. Bu kadın figürü büyük olasılıkla kraliçe olmalıdır. Tanrıça Kubaba betimlemelerinde gördüğümüz bir elinde ayna tutan diğer elinde nar olan figürün özentisi olarak yapılmış olmakla birlikte bu eserdeki kadın figürünün elinde tuttuğu nesne nar olmayacak kadar küçüktür. Olasılıkla yine bolluğu bereketi simgeleyen doğrultuda haşhaş kullanılmış olmalıdır. Her iki figürün ayağında ise ucu hafif kıvrık çizme bulunmaktadır. Kadın figürleri çok az gün ışığına çıkarılabilmektedir, bunlardan biri “Aynalı Tanrıça” öteki “ziyafet sahnesi”ndeki olası kraliçe betimidir (Darga, 1992: 257). Her ikisi de kenarları ve etekleri püsküllerle süslü, uzun giysilerle gösterilmiştir. Başlarındaki yuvarlak başlıktan eteklere kadar uzanan kenarı bezemeli ince bir kumaş inmektedir. Tanrıçanın başlığı tam belli olmayan bezekler içermesine karşın, kraliçenin başlığı üstünde tarak gibi bir tepelik dikkati çekmektedir (Darga, 1992: 258) Arkalıksız iskemleye oturan kraliçenin kordon dizilerinden oluşan kemeri, bu tipin erken örneklerinden birini oluşturmaktadır. Söz konusu kadın figürlerinde Anadolu-Hitit modeli sivri uçlu ayakkabılar görülmektedir (Humann ve Puchstein, 1890: 380-381; Orthmann, 1971: *Zincirli, B/3*; Darga, 1992: 257-258, Res. 263).

⁵⁵ Lituus: Kıvrık başlı asa. Eski Babil mühür sanatında ortaya çıkmıştır. Amurru Tanrısı’nın bir sembolüdür Black ve Green, 2004: 54, 130.

4.3.1.2. Dış Kapı Batı Kanadı İki Figürlü Orthostat N.R. 22.

Bazalttan yapılmış olan ve iki insan figürünün bulunduğu orthostat 1,19 m yüksekliğinde 100 cm genişliğindedir. Sam'al (Zincirli) dış kral kapısı batı kanadında tespit edilen ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan eser büyük olasılıkla bir krala ait olmalıdır. Her iki figür sola doğru yürür vaziyette betimlenmiştir. Solda önde yürüyen figür arkadaki figüre göre daha kısa boylu betimlenmiştir. Vücudunu saran kısa bir tunik giymiştir ve belinde kuşak betimlenmiştir. Her iki elinizde göğüs hizasından yukarı doğru kaldırmıştır ve sağ elinde bir şey tutmaktadır. Tuttuğu obje tam olarak anlaşılamamaktadır. Başında yassı ve yuvarlak bir başlık bulunmaktadır, saçları ise enseden aşağı doğru omuz hizasında bir topuzla sonlandırılmıştır. Figürün ayaklarında ise uçları yukarı doğru kalkık çizmeler bulunmaktadır. Arkasındaki figüre nazaran daha küçük betimlenmiş olmasının nedeni olasılıkla arkasındaki kişinin daha soylu biri olması ve kendisinin daha düşük rütbede olduğunun kabartmada yansıtılmasıdır. Arkada daha büyük olan ve kral olduğu düşünülen figür ise kısa kollu, vücudun tamamını örten bir tunik giymiştir. Tunığın ayaklarının üzerine dökülen kısmı süslemelidir. Belinde ise süslü bir kuşak ya da kemer yer almaktadır. Eserin başında başlık bulunmamaktadır ve saçları bukleli ense hizasından omuzlara doğru düşerek topuzla sonlandırılmıştır. Sakalı, dudak altından başlayıp göğüs hizasında küt şekilde kesilmiş, kendi içerisinde spiral ve düz dalgalı şekilde işlenmiştir. Her iki figürde de bıyık bulunmamaktadır. Bileklerinde ise bilezik yer almaktadır. Sağ elini havaya doğru kaldırmış, sol eli ise dirsekten katlanıp göbek hizasına doğru getirilmiş ve elinde kraliyet asası lituus yer almaktadır. Figürün başparmağı işlenmiştir. Belinde bir kemer ve kemere sıkıştırılmış başı yarım ay biçimli, ucu sivri kraliyet kılıç bulunmaktadır. Erkek figürlerin betimlemelerinde mızrak, sap delikli balta ve keman biçimli kalkanın savaşçı karakteri vurguladığı belirtilmektedir (Darga, 1992: 257; Akurgal, 1998: 197, Res. 116b; Gilibert, 2011, 195, *Zincirli 15*; 2012: 121).

4.3.1.3. Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat N.R. 23.

Bazalttan yapılmış olan ve tek insan figürünün yer aldığı orthostat, Sam'al (Zincirli) dış kral kapısı batı kanadında tespit edilmiştir ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan eser, 1,33 m uzunluğunda 60 cm genişliğindedir.

Sağa doğru ilerleyen bir erkek figürü, dar bir kuşak ve kısa bir tunik ile betimlenmiştir. Etek kısımları son derece süslü olan tuniğin ön kısmında yine süslü bir kuşak bırakılmıştır. Başında hafif konik yuvarlak bir başlık bulunmaktadır. Figürün saçları başlık altından ense hizasından inerek spiral bir topuzla sonlandırılmıştır. Sakalı ise yanaklardan aşağıya küt bir şekilde inip küt bir hatla sonlandırılmıştır ve figür bıyıksızdır. İki eliyle genellikle tanrı tasvirlerinde gördüğümüz çift başlı, sap delikli tören baltası yer almaktadır. Tören baltasını kavrayan her iki elinde başparmakları doğallığı bozmasına rağmen yukarıda Dış kapı batı kanadı iki figürlü orthostatında bahsettiğimiz tüm anatomik organlarının verilme çabasıdan dolayıdır. Belinde ise çoğu kabartmada rastlanılan ve olasılıkla kral atribütü olarak adlandırabileceğimiz kılıç tipi yer almaktadır. Bu kılıç kemere sıkıştırılmış, başı yarım ay biçimli ve ucu sivridir. Her iki savaş aleti motifi de biri sağa dönük diğeri sola dönük simetrik olarak işlenmiştir. Figürün ayaklarında ise ucu sivri geleneksel Hitit çizimleri bulunmaktadır (Orthmann, 1971: 542; Darga, 1992: 257, Res. 266; Gilibert, 2011: 195. *Zincirli 22*.)

4.3.1.4. Kale Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat II N.R. 24.

Dış Kale Kapısı- Batı Kanadı orthostatları arasında bulunan orthostat bazalttan yapılmış olup 1,17 m yüksekliğinde 71cm genişliğindedir. Tek bir erkek figürünün yer aldığı orthostat da sağ el öne doğru uzatılmış sol el ise dirsekten kırılarak göğüs hizasında verilmiştir. Figürün başında yuvarlak yassı üzeri dalga motifli bir başlık bulunmakta ve alnın hemen üzerinde başı bütünüyle çevreleyen bir bant motifi yer almaktadır. Bıyiksız olan figürde sakallar göğüs hizasında küt biçimde sonlandırılmış saçlar ise ense hizasında inerek omuz üzerinde spiral şekilde bir topuz ile sonlandırılmıştır. Figürün sol elinde ise başı yarım ay biçimli, ucu sivri kraliyet kılıç bulunmaktadır kılıcın bağlı olduğu kemer ise sağ omuz üzerinden, inerek kılıçla birleşmiştir. Sağ elinde ise düz bir asa bulunmaktadır. Figürün Her iki başparmağında doğallığa aykırı olmasına rağmen bu eserde de işlenmiştir. Figür vücudun tamamını örten kısa kollu ayak bileklerinde sonlanan bir tunik giymiştir. Belinde ise sağlam bir kemer ve kemerin üstünden sarkan püsküllü kuşak bulunmaktadır. Kıyafetin uçları süslü bir şeritle sonlandırılmıştır. Ayaklarında ise Assur kabartmalarından bildiğimiz kemerli sandalet bulunmaktadır. Kabartmada vücut organları derin çizgilerle birbirinden ayrılmış üst gövde alt gövdeye oranla kısa baş ise tüm vücuda oranla oldukça büyük işlenmiştir. Bu kabarma da olasılıkla bir krala ya da yöneticiye ait olmalıdır (Orthmann, 1971: 62, 69, 77, 539; Genge, 1979: 47; Akurgal, 1998: 197, Res. 116b).

4.3.1.5. Kale Dış Kapı Doğu Kanadı Orthostatı N.R. 25.

Bazalttan yapılmış olan ve boğaların arkasında tek adam figürünün yer aldığı orthostat, Sam'al (Zincirli) doğu kanadında tespit edilmiştir ve bugün Berlin Vorderas Museum'da sergilenmekte olan eser, 95 cm yüksekliğinde ve 84 cm genişliğindedir.

Orthostatta yer alan figür, kısa kollu, ayak bileklerine kadar vücudunun tamamını örten bir tunik giymiştir ve tuniğin uç kısımları oldukça süslüdür. Belinde ise geniş bir kemer betimlenmiş olsa da taş tahrip olduğu için tam olarak anlaşılamamaktadır. Başında yuvarlak basık bir başlık yer almaktadır, başlığın altından saç ise ense hizasında spiral bir saç topuzuyla son bulmaktadır ve sakalsız olarak betimlenmiştir. Vücut hatları anatomik olarak orantısızdır, baş kısmı gövdeye oranla büyük işlenmiştir. Her iki elini öne doğru kaldırmış olan figürün sol elinde omuz üstüne kısmen gelecek şekilde uzun, iğ şeklindeki bir kafaya sahip bir topuz taşımaktadır. Bu topuz, tanrı betimlemelerinde de tanrısal savaş aleti olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁶. Sağ elinde ise torba gövdeli tam olarak tanımlanamayan uzun bir sapı olan bir obje tutmaktadır. Bu obje hakkında fikir sahibi olabilmek için Güney şehir kapısında tespiti yapılan Orthostat üzerindeki insan figürüne bakmak yeterli olacaktır. Yine aynı tarzda konuya sahip olan bu figürün elinde kozalak ve hemen üzerinde ise buğday başağı motifi yer almaktadır. Bolluk ve bereketi simgeleyen bu motifler diğer Neo-Hitit

⁵⁶ Hitit tasvirlerinde birçok tanrı topuz ve orak biçimli kılıç kuşanmıştır Bingöl, 2010: 13.

Demir Çağı'ndan önce Anadolu ve Kuzey Suriye'de Fırtına Tanrısı'nın sağ elinde topuz, nadiren de balta taşıdığı görülür. Demir Çağı'nda ise tanrının sağ elinde çoğunlukla çift başlı balta taşıdığı görülür. Ancak Demir Çağı'nda baltanın topuzun yerini almasının nedenleri pek bilinmemektedir. Demir Çağı'ndan önce de Fırtına Tanrısı'na dair betimlemelerde görülen kılıç ise genellikle tanrının kemerinin sol tarafına bağlanmış olarak görülmektedir. Daha çok yüksek rütbeli savaşçılara ait olduğu düşünülen kılıcın sembolik bir anlamının olmadığı düşünülmektedir. Ancak tanrının savaşçı olma özelliği de dikkate alındığında bu yönünü pekiştirmek için kullanıldığı da düşünülebilir Bingöl, 2010: 20. Yazılıkaya tanrıları topuz ve orak biçimli kılıç kuşanmıştır ve bazılarınınkemerinde yarım ay şeklinde kabzası olan kılıç bulunmaktadır. Tanrı Sarruma'nın elinde sap delikli balta gözlemlenmektedir Çiçek, 2009: 49.

bölgelerinde bulunan kabartmalı eserler üzerinde de görülmektedir. Olasılıkla aynı konu burada da işlenmeye çalışılmıştır. Yine kral atribütü olarak adlandırabileceğimiz başı yarım ay biçimli ve ucu sivri kılıç tipi burada da görülmektedir. Figürün her iki elinde başparmak anatomik kaygıdan kaynaklı olarak doğala aykırı bir şekilde işlenmiştir (Gilibert, 2011: 65-66, Zincirli 49).

4.3.1.6. Güney Şehir Kapısı Hayat Ağacı Orthostat N.R. 26.

Bazalttan yapılmış olan eser, Sam'al (Zincirli) Güney şehir kapısında tespit edilmiştir ve bugün Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Eserin diğer eserlerden farklı olarak işlenmiş hayat ağacının yanında büyük ihtimalle sunusunu yapmış olan figür sağa dönük vaziyette ilerlerken betimlenmiştir. Sakallı erkek Figürünün vücudunun tamamını örten kısa kollu bir tören kıyafeti belinde ise kuşak şeklinde bir kemer yer almaktadır. Sol omuzdan sağ bacağı doğru inen ve sağ bacağın hemen üzerinde süslü bir tören kılıcıyla sonlanan bir kemer yer almaktadır. Kemer eserin sırt kısmından inerek sağ kalça üzerinden geçip kılıçla birleşerek sonlanmıştır. Figürün sol elinde bir kozalak ve buğday başağı yer almaktadır. Sağ elinde ise düz bir tören asası bulunur. Ayaklarında ise çizme yer almaktadır. Bu işleniş tarzı genellikle Tanrı tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Neo-Hitit Tanrılarının savaşçı ve cezalandırıcı olma özellikleri dışında diğer bir özeliği de bolluğun bereketin sağlayıcıları olmalarıdır. Burada işlenen konu itibarıyla, kralın veya yöneticinin ülkenin koruyucusu ve bolluğun-bereketin yani refahın sağlayıcısı olduğu ve bu özelliğin de tanrı tarafından verildiği yorumu yapılabilir (Schloen, 2014: 35-36).

4.3.1.7. Kuzey Avlu Girişi Sam'al Kralı Kilamuwa Orthostati N.R. 27.

Bazalttan yapılmış olan ve üzerinde on altı satırlık Fenike dilinde yazıt bulunan eser bugün Berlin Pergamon Müzesi'nde sergilenmektedir Kral yazıtta "*İki halkı refaha ulaştırdığını*" belirtmiştir. Ancak bu halklar, kitabede belirtilmemiştir. Kitabede Sam'al'ın yerli tanrılarının da adı geçmektedir. Bunlardan biri Raqqab-El'dir. Adı "*Tanrı El'in araba sürücüsü*" olarak açıklanabilen söz konusu tanrıya, Fenike dininde en üst makamı verilmiştir. Yazıtta adı geçen diğer tanrılar arasında Hadad (Adad) ve Šemaš (Šamaš) da vardır. Yazıtın üzerinde dört tane tanrısallık sembolü yer almaktadır: Kanatlı Güneş Kursu, Ay, Boynuzlu Başlık, Sol tarafta, metnin ilk dokuz satırının başında duran Kral Kilamuwa, sağ kolu işaret parmağı ile bu dört tanrısallık sembolünü işaret eder vaziyette tasvir edilmiştir. Sol elinde lothus tutmaktadır. Figürün saçları enseden omuz üstüne inerek burada diagonal kıvrım alan büyük saç topuzu yer almaktadır. Figür, bıyıksız işlenmiş olup sakalları ise göğüs hizasında küt şekilde kesilmiştir. Diagonal kıvrımların bulunduğu kısa kollu vücudun tamamını örten, ayak bileklerinde sonlanan, uçları püsküllü bir şeritle sınırlandırılmış kıyafet giymiştir. Belinde ise kuşak şeklinde ince bir kemer ve kemerden sarkan üç püskül yer almaktadır. Figürün bileklerinde rosaslı bilezikler bulunmaktadır. Ayaklarında ise sandalet bulunmaktadır. Kral burada Assur krallarına benzer olarak betimlenmiştir. Başında yüksek, üstten basık, ucu sivri çıkıntılı bir başlık yer almaktadır (Orthmann, 1971: 66-67, Zincirli E/2; Genge, 1979: 41-42, Abb. 111, Nr. 2; Gerlach, 2000. 253, Taf. 11; Gilbert, 2011:79-80; Yıldırım, 2016b:126-127, Fig. 43, Zincirli 65).

4.3.1.8. Hilani IV Binası Giriş Sağ Kanat Orthostatı N.R. 28.

Bazalttan yapılmış olan eserde Sam'al kralı Bar-Rakip tahtında oturur vaziyette ve karşısında ayakta duran bir yazmanla tasvir edilmiştir. Hilani IV Binası Giriş Sağ Kanadında orijinal konumunda bulunmuştur ve MÖ. 730 yılı civarına tarihlenmektedir. Berlin Vorderasiatisches Müzesi'nde sergilenmekte olan eser, 115 cm yüksekliğinde ve 116 cm genişliğindedir.

Üst soldaki Aramice yazı “*Ben Panamuwa'nın oğlu Bar-Rakip*” ve Ay simgesinin sağ yanında “*Efendim, Harran'ın tanrısı Ba'al*” şeklinde okunmaktadır ve Ay tanrısının sembolü Hilal ile Harran şehrinin Ay tanrısını belirtmektedir. Yazmanın baş kısmı, yanakların ve püsküllerin pürüzsüzlüğü ve ayaklarına kadar ulaşan giysiler yerli kıyafeti barındırmaktadır. Ayaklarında çizme bulunmaktadır. Sağ kolunu dirsekten kırık olarak havaya kaldırmış ve elini yumruk yapmıştır. Sol kolunun altında bir yazı tahtası, elinde ise olasılıkla içinde yazı gereçleri olan bir kutu tutmaktadır. Resmi talimatlar alır görünümünde betimlenmiştir.

Kral Bar-Rakip, arkılığı olmayan yüksek bir taht üzerinde oturmakta, ayaklarını da bir tabureye basmaktadır. Sol elinde lothus benzeri bir krali sembol tutmaktadır, sağ elini ise avuç açık olarak dirsekten kırık bir şekilde kafa hizasında öne doğru kaldırmıştır. Yazmana talimatlar verir vaziyette tasvir edilmiştir. Kral vücudunun tamamını örten ve uçları saçaklı bir krali tören kıyafeti giymiştir. Aynı zamanda kıyafetinin üstünde şal benzeri diagonal kıvrımlı manto bulunmaktadır. Sağ omuz üzerindeki altı adet diagonal kıvrım ve kıyafeti sol omuzdan aşağıya diagonal kesen kıvrımlar, krali kıyafetin görkemini göstermektedir. Bu tip süslü kıyafetler Malatya-Aslanlı Kapı kral/Assur valisi(?) heykelinde ve Sakçagözü Neo-Hitit sarayının orthostatlarındaki yüksek kabartma kral(?) betiminde de gözlemekteyiz (Darga, 1992: Res. 292, *Sakçagözü*, Res. 311, *Malatya-Aslanlı Kapı*). Burada kralın başında miğferi andıran ucu çıkıntılı ve arka tarafı küçük püsküllü başlığı/tipik Arami başlığını andırmaktadır. Genelde bu tip başlıklar Zincirli kabartmalarında sıkça işlenmiştir (Orthmann, 1971: 63-64, 289; Jakop-Rost, 1992: 227, Res. 170; Bonatz, 2014: 41, Fig. C5).

4.3.1.9.Kral Bar-Rakip Orthostatı N.R. 29.

Bazalttan yapılmış olan ve Kral Bar-Rakip ile hizmetçisinin yer aldığı eser, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. İki figürlü orthostat tamamen profilden işlenmiş olup 1,31 m yüksekliğinde ve 62 cm genişliğindedir. Orthostatta 20 satırlık Aramice bir yazıt, yazıtın yanında ise tanrısal simgeler bulunmaktadır. Bu orthostatın sol tarafı kırık olup, buradaki saray hizmetkârının, kralın arkasına yönelmiş bir elinde yelpaze, öteki elinde olası deri bir kese bulunan kolları kalmıştır. Orthostatın sağ tarafında kralın başı hizasında, Assur kral stellerinde görülen tanrısal simgeler yer almaktadır. Yazıtta, Bar-Rakip, kendisinden “*Sam'al kralı ve Tiglat-Pileser'in hizmetkârı*”, olarak söz etmektedir. Bu yazıtta Bar-Rakip şehre zenginlik getirdiğini ve kendisinden önceki krallar döneminde sadece bir saray bulunduğunu ve kendisinin de yeni bir saray inşa ettirdiğini dile getirmektedir. Kral vücudunun tamamını örten ve uçları saçaklı bir krali tören kıyafeti giymiştir. Aynı zamanda kıyafetinin üstünde şal benzeri diagonal kıvrımlı manto bulunmaktadır. Sağ omuz üzerindeki altı adet diagonal kıvrım ve kıyafeti sol omuzdan aşağıya diagonal kesen kıvrımlar, krali kıyafetin görkemini göstermektedir. Bu tip süslü kıyafetler Malatya-Aslanlı Kapı kral/Assur valisi(?) heykelinde ve Sakçagözü Neo-Hitit sarayının orthostatlarındaki yüksek

kabartma kral(?) betiminde de gözlemekteyiz (Darga, 1992: Res. 292, *Sakçagözü*, Res. 311). Burada kralın başında miğferi andıran ucu çıkıntılı ve arka tarafı küçük püsküllü başlığı/tipik Arami başlığını andırmaktadır. Genelde bu tip başlıklar Zincirli kabartmalarında sıkça işlenmiştir. Kralın, saç sakal stilizasyonu da diğer eserlerdeki insan figürlerinin benzeri şekilde işlenmiştir. Alın hizasında başlık altında dalgalı bir kuşak şeklinde görülen saç, ense üzerinden inerek omuz üstünde spiral bir saç topuzuyla sonlanmıştır. Saç ve sakallar kendi içerisinde bölümlere ayrılarak tel tel spiral kıvrımlar halinde bitirilmiştir. Kral, ellerini göğüs hizasında dirsekten kırık öne doğru uzatmıştır, sol elinde Lothus bulunmaktadır. Sağ eli ise yumruk şeklinde selamlama pozisyonunda verilmiştir. Bileklerinde ise bilezikler bulunmaktadır ve kollar ise sade işlenmiştir. Ayaklarında ise az işlemeli sandaletler bulunmaktadır (Orthmann, 1971: 68, *Zincirli K/1*; Darga, 1992: 280-281; Gilibert, 2011: 87-88).

4.3.1.10. Kral Bar-Rakip Orthostatı II N.R. 30.

Bazalttan yapılmış olan ve üzerinde Aramice yazıt bulunan eser kırık olarak ele geçirilmiştir ve Berlin Müzesi'nde sergilenmektedir. Orthostat, 44 cm uzunluğunda ve 45 cm genişliğindedir. Kırık olarak ele geçirilen kabartmanın sadece figürün elleri, sakalı ve vücudunun bir bölümü korunabilmiştir. Korunabilen parçalarına göre yukarıda tanımlamasını yaptığımız Kral Bar-Rakip orthostatına benzerliği bakımından önemlidir. Sakal ve kıyafeti yukarıda bahsettiğimiz kabartmayla benzer özellikler göstermektedir. Bu benzerlik sadece vücutla sınırlı değildir. Aynı zamanda kabartmanın üstünde bulunan tanrısal imgelerde kabartmanın aynı dönemde yapıldığını ve Kral Bar-Rakip'e ait olabileceğini düşündürmektedir. Kabartmada kral ellerini göğüs hizasında öne doğru uzatmış olarak dirseklerden kırık şekilde verilmiştir. Kralın sağ elinde Lothus, sol elinde ise Assur kabartmalarından bildiğimiz kâse bulunmaktadır (Orthmann, 1971: 560; Gilibert, 2011: 87, 215).

4.3.2. Steller üzerindeki Kral Kabartmaları

4.3.2.1. Kral Kilamuwa Steli N.R. 31.

Bazalttan yapılmış olan ve Kral Kilamuwa ile veliahdının tasvir edildiği eser, Berlin Pergamon Müzesi'nde sergilenmektedir. İki figürlü stel 57 cm yüksekliğinde, 36 cm genişliğindedir ve üst kısmı yarım ay şeklinde tıraşlanarak düzeltilmiştir.

Stel de arka arkaya yer alan figürlerden biri diğerinden daha küçük işlenmiştir. Sola doğru ilerler pozisyonda betimlenen figürler, Zinciri'nin diğer örneklerinden farklı olarak saç sakal ve başlık stilizasyonları ile kıyafet işlenişine sahiptirler. Her iki figürde oldukça zengin işlemeli dikey ve diagonal kıvrımların bulunduğu kısa kollu vücudun tamamını örten tunik giymişlerdir (Akurgal, 1995: 99). Her iki figürde de ince bir kuşak şeklinde sade bir kemer işlenmiştir ve ayaklarında çizimleri bulunmaktadır. Figürlerin enselerinden omuzlarına doğru inip burada diagonal kıvrım alan büyük saç topuzu bulunmaktadır. Kral Kilamuwa bıyıksız işlenmiş olup sakalları ise göğüs hizasında küt şekilde kesilmiştir. Kral Kilamuwa'nın başındaki başlık tipi yuvarlak yassıdır ve üstünde ise sivri bir çıkıntı yer almaktadır. Bu başlık tipi "*Tiara*" tipi başlık diye adlandırılmaktadır ve daha önceki başlık tiplerine benzememektedir. Her iki figürün de elinde Egemenlik ve yaşamın simgesi olan Lothus bulunur ve kollarında ise bilezik yer almaktadır (Akurgal, 1995: 99). Bu Stelin Kral Kilamuwa'ya ait olduğunu (*Zincirli 21*) stelinden anlamaktayız (Luschan ve Jacoby, 1911: 373, Fig. 66; Akurgal, 1966, 54, Fig.

10; Akurgal, 1968: 54, Fig. 10; Orthmann, 1971: 63-64, 289; Jakop-Rost, 1992: 227, Res. 169).

4.3.2.2.Kral Katumuwa Steli N.R. 32.

Bazalttan yapılmış olan stel, Sam'al'daki (Zincirli) kazılar sonucunda tespit edilmiştir ve 99 cm yüksekliğinde, 72 cm genişliğindedir. Üzerinde bulunan Aramice yazıta göre “*Katumawa, Panamuwa'nın hizmetkârı*” için yapıldığı belirtilmektedir. Kemer şeklindeki stel, bir sınırla çerçevelenmiştir. On üç satırlık yazıtın tepesinde hasar görmüş kanatlı güneş diski bulunmaktadır. Bu sembol güneşin ya da güneş tanrısı Şamaş'ın, yazıtın 4. satırında belirtilen koruyucu gücünü çağrıştırmaktadır.

Katumuwa, düz ayaklı bir sandalyede, ayakları bir tabure üzerinde otururken önünde yemek masası ile tasvir edilmiştir. Sivri uçlu ve ucun arkasında asılı saçaklı bir püskül ile konik bir şapka takmıştır. Kıyafetleri iki parçadan oluşmaktadır: uzun, kısa kollu tunik ve omzunu örten saçaklı bir giysidir. Kral, sağ kolunu dirsekten kırık bir şekilde öne doğru kaldırmıştır ve baş parmağı ile işaret parmağı arasında bir içki kabı tutmaktadır. Sol elinde kavisli bir sapı olan oval bir nesne tutmaktadır. Bu nesne Zincirli yakınlarındaki Amanos Dağları'nda gelişen bir köknar, sedir veya çam gibi iğne yapraklı bir ağaçtan kozalak benzeri bir parçayı temsil edebilir. Katumuwa'nın önünde, farklı türde yiyeceklerin sunulduğu dikdörtgen şeklinde bir yemek masa yer almaktadır. Soldan sağa, bir su kuşu (muhtemelen bir ördek) içeren ayaklı bir tabak ya da küçük bir kap görünmektedir (Struble ve Herrmann, 2009: 16; Herrmann, ve Schloen, 2014: 106).

4.3.3. Kral Heykelleri

4.3.3.1 Sam'al Kral Heykeli N.R. 33.

Sam'al da çok az sayıda tespit edilen serbest heykellere iyi bir örnek olan Sam'al Kral heykeli İstanbul Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Bazalttan yapılmış olan Kral heykelinin yüksekliği 2,50 m genişliği ise 60 cm dir. Heykel, diz çökmüş bir kahraman ve zapt ettiği iki aslanın bulunduğu bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Bu tür kaideler tipik olarak tanrıların heykellerinde kullanıldığı için, ölen kralın tanrılaştırılması ilahi bir statüye yerleştirilmesi olarak kabul edilebilir. Kaidenin yüksekliği 72 cm genişliği 1 m dir. Heykelin başı açık vücudun tamamını örten kısa kollu sade bir kıyafet giymiştir. Kıyafet ayak bilekleri üzerinde sonlanmış, uçları süslü olarak işlenmiş belinde ise geniş bir kuşak şeklinde iki şeritle belirlenmiş püsküllü kemeri bulunmaktadır. Heykelin saçları başlık biçiminde tel tel spiral şekilde işlenmiş, ense üzerinde ise bir saç topuzu bırakılmıştır ve alnın hemen üstünde saç bandıyla sınırlandırılmıştır. Bıyaksız olan heykelin sakalları, kulak hizasından başlayarak çene altında inerek göğüs hizasında küt şeklinde kesilerek sonlandırılmıştır. Oldukça orantısız vücut hatlarına sahip olan heykelde yüzün yuvarlaklığı iyi işlenmiş, derin göz çukurlarına iri gözler yerleştirilmiştir. Buna karşılık ince kapalı bir dudak ve yüze oranla büyük bir burun işlenmiştir. Dar bir omuz yapısına sahip olan eserde boyun çok kısa işlenmiştir. İki elide kalça üzerinde dirsekten kırık biçimde vücuda birleşik durmaktadır. Sağ elinde üst kısmı kırık asa, pazusunda bilezik bulunmaktadır. Sol elinde ise ne tuttuğu tahribattan dolayı anlaşılamamaktadır. Heykelin belinde püsküllü kemere sıkıştırılmış, başı yarım ay biçimli sivri uçlu kılıç bulunmaktadır. Ayaklarında ise sandalet bulunmaktadır. Heykelin yerleştirildiği kaidede yer alan aslanları zapt eden kahraman figüründe üst gövde cepheden alt gövde ise profilden verilmiştir. Kahramanın

saç sakal stilizasyonu ve kıyafet biçimi zincirli kabartmalarındaki figürlerle aynı işlenmiştir (Orthmann, 1971: 76-77, *Zincirli* 63; Darga, 1992: 263-264; Bonatz, 2000a: 14, 25-26; 2000b: Fig. 10).

4.3.3.2. Sam'al Kralı Panamuwa II Heykeli N.R. 34.

Zinciri'nin 2 km kuzeyinde Tahtalı Pınar mevkiinde tespiti yapılan heykelin yalnızca alt kısmına ulaşılmıştır. Korunan yüksekliği 1,90 m genişliği ise 88 cm dir. Heykelin üzerinde oyularak yerel Sam'al dilinde yazılmış 23 satırlık alfabetik bir yazıt yer alır. Assurlularla birlikte III. Tiglath-pileser' in sadık bir vassali olarak Şam'da savaşırken ölen babalarını anmak için Panamuwa II'nin oğlu ve ardılı olan Bar-Rakip tarafından yaptırılmıştır. Yazıtta, Tiglath-pileser' in Panamuwa'nın ruhu için cenaze töreni yaptığı, zamansız ölümü için bir anıt oluşturduğu anlatılmaktadır. Panamuwa II neredeyse kesinlikle Katumuwa stelinde bahsedilen kraldır. Katumuwa'nın kendisini "Panamuwa'nın hizmetkârı" olarak nitelediği yer, Katumuwa'nın Sam'al krallığının kraliyet yetkilisi olduğunu belirtir. Panamuwa heykelinin ön yüzünde, Zinciri'nin kendisinden gelen orthostatlar üzerindeki çağdaş tasvirlerde olduğu gibi, püsküllü bir mantonun asma kenarı tasvir edilmiştir. Katumuwa Stelinde, Katumuwa'nın benzer bir manto giydiği görülmektedir. Panamuwa heykelinde kral da püsküllü bir etekle ayak bileklerine kadar uzanan bir tunik giymektedir. Etek boyunca uzanan kıvrım çizgisi, orthostatlardaki benzer tasvirlerden tunik üzerinde giyilen başka bir giysinin kenarı gibi görünmektedir. Panamuwa muhtemelen daha az ayrıntılı bir biçimde olsa da Katumuwa'nın da giydiği 8. yy Sam'al'ın kendine özgü mahkeme elbisesi giymiş olabilir (Bonatz, 2000a: 14, 66; Herrmann, ve Schloen, 2014; 120-121).

4.4. Gurgum-Maraş Kent Devleti Kral Betimlemeleri

4.4.1. Steller üzerindeki Kral Kabartmaları

4.4.1.1. Kral Larama I Steli Maraş 8 N.R. 35.

Kral Larama I steli ilk olarak 1882'de Kahramanmaraş'ta Otto Puchstein tarafından ve daha sonra aynı sene Kahramanmaraş'taki Amerikan misyonu olan Henry Marden tarafından bulunmuştur. 1890'dan beri New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenmektedir. Yaklaşık 1,10 m yüksekliğinde ve 56 cm genişliğindedir. Stel, Neo-Hitit Kent Devletlerinden olan Gurgum'a ait metinlerde Larama olarak tanımlanan hükümdardır. Yedi satırlık hiyeroglif Luwi yazıtı, sadece figürün baş ve elleri hariç olmak üzere stelin tüm yüzeyini kaplamaktadır.

Luwice hiyeroglif yazıtlı önemli eserlerden biridir ve Gurgum kralları hakkında önemli bilgiler vermektedir (Hawkins, 2000: 253). Larama kendini büyük ihtimalle Astuwaramansa'nın torunu ve Muwatalli'nin oğlu olarak tanıtmaktadır. Metin, Gurgum kentinin yıkıma uğramasından sonra Larama'nın yeniden inşası ile ilgilidir. Düz bir saç yapısına sahip olan heykelde başlık bulunmamaktadır. Figürün ensesinde spiral kıvrımlar alan volütlü bir saç topuzu omuz üzerinde sonlanmaktadır. Bıyiksız işlenen figürün sakalı göğüs hizasına doğru dikdörtgen inerek küt bir şekilde kesilip sonlandırılmıştır. Sakal ve saç ise tel tel işlenmiştir. Düz ve sade olup vücudun tamamını örten bir kıyafet giymiştir. Kıyafet ayak bileklerinde sonlandırılmış ve bir kısım süslü işlenmiş ince bir şeritle sınırlandırılmıştır. Belinde ise ince bir şeritle sınırlandırılmış kemer bulunmaktadır. Figür tamamen profilden işlenmiş sağa dönük sol

eli göğüs üstünde dirsekten kırık öne doğru uzatılmış, sağ eli dirsekten kırık öne doğru uzatılmıştır ve elinde uzun düz bir asa bulunmaktadır. Figür, ucu sivri ayakkabı giymiş olarak tasvir edilmiştir (Humann, 1890: 391-392; Genge, 1979: 56, 58, 92; Bonatz, 2000a: 32).

4.4.1.2. Kral Muwizi Steli Maraş 17. N.R. 36

Kral Muwizi' ye ait olan bazalt stel 2017 yılında Kahramanmaraş ili Onikişubat ilçesi, Pınarbaşı Mahallesi'nde yol yapım çalışmaları sırasında bulunmuştur. Stel 127 cm. yüksekliğinde 40 cm. genişliğindedir. Üst kısmı yuvarlatılmış stelin ön yüzü düz arka kısmı ise yarı oval ve Luwice hiyeroglif yazıt ile kaplıdır. Stelin ön yüzünde ayakta sağa bakan bir insan figürü işlenmiştir. Söz konusu figür uzun etek kısımları püsküllü kıyafet giymiş, elinde gergin yay ve belinde hançer ile gösterilmektedir. Ayaklarında ise ucu kıvrık çizme bulunur. Stelin özellikle yüz detayları tam olarak belli olmamaktadır. Muhtemelen stel üzerinde yer alan figür aynı zamanda yazıtın yazarıdır. Stelin arka yüzünde yer alan 7 satırlık yazıtın yazarı Kral Muwizi olarak belirtilmektedir. Bu stel Kral Muwizi' ye ait ilk ve tek eser olma özelliği taşımaktadır. Yazıtın H. Peker tarafından yapılan çevrisine göre Kral Muwizi kendini I. Larama'nın oğlu, I. Muwattalli'nin torunu, Astuwaramansa'nın torununun oğlu olarak tanıtmaktadır (Denizhanogulları vd., 2018: 59).

4.4.2. Kral Heykelleri

4.4.2.1. Halparuntiya II Stel Heykeli N.R. 37.

Granitten yapılmış olan stel heykel, günümüz Kahramanmaraş Kalesi'nin bulunduğu höyükte 1906 yılında Pastor Brunnemann tarafından bulunmuştur ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Hawkins, 2000: 256). Zincirli ve Karkamış örneklerinden bildiğimiz aslan ya da boğa kaideli bir yapının üzerinde duran heykellere benzemektedir. Yaklaşık 1 m Yüksekliğinde ve her bir kenarı 60 cm genişliğinde olan heykelin, sadece belden dizlere kadar olan bölümü mevcuttur. Üzerinde altı satırlık bir Luwice yazıt bulunmaktadır ve eteklerin üç yanını saracak şekilde işlenmiştir. Olasılıkla vücudun tamamını örten uzun bir tören elbisesi giymektedir. Olasılıkla belinde bir kemer bulunmaktaydı ve bu kemerden dışarıya sarkan elbise püskülü görülmektedir. Heykelin sol kenarında muhtemelen omuzdan asılı bir kemerle tutturulmuş, başı yarım ay biçimli sivri uçlu kılıç bulunmaktadır. Heykelin sağ kenarında ise selamlama pozisyonunda ve aynı zamanda Luwice "ben" anlamına geldiği belirtilen bir insan figürü yer almaktadır. Bu figür başlıksız, saçları enseden omuza doğru inip bir saç topuzuyla sonlanmaktadır ve alın üzerinde de bant motifi yer almaktadır. Düz şekilde inen sakalı küt şeklinde göğüs üzerinde kesilmiştir. Kısa kollu uzun düz ve sade bir tören elbisesi giymiştir. Bu elbise bilek üzerinde püsküllü olarak sonlanmaktadır. Belinde ise ince iki kuşakla sınırlandırılmış kemer bulunmaktadır ve her iki el bileğinde de bilezik yer almaktadır. Ayaklarında ucu kalkık bir çizme bulunmaktadır (Akdağ, 2019: 397-403).

Heykelin üç tarafını saran yazıt, Gurgum krallarının soy ağacı hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamıştır. Bugüne kadar tespiti yapılan Gurgum kralları arasında üç tane Halparuntiya isimli kralın olduğu görülmüştür (Bryce, 2012: 123). Bu

yazıtta kendisini tanıtan kral verdiği bilgilere göre II. Halparuntiya (Qalparunda) olmalıdır⁵⁷.

Gurgum krallarının soy ağacının tespitinde ayrıca, K. Maraş Kalesi'nde tespit edilmiş olan Maraş Aslanı (Konyar, 2010b: 147) ve yine K. Maraş'ta bulunan bugün Metropolitan Müzesi'nde sergilenmekte olan Kral Larama-I Steli (Hawkins, 2000: 252-253) üzerindeki yazıtlardan faydalanılabilmektedir.

4.4.2.2. Stel Heykel Parçası, Kahramanmaraş Müzesi, Envanter. 1.1.85. N.R.38.

Kral heykelleri içerisinde ele aldığımız heykel parçası bir krala değil olasılıkla Astiwasus isimli bir yöneticiye aittir. K. Maraş kalesinin bulunduğu höyük üzerindeki kazı çalışmaları sırasında bulunmuş, 44 cm yüksekliğinde, 23 cm genişliğinde bazalttan bir blok halinde yapılmış olan ve heykelin arka yüzü hariç üç kenarında beş sıra Luwice yazıtın bulunduğu heykel parçası bugün Kahramanmaraş Müzesi'nde sergilenmektedir (Hawkins, 2000: 265). Heykelin ancak belden dize kadar olan kısmı korunmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz Halparuntiya II heykeli ile stil ve işleniş açısından benzer özellikler göstermektedir. Yalnız Halparuntiya II heykeline oranla daha küçük işlenmiştir. Heykel olasılıkla vücudun tamamını örten bir kıyafet giymekteydi. Sol kalça üzerinde bir kemer ile muhtemelen kılıç ve bu kemerdan dışarıya sarkan elbise püskülü görülmektedir. Heykel üzerindeki yazıt son satırdaki birkaç aşınma dışında metin iyi ve okunaklı durumdadır. Yazıtın M. Kalaç Tarafından yapılan çevirisinde “*Be [n kişinin kahraman idarecisi, baş hizmetkârı [filan] im- Bu bölgeyi beyim bana verdi. Ve ben bu YVARPASALI evi yaptım. Kendi stelimi diktirdim. Benim oğlum yahut torunum veya torunumun oğlu olacak kişi ve göğ ve yere..... Yaptım. ve Astivvasu'nun bu heykeline bu kutlama olsun(yapılsın).....ve Astivvasu'nun bu heykeline bu kutlama olsun (yapılsın).”Bu steli bölgeden devireceğim ve onu.....yerleştireceğimi?) veya onu... ”* satırları yer almaktadır (Kalaç, 1987: 281-284). Heykelin yazarı olan Asatiwasu, ismi okunamayan bir hükümdarın görevlisidir. Asatiwasu kendisine verilmiş topraklar üzerinde inşa ettirdiği yapıların yanına kendi heykelini dikerek adak yapmaktadır. Yapılan dilbilimsel ve tarihsel incelemeler neticesinde yazıt üzerinde ismi okunamayan kralın III. Halparuntiya olduğu düşünülmektedir (Hawkins, 2000: 265-266).

4.4.2.3. Pazarcık Heykeli N.R. 39.

Baş kısmı kırık olan heykel 1970’li yıllarda Kahramanmaraş ilinin 60 km. doğusunda yer alan Pazarcık ilçesinde tespit edilmiştir. Yaklaşık 1,32 m. yüksekliğinde ve 32 cm genişliğinde olan heykel yarı işlenmiş olup tamamlanmamıştır. Sistemli bir kazı sonucu ortaya çıkarılmayan heykelin orijinal buluntu yeri hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁷ “Ben Halparuntiya, Gurgum Kralı Muwatalli’nin oğlu.

Hirika kentini cezalandırdığım yıl Tarhunzas UPATITASIS oturdum.

Iluwasi kentini ele geçirdim ve ben... uzak dağ (?), Atursaliyanza ve Hirika topraklarını TARPA yaptım? ve bizim için iki ülke HALA (-) yapmadım.

Babam ve büyükbabam için orada yetkili oldum ama ne babam ne de büyükbabam “kendilerine izin vermedi”, ama ben Halparuntiya “kendime izin verdim”, Muwatalli’nin oğlu, Muwizi’nin büyük torunu.

Ben babamı, büyükbabamı, büyük büyükbabamı ve atalarımı yücelttim.

Iluwasi kentini ele geçirdiğimde (?) adamların ayaklarını kestim, ama çocukları bizim için hadım ettim ve böylece kendim için hayalimi yücelttim ama kendim geldim ve tahtuma oturdum [...]” Hawkins, 2000: 256-257; Bryce, 2012: 123.

Bazalttan bir blok şeklinde yapılmış olan heykelin baş kısmı göz hizasından kırılmıştır. Yuvarlak bir yüz yapısına sahip olan heykelin boynu, gövdeye oranla kısa işlenmiş olup saçlar enseden omuz üzerine doğru, düz bir şekilde inmektedir. Kısa kollu ve ayakları açık şekilde bırakan uzun bir tören kıyafeti giyen heykelin elleri, göbek üstünde bağlı bir şekilde verilmiştir. Heykeli sağ köşesinde yere paralel püsküllü bir kılıç kını motifi yer almakta olup, kını taşıyan kemeri ise vücudu saracak şekilde sol omzun üstünden gelip göğüs hizasından aşağıya doğru inerek, sağ kolun dirsek altından geçip kın ile birleşmektedir. Arka kısmı işlenmemiş heykelde sadece kemer hatları, heykelin sırtında da kabartma şeklinde görülmektedir. Heykelin elleri arasında heykele paralel kılıç kabartması yer almaktadır. Heykelin sol köşesinde ise üç satırlık bir Luwice hiyeroglif yazı ve yazının üstünde dirseğin hemen altında bir insan kabartması işlenmiştir. Heykel üzerindeki silik hiyeroglif arkaya doğru devam etmektedir. Okunabilen kısımlarında Hawkins tarafından yapılan çevirisine göre yazıttan bir istilanın ya da saldırının önlendiği sonucu çıkarılabilir (Hawkins, 2000: 276-277). Heykelin ayak kısmı aşırı tahrip olmasına karşın parmak detayları izlenebilmektedir (Bonatz, 2000a: 13, A/3; Akdağ, 2018a: 342-343).

4.4.2.4. Hasancıklı Heykeli N.R. 40.

K. Maraş merkezin batısında, Ceyhan Nehri'nin kenarındaki Hasancıklı' da bulunmuş olan 110 cm. Uzunluğundaki heykel, bazalt bir blok halinde işlenmiştir. Tamamlanmamış olan heykelin baş kısmı kırık ve elleri göbek hizasında bağlı bir pozisyonda betimlenmiştir. Heykelin sol omzundan aşağıya doğru inen ve sağ elin üzerinde sonlanan bir şerit yer almaktadır. Sanatçı bu şekilde sol elin kıyafet içinde olduğu izlenimi vermeye çalışmıştır. Buna bağlı olarak heykelin büyük olasılıkla sağ göğsü açıkta bırakacak şekilde uzun ve bir kazıma ile sonlanan tören elbisesi giydiği düşünülebilir. Aynı zamanda açıkta bırakılan ayakta parmak detayları açık bir şekilde görülmektedir. Heykelin tanrılara saygı, dua eder pozisyonundaki duruşu, MÖ. 3. binyıldan itibaren Mezopotamya heykel sanatında karşımıza çıkmaktadır (Bonatz, 2000a: 14, A/11; Akdağ, 2018a: 343-344).

4.4.2.5. K. Maraş Heykel Başı I N.R. 41.

Detaylı bir işçilikle hazırlanmış olan heykel başının vücut kısmı ele geçmemiştir. Heykelin başında yuvarlak basık bir başlık ve başı bütünüyle çevreleyen bir bant yer almaktadır. Yüz, ayrı bölümler halinde tek tek işlenmiş, bu bölümler farklı derinliklerle ayrılmıştır. Yüz ayrıntıları, taşın kavisli yüzeyine düz bir şekilde işlenmiştir. Heykel başında badem biçimli göz, iri büyük bir burun yapısı ve burun hattıyla birleşmiş kaş yapısı, yüze oranla küçük ince kapalı dudaklar ve yüze oranla büyük kulaklar vardır. Başın arka kısmı kırık olmasına rağmen ense üzerinde bulunan yuvarlak topuz, kulağın hemen önünden düşen sakal ve çenede spiral şeklindeki sakal bukleleri görülmektedir. Bununla beraber bıyık işlenmemiştir (Darga, 1992: 331-332; Akdağ, 2018a: 345-346).

4.4.2.6. K. Maraş Heykel Başı II N.R. 42.

K. Maraş Kalesi'nin güney tarafında yer alan mahalledeki evlerden birinin temel kazısı sırasında ortaya çıkarılan heykel başı, 24 cm. yüksekliğinde, 19 cm. genişliğindedir. Kahramanmaraş müzesinde sergilenmekte olan heykel başı bazalt üzerine küçük bölümlere ayrılarak kabartma şeklinde yapılmıştır.

Heykelin başında beş sıra dikey örgü bulunan hafif konik başlık ve başı bütünüyle çevreleyen bant bulunmaktadır. Başlıkta kulağın hemen üzerinden başlayan sağda iki ve solda iki olmak üzere toplam dört adet boynuz motifi görülmektedir. Konik formlu başlık, alın kısmının üzerinde iki şeritli bant ile sonlandırılmıştır. Başlığın üst kısmı tahrip olmasına karşın K. Maraş'ta ve diğer bölgelerde görülen kabartmalar üzerindeki sivri çıkıntı betimi ile sonlandığı düşünülebilir (Akdağ, 2018a: 347-348, Şek. 4a).

4.5. Tabal Krallıkları Kral Betimlemeleri

4.5.1. Steller Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.5.1.1. Andaval Steli N.R. 43.

Bazalttan yapılmış olan stel, ilk kez 1890 yılında Kayseri yolu üzerinde, Niğde'nin yaklaşık olarak 9 km Kuzeydoğusunda bulunan Andaval köyündeki (Günümüzde Aktaş) bir kilisenin zeminin de W. M. Ramsey tarafından görülmüştür. Dairesel olarak yaklaşık 50 cm çapında kesilmiş olan stelin üzerinde bir rölyef ve yazıt bulunmaktadır. Sadece dört satırı okunabilen yazıtta kendisinden “*Ben Hükümdar Saruwani, Nahitiya⁵⁸ kentinin efendisi*” olarak söz eden kişinin Tuwana kralı olduğu belirtilmektedir. Stelin, MÖ. 8.yy'ın başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir ve Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Stel'de yer alan, olasılıkla bir krala ait olduğu düşünülen insan figürü başlıksızdır ve figürün saçları spiral bukleler halinde ense üzerinde omuzlara doğru inen spiral bir saç topuzuyla sonlanmaktadır. Yüzü sağ cepheden verilen ve sakalsız olan figürün yüz ayrıntıları kazıma tekniğiyle işlenmiştir. Yüz hatlarına oranla iri bir burun bulunan figürün kulak ve gözleri daha orantılıdır. Çiftlik ve Bor steline benzer şekilde, figürün çok belirgin olmayan el parmakları “*amu*” (ben) şeklinde okunacak biçimde ağzın önünde durmaktadır⁵⁹ (Hogarth ve Ramsay, 1893: 84-85; Ussishkin, 1967: 197-202; Orthmann, 1971: 219, 479-480).

4.5.1.2. Bor Steli N.R. 44.

Üzerindeki kralın tanımlanmasından sonra Warpalawa steli olarak bilinen Bor Steli ilk kez 1860 yılında Niğde-Kemerhisar'da bir ev inşaatı kazısında iki parça olarak bulunmuştur. Restore edilerek parçaları birleştirilen stelin bazı araştırmacılar tarafından hatalı olduğu ve iki parça arasında fazla aralık bırakıldığı belirtilmektedir. Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Genel olarak doğru kabul edilen Hawkins'in çizimiyle stel yaklaşık 2 m. yüksekliğindedir. Stelde Tuwana Kralı Warpalawa, İvriz'dekine benzer şekilde dua eder vaziyette betimlenmiştir. Yüzü sola dönük olan Kralın başında üstten basık yarım konik bir başlık yer almaktadır. Başlığın ön tarafında yuvarlak bir çıkıntı vardır ve alnın hemen üzerinde, başı bütünüyle çevreleyen bir bant motifi yer almaktadır. Sakallı olan kralın saçları başlık altından inerek omuz üzerinde büyük bir spiral saç topuzuyla

⁵⁸ Nahitiya; şimdiki Niğde kentinin Hitit dönemindeki ismidir.

⁵⁹ “*Ben Nahitiya şehrinin efendisi (sahibi), kral Saruwani (.....) Ben onları(?) Ovalardan çıkaracağım, Yaz mevsiminde at sürülerini burada otlatacağım ve benim için (...) Warpalawa (...) harika olacak...*” Hawkins, 2000: 514-515.

sonlandırılmıştır. Vücudun tamamını örten kıyafeti geometrik motiflerle süslenmiştir. Etek kısmı örtme şerit ve püskülle diz kapağı hizasında sonlanmaktadır. Kıyafetinin üstünde ise uçları saçaklı şal biçimli bir manto bulunmaktadır. Bu şekilde zengin işlemeli ve oldukça süslü kıyafetler Sam'al (Zincirli) ve Sakçagözü eserlerinde de görülmektedir.

Ayaklarında ise ucu sivri çarık benzeri bir ayakkabı vardır. İvriz'dekine benzeyen kralın boynunda kolye bulunmaktadır. Kral her iki kolunu dirseklerden kırık bir şekilde yüzünün önünde havaya kaldırmıştır. Muhtemelen bu duruşu ile tanrıyı selamlamaktadır (Darga, 1992: 397-397; Hawkins, 2000: 518-519).

Stel üzerindeki yazıtın Hawkins tarafından verilen çevirisi şu şekildedir:

“Ben Warpalawas, Tuwana kralı, Hükümdar, Kahraman, [Hükümdar Muwa-Jha[ranis'nin] oğlu. Ben evin oğlu iken bu üzüm bağına ben kendim ekim, ve bu Tarhunzas bağına ben diktim. Benim için o iyi yürüyecek, ve burada benim için iyi olduğu yıl, benim için 100 ölçek ... (ve) 100 ölçek şarap verecek. Kral olduğum yıl, o yıl düşmanlarımı ayaklarımın altına koydu, Tarhunzas yaptı. ... ve Tarhunzas bana uzun günler versin!” (Hawkins, 2000: 520).

İvriz Kaya Anıtı üzerindeki kral Warpalawas tasviri ile çok büyük benzerlikler gösteren Bor Steli'nde Arami biçimini ortaya koyan İvriz Kaya Kabartması ile aynı yontu ekolüne ait olduğu düşünülmektedir (Hogarth ve Ramsay, 1893: 77; Orthmann, 1971: 114; Darga, 1992: 307; Akurgal, 1998: 147).

4.5.1.3. Çiftlik Steli N.R. 45.

İlk kez 1933 yılında Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesinin Çiftlikköy köyünde bulunmuş olan stelin ön yüzü düz olup kabaca yarı silindirik bir blok şeklindedir. Stel 71 cm yüksekliğinde ve 43 cm. genişliğindedir. Stelin ön yüzünde baş kısmı tahrip olmuş bir erkek figürü yer almaktadır. Tahribattan dolayı ön yüzdeki yazıt kötü durumda iken arka yüzde bulunan Luwice yazıt korunabilmiştir.

Bazı yapılar için Tarhunzas'ya, Hepat'a ve diğer tanrılara ithafen Tuvati'nin (Bkz.: Kululu) bir “*hizmetkârı*” tarafından yazılmıştır. “*Hizmetkar*” sözü bu kişiyi Tuvati'ye tabi olan bir yerel yönetici olarak tanımlayabilir. MÖ. 8.yy'ın ortalarına tarihlenen blok Kayseri Müzesi'ndedir.

Sol eli dirsekten kırık bir şekilde yüz hizasında kaldırmış selamlama jest pozisyonunda sol eli ise dirsekten kırık göğüs hizasında öne doğru uzatmış elinde ise düz bir asa bulunmaktadır.

Baş kısmının korunan kısımlarından anlaşıldığına göre omuz üzerine iri bir saç topuzu bulunur. Üzerinde ise kısa kollu uzun bir tören elbisesi bulunmakta sağ bileğinde ise bilezik yer almakta anı zamanda sağ pazusunda da bir 3 bilezik görülmektedir. Stelin tüm yüzlerinde yazıt devam etmektedir. Yarı silindirik formlu stelin üst parçası korunmuş olup korunan kısmın da üst bölümü tahrip olmuştur. Arka kısmı yuvarlak biçimli, ön yüzü düzleştirilmiş stel üzerinde yüz ve baş detayları kaybolmuş, dize kadar olan kısmı korunmuş bir insan kabartması bulunmaktadır. Yüzü sağa dönük olan figür, kısa kollu, uzun bir elbise giymektedir. Sağ elinde bir asa tutarken, sol eli dirsekten bükülmüş şeklindedir. Sağ eliyle göğüs hizasında bir asa tutmaktadır ve bileğinde de bir bilezik takılıdır. Yazıtı yazdıran kişinin ismi stelin üst kısmındaki kırık sebebiyle tam okunamamıştır. Tuvati'nin bir hizmetkârı tarafından yazdırıldığı/yazıldığı anlaşılan metnin sonunda "bir ev inşa ettim" şeklindeki ifade metinde adı geçen tanrılar için bir

bina/tapınak yaptırılmış olabileceğini akla getirmektedir⁶⁰ (Orthmann, 1971: Lev. 5e; Hawkins ve Morpurgo-Davies 1978: 109; Hawkins 2000: 448; Hutter, 2010: 238).

4.5.2. Kaya Anıtları Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.5.2.1. İvriz Kaya Kabartması N.R. 46.

İvriz Kaya Kabartması, Konya'nın Ereğli ilçesine 14 km. uzaklıktaki İvriz köyü yakınlarında büyük bir su kaynağının yakınındaki kayalık üzerine oyulmuştur. Kabartma 4,20 m yüksekliğinde ve 2,44 m genişliğindedir. Kabartmanın üzerinde, solda Tanrı Tarhunzas sağ da ise daha küçük işlenmiş Kral Warpalawa yer almaktadır. Tarhunzas, sola dönük, sakallıdır ve saçları enseden omuza doğru spiral olarak inmektedir. Başında boynuz sayısı fazla olan bir boynuzlu başlık bulunmaktadır. Kısa kollu, belinde kuşağı olan ve diz kapaklarında sonlanan bir tunik giymiştir. Kemerine sıkıştırılmış kartal başı şeklinde bir tören kılıcı görülmektedir. Ayaklarında ise ucu hafif öne doğru kalkık ayakkabı vardır. Kollarını dirsekten kırık öne doğru kaldırmıştır ve her iki bileğinde de bilezik vardır. Sol elinde dört adet uzun saplı buğday başaklarını, sağ elinde ise vücudunu çevreleyen üzüm salkımları tutmaktadır. Tanrı Tarhunzas, buğday başakları ve üzüm salkımları ile ilahi görünüşünü temsil etmektedir. Sağ da yer alan ve Tanrı Tarhunzas'a göre daha küçük işlenmiş olan Kral Warpalawa, yüksek bir zemin üzerine yerleştirilerek Tanrı Tarhunzas'a tapınır vaziyette betimlenmiştir. Bor stelindeki gibi sakallı olan kralın saçları başlık altından inerek omuz üzerinde büyük bir spiral saç topuzuyla sonlandırılmıştır. Vücudun tamamını örten kıyafeti geometrik motiflerle süslenmiştir. Omuzlarına püsküllerle süslenmiş saçaklı uzun bir şal atılmış ve fibula ile omuza tutturulmuştur. Ayaklarında ise ucu sivri çarık benzeri bir ayakkabı vardır. Ayrıca Kralın kolyesi, küpeleri ve bileziği vardır (Meriggi 1975: 7-8, Nr. 25, Taf.1; Hawkins, 2000: 516; Fiedler 2005: 390-391).

Kabartmada ayrıca Luwice yazıtta yer almaktadır. Tanrı Tarhunzas'ın önünde yer alan üç satırlık Luwice yazıtın Hawkins tarafından verilen çevirisi şöyledir:

“Bu, Warpalawa'nın büyük Tarhunzas'ı. Onun için onları uzun (?) SAHANA (?) etsin.”

Kralın arkasında yer alan üç satırlık yazıtın çevirisi:

“Bu kahraman Warpalawa'nın görüntüsü (dür)...” şeklindedir. Tek satırlık üçüncü yazıt ise kabartmanın bulunduğu kayanın dibinde, daha önce su ile kaplı olan bir yerdedir ve çevirisi şöyledir: *“Tiyamartus Warpalawa'nın sev (diği?...) bunu oydu ...”* (Birmingham 1961: 185-195; Hawkins, 2000: 517).

4.5.2.2. Kızıldağ- Hartapu Kaya Anıtı N.R. 47.

Kızıldağ, Konya-Karaman yolunun doğusunda, Tuz Gölü'nün güneydoğu kenarında Karadağ dağ grubunun bir tepesi olarak yer almaktadır. Kızıldağ'ın batı

⁶⁰ “Ben (...), Tuwati'nin hizmetkârı. Bu (...) Tuwati yaptı. (ve bu...) ne onun babasının yaptığı ne de dedelerinin yaptığıdır, fakat Tarhunzas'ın hizmetkârı Tuwati'nin yaptığıdır. Orada (...) o verdi (?) (...) tanrı Tarhunzas, Sarhuntas ve Sarruma'nın, fakat üzerinde URU-(HI)-HAS Tarhunzas. Burada Tarhunzas ve Hepat oturur (lar), ve burada Ea ve Kubaba oturur (lar), ve burada Sarruma ve Alasuwas oturur (lar), ve ...o (olsun /olacak) Tarhunzas'ın WASSURALIS'i..., ve...(...)...o vergi (?) verecek. Bu tanrılar Tuwati'den iyi davranışınlar, onu yedirsın ve içirsınler, ona hayat versinler, ona uzun yaşam versinler, tüm tanrılar ona bunları bahşetsinler (...) Tarhunzas ve ben kendim bir ev (tapınak?) inşa ettim...” Hawkins, 2000: 448.

yamacında, Ramsay'den sonra genellikle “taht” olarak anılan kırmızımsı bir kayanın çıkıntılı bir ucunda Kızıldağ-Hartapu Kaya Anıtı yer almaktadır. Anıt, İlk kez 1907 yılında Ramsay tarafından görülmüştür (Hawkins, 2000: 433).

Kızıldağ-Hartapu Kaya Anıtı, dağın zirvesine yakın, taht şeklinde düzeltilmiş yüzeyin üzerine oyulmuş olan bir anıttır. Tahtın sırt dayama için düzleştirilmiş yüzeyinde oturur vaziyette sol elinde sopa/baston, sağ elinde ise kadeh tutan ve sağa bakan bir kral figürü yer almaktadır. Kral ensede uzun saçları ile sakallı olarak betimlenmiştir. Uzun sivri uçlu bir başlık giymiştir. Uzun püsküllü elbisesi ayak bileklerine kadar inmektedir ve etek uçlarında süslü bir şerit bulunmaktadır. Ayakkabı ucu yukarı doğru kıvrılmış şekildedir (Hawkins, 2000: 433-434).

Figürün başının hizasında yer alan Luwice yazıt “*Büyük Kral Hartapu*” olarak, düzleştirilmiş yatay yüzeyin biraz solunda yer alan ikinci bir yazıt ise “*Güçlü Fırtına Tanrısı'nın sevdiği* (?) , Güneş, Büyük Kral Hartapu” olarak okunmuştur. Hemen yanında dikey yüzeyde yer alan üç satırlık üçüncü yazıt da “*Güçlü Fırtına Tanrısı'nın sevdiği* (?) , Güneş, Kahraman, Büyük Kral Murşili'nin oğlu, Büyük Kral Hartapu bu kenti kurdu” olarak okunmuştur (Alp 1974: 22; Jasink 1995: 16; Hawkins 2000: 433-435).

4.5.2.3. Ambarderesi Kaya Anıtı N.R. 48.

Konya-Ereğli'ye 14 km. uzaklıkta İvriz Köyü'ndeki İvriz Kaya Anıtına oldukça yakın bir mesafede bulunan Ambarderesi mevkiindeki anıt, ilk kez 1906 yılında Messerschmidt tarafından görülmüştür. İvriz Kaya Anıtı'nın başarısız bir kopyası görünümünde olmakla birlikte daha kaba işlenmiştir. Tahribattan dolayı kabartmada bulunan figürün detayları anlaşılamamaktadır. Ancak olasılıkla Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ın karşısında yer alan Tuvana Kralı Warpalawa'nın resmedildiği düşünülmektedir.

Üzerinde yazıt bulunmayan kaya anıtı, İvriz Kaya Anıtı'nın bir kopyası görünümünde olması nedeniyle, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilmektedir. Bununla birlikte, İvriz Kaya Anıtı'nın yapım aşamasından önce bir deneme niteliğinde olduğu düşünüldüğünde daha erken tarihlere dayandırılabilir de olasılık dâhilindedir.

Her iki kaya anıtının da yer aldığı, Toros Dağlarının önemli geçitlerinden birisi olan ve güçlü su kaynaklarının yatağını oluşturan vadinin çağlar boyunca kutsal bir alan olarak kabul edildiği yakınlarındaki bir kilise kalıntısı ile de görülebilmektedir (Messerschmidt 1906: 335-336; Rossner 1988: 111-112; Darga 1992: 305).

4.5.2.4. Karapınar Kaya Anıtı N.R. 49.

Kayseri'nin Erkilet ilçesinin yaklaşık olarak 23 km kuzeybatısındaki kayalık alan içerisinde yer alan anıt, ilk kez 1989 yılında Kayseri Müze müdürü Hamdi Kodan tarafından görülmüştür. Daha sonrasında ise Tahsin Özgüç ve Kültepe kazı ekibi tarafından çalışmalar yapılmıştır (Akçay, 2011: 235).

Yoğun aşınmadan dolayı detayları anlaşılamayan kabartmadaki insan figürünün başında tanrısal bir simge olan boynuzlu başlık taşımaması ve belinde kılıç bulunmasından dolayı bir krala veya yöneticiye ait olduğu düşünülmektedir. Başlıksız olan figür ayakta sola dönük olarak tasvir edilmiştir ve saç detayları fazla aşınmadan dolayı belirgin değildir. Ancak alın üzerinde hafif saç bukleleri ve ense de topuz izleri görülebilmektedir. Badem gözlü, iri uzun bir burun yapısı ve hafif görülebilen bir sakal

bulunmaktadır. Kısa kollu ayak bileklerinde sonlanan uzun bir elbise giymiştir ve elbisenin etek uç kısmı dikdörtgen bezemelerle sonlanmaktadır. Belinde sol tarafına takılı bir kılıç kını ve kabzası görünmektedir. Ayakkabı uçları hafif bir şekilde yukarı doğru kıvrımlıdır. Figür sağ kolunu dirsekten kırık bir şekilde havaya kaldırarak elinde bir asa tutmaktadır. Sol kolunu ise ağız önüne kadar kaldırmıştır. Sol el ve parmakları “ben” anlamına gelecek şekilde ağız önünde yer almaktadır. Bu duruş pozisyonu Andaval, Çiftlik ve Bor stellerinde de görülmektedir.

Figürün kafasının hemen arkasında üç adet Luwi Hiyeroglif işareti görülmektedir.

Yazıtta okunabilen tek işaret olan “Pa” hecesi, muhtemel bir ismin başlangıç harfi olarak kabul edilmektedir. T. Özgüç bu işaretten hareketle kabartmanın Kululu'daki diğer Luwi Hiyeroglifli yazıtlarda da adı geçen *Panunis*'e ait olabileceğini düşünmektedir (Özgüç 1993: 473-499; Özgüç 1998: 617).

4.5.3. Kral Heykelleri

4.5.3.1. Kululu Heykeli N.R. 50.

Kayseri İli, Akkışla İlçesi, Kululu Kasabası, Kululu Höyüğü. Anıtsal boyutlu heykelin parçaları farklı zamanlarda bulunmuştur. Heykelin asıl buluntu yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, Kululu Höyüğü yakınlarındaki Manavuz Köyünde bulunan büyük parçaların, Kululu Höyüğü'nden götürülmüş olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Kululu çevresindeki köylere dağılmış olan çok sayıda heykel ve yazıtlı parçanın da Kululu Höyüğü'nden taşındığı düşünülmektedir.

Omuz kısmından kopmuş olan heykelin baş kısmı eksiktir. Üç parça halinde heykel esasında tek parça, dikdörtgen andezit taştan işlenmiştir. Göğüs kısmı, elleri ve ayakları tahrip olmuş heykelin en sağlam kısmı arka yüzüdür. Heykel, ayak bileklerine kadar inen kısa kollu, geniş yapılı bir elbise giymiştir. Bu elbisenin de üzerinde, diz altına kadar inen ikinci bir manto bulunmaktadır. Elbisenin üzerinde süslemeler yer alırken, bu süslemeler omuz üzerinden bele kadar inen ve sağ kol altında kalan ikinci bir parça üzerinde de görülebilmektedir. Elbisenin kısa kolları altında ve yukarı kolun üstünde baş kısımları birbirine bakan iki bilezik görülmektedir. Sağ omuz üzerinden sarkan ikinci parça, kolları örtmemektedir ve bir şal biçiminde aşağıya doğru uzanmaktadır. Elbisenin sağ kenarı üzerinde uzun bir püskül ile sonlanan bir şerit halinde bir örgü bulunmaktadır. Heykelin ayaklarındaki detaylar kırık olması sebebiyle görülememektedir ancak, bağcıklı sandal biçiminde bir ayakkabı giydiğine dair izler fark edilebilmektedir (Özgüç 1971: 45, 48, Fig. 159; Orthmann 1971: 518).

4.6. Kummuh Kent Devleti Kral Betimlemeleri

4.6.1. Kaya Anıtları Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.6.1.1. Malpınarı Kaya Yazıtı N.R. 51.

Neo-Hitit dönemine ait bu rölyefli yazıt ilk olarak Mustafa Kalaç tarafından 1979 yılında duyurulmuştur. Adıyaman'a yaklaşık 35 km. uzaklıktaki Fırlaz (Ilıcak) Köyünün yakınındaki Göksu ırmağının kenarındadır. Malpınarı olarak bilinen su kaynağının 150 m. kuzeyindeki kayalık yüzey üzerinde çukurlaştırılmış bir yüzeye Luwi hiyeroglifi ile yazılmış olan yazıt 9 satırdan oluşmaktadır. Bu bölgede yapılan bir

baraj nedeniyle 2010 yılında su altında kalan yazıt 1.8 m. uzunluğunda ve 0.9 m. yüksekliğindedir. Yazıtın sağ kenarında yer alan nispeten aşınmış durumdaki ayakta duran insan figürünün uzun saç ve sakalı Assur etkisini göstermektedir. Sol tarafta açılmış biri büyük, diğeri daha ufak olan iki oyuk yazıtın bazı satırlarına zarar vermiştir. Yazıtın yazarı, Sarita ve Suki(ta) şehirlerinin “Nehir-Efendisi” Alayaza’dır. Ayrıca Alayaza, Hattuşili’yi kendi efendisi ve kral olarak takdim etmektedir. Biçim olarak Şuppiluliuma ve oğlu Hattuşili’den bahseden Boybeypınarı blokları ve Ancoz 5 ile benzerlikler taşımaktadır. Hattuşili ve Şuppiluliuma Neo-Hitit Kent Devleti olan Kummuh’ta MÖ. 8. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüş olmalıdırlar (Kalaç ve Hawkins, 1989.; Hawkins, 2000: 340-341).

4.6.2. Steller Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.6.2.1. Samsat Steli N.R. 52.

Bazalttan yapılmış stel 1883 yılında Humann ve Puchstein tarafından aşağı şehirle höyük arasında yer alan tarlada bulunmuştur. Tespit edildikten uzun süre sonra Adıyaman müzesine taşınmıştır. Üst kısmı kırılmış olan stelin korunabilen yüksekliği 1,53 m genişliği ise 61 cm’dir. Üst kısmı kırıldıktan sonra steli iki parçaya ayıran derin bir oyuk açılmıştır. Stelin ön yüzünde alçak kabartma ile iki dar yüzünde hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Kabartma ve yazıt dış etkilere oldukça fazla zarar görmüştür. Ön yüzde yer alan kabartmada Etek kısmı püsküllü ayaklarında ucu kıvrık ayakkabı elinde ise ucu kıvrık asa(Lituus) bulunmaktadır(Orthmann, 1971: 533; Özgüç, 2009: 55-56).

4.7. Sakçagözü Kral Betimlemeleri

4.7.1. Orthostatlar Üzerindeki Kral Kabartmaları

4.7.1.1. Aslan Avı Orthostatı N.R. 53.

Meander motifleri ile üstten ve alttan çevrelenmiş kabartmanın sol kenarında atlı araba üzerinde iki erkek figürü ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Figürlerin biri arabayı sürer diğeri ise önde duran aslana ok atar vaziyette ve üzerlerinde kanatlı güneş kursu yer alır. Betimin devamında ise ortada duran aslan figürünün her iki tarafında ayakta duran erkek figürleri gösterilmiştir. Aslanın önünde duran figürün boncuk dizisi şeklinde uzun saç ve sakal traşlı olduğu, sivri uçlu miğfer taktığı ve önü kısa arkası uzun tunik giydiği görülmektedir. Bu figür elindeki mızrağı aslanın başına saplamaktadır. Aslanın arkasında duran figür ise sakalsız, bukleli kısa saçlı olup üst kısmı çıplak altında ise kısa etekli genç ve atletik şekilde betimlenmiş, sağ elindeki baltayı havaya kaldırıp sol elindeki mızrağı aslana saplamaktadır. Bu sahnenin üst kısmında 4 adet çiçek rozeti yer alır. Son olarak bu kabartmada bulunan figürlere genel bakıldığında, aslana mızrak saplayan figürlerin atlı araba sahnesindeki figürlerden boyut olarak daha büyük tasvir edildiği göze çarpmaktadır (Ussishkin, 1966: 16, Fig. 3; Orthmann, 1971: 63-64, 80, 289, 418,429, 532, *Sakçagözü* B/1; Jakop-Rost, 1992: 229, Res. 171).

4.8. Pattin/Unqi Kent Devleti Kral Betimlemeleri

4.8.1. Kral Heykelleri

4.8.1.1. Pattina/Unqi Kralı Şapalulme-Şuppiluliuma Heykeli N.R. 54.

Pattin Kralı Şuppiluliuma'a ait bazalt 2012 yılında heykelin göbekten üst kısmı korunmuştur. Pattin/Unqi krallığının merkezi olan Kunulua/Tayinat kentinin sítadeline çıkışı sağlayan anıtsal giriş kapısına yakın konumda bulunmuştur. Neo-Hitit-Arami krallıklarının kent merkezlerinde yer alan iç kaleye giriş bölümlerinde bu tip heykeller dikilebilmektedir. Bu durum giriş kısımlarının sınır konumunda olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda heykeli dikilen krala bir kutsallık atfedilerek tanrı tarafından görevlendirildiğine ve bir koruyucu konumunda olduğuna işaret edilmektedir. Krala ait bu heykel MÖ. 738 yılında Assur saldırılarıyla yıkılıp üzeri taş döşenerek merkez bir avlu haline getirilen anıtsal giriş kapısında gömülü olarak bulunmuştur. Günümüzde Hatay Arkeoloji Müzesinde sergilen heykelin korunabilen yüksekliği 1,5 metre olan heykelin sırt kısmında kralın seferlerinin ve başarılarının anlatıldığı Luwice hiyeroglif yazıt yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Yazıtta “...*ama O benim rakibim oldu ve ben O'ndan 8? Memleket aldım ben ve O'nun için x-TAMI? de sınır yaptım ve ben, Şuppiluliuma, b[enim]? baba [m için] bir stel dik[tim?]. ” Erdemli/faziletli"? baba[ya?], doluluk? Önünde ... (?) 100 şehir, ...in şehri, ... ”* yazmaktadır.

Heykelin orijinal boyutlarının 3,5-4 metre olabileceği düşünülmektedir. Kralın saç ve sakalı kendi içerisinde tel tel işlenmiş spiral volütlerden oluşmaktadır. İnce bir dudak yapısı üzerinde Hitit örneklerinde olduğu gibi bıyık bulunmamaktadır. Kralın saç yapısı başlığı takke biçimli bir başlığı andırmaktadır. İri buklelerden oluşan saçın alın ile birleşen bölümünde saç bandını andıran ayrı bir saç yapısı şerit halinde benzer yapıda verilmiştir. Kralın bileklerinde aslan başları ile süslü iki bilekli bulunmaktadır. Sağ elinde bir mızrak sol elinde ise buğday başağı bulunur. Boynunda ise yarım ay biçimli kolye bulunmaktadır (Weeden, 2013: 12, 15-16, Fig. 4.; Harrison, 2013: 408, Fig. 5; Özfirat, 2014c: 86).

5. STİL AÇISINDAN NEO-HİTİT DÖNEMİ KRAL FİGÜRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmacılara göre farklı dönem ve bölümlenmelerle verilen stil grupları bulunmaktadır. Ekrem Akurgal⁶¹, dört bölümlenme ile oluşturduğu sanat stilini; “*Geleneksel Hitit Stili (MÖ. 1050-850)*”, “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili (MÖ. 850-800)*”, “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stili (MÖ. 800/750-700)*”, “*Aramileşmiş ve Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili (MÖ. 800-8. yy. sonu, 7. yy. başı)*” olarak bölümlendirmiştir (Akurgal 1995: 96). Diğer bir araştırmacı olan Muhibbe Darga ise yukarıda verilen Akurgal’ın stil gruplarını benimseyerek değerlendirmiştir (Darga, 1992: 224-225). Başka bir araştırmacı Winfried Orthmann ise Neo-Hitit Sanatı’na ait yapıtları; Neo-Hitit kent devletlerinin Assur ile etkileşim oranları ile paralel bir çizgide değerlendirmektedir. Bu bağlamda “*Bağımsız Dönem (Assur etkisinden uzak)*”, “*Assur Etkili Dönem*” ve “*Assurlaşmış-Aramileşmiş Dönem*”, olarak bölümlerken aşağıdaki stil gruplarını oluşturmuştur (Orthmann, 1971: 20-21).

“*Neo-Hitit Stili I (MÖ. 1200-950)*”, “*Neo-Hitit Stili II (MÖ. 950-700)*”, “*Neo-Hitit Stili III (MÖ. 700-600)*”. Hattuşa’nın MÖ. 1200’ yıllarında terk edilmesinden sonra Anadolu’da Hitit kültürü yaşamını büyük oranda yitirir. Çünkü kültür faaliyeti yeteri kadar halka mal olmamış, yalnız saraya ve dar bir aristokrasi çevresiyle sınırlı kalmıştır. Buna karşılık, MÖ. II. binyılın ikinci yarısından itibaren Hitit devletinin etkisi altına girmiş olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye’de Hitit kültürü devamlılık göstermekteydi. Luwilerin yoğun olarak yaşadığı Hattuşa/Alacahöyük ile daha birçok yerleşim merkezlerinden bildiğimiz sanat eserleri değişik biçimlere bürünmektedir (Akurgal, 1997: 195).

Neo-Hitit kent devletlerinde krallar, kentlerin giriş kapılarını ve sarayları kabartmalarla süslerken, çoğu zaman da tanrı ve kralların anıtsal boyutlu heykellerini yapmışlardır. Siyasal gelişmelerden de etkilenen bu sanat dalında değişik stil grupları ve farklı okullar⁶² ortaya çıkmıştır (Sevin, 2003: 188).

Neo-Hitit döneminde belli sanat merkezlerinde görülen stil/üslup tarzları birbirlerinden açıkça ayrılırlar. Buna bağlı olarak çeşitli yontu ekolleri ortaya çıkmaktadır (Darga, 1992: 224). Neo-Hitit sanatında stil/üslup değişikliklerini açıklamak her zaman tartışmaya açık bir konu olmuştur. Zira üslupta gözlenen değişim, örneğin Klasik Yunan Sanatı’ndan tanıdığımız, giderek tabiatı daha iyi ustalıkla taklit etmeye yönelik (mimesis) bir çizgide yorumlanabilecek gelişme göstermez. Dolayısıyla giderek gelişen grupların sınıflandırılması da oldukça zor olmaktadır. Neo-Hitit sanatı’nda stil/üslup ilk önce üretim merkezleri, atölyeler ve ustalar arası bir farklılığı gösterir. Bunun dışında farklı geleneklere dayanan bölgesel farklılıklar da bulunmaktadır (Özyar, 2005b: 30-31).

⁶¹Genelde Doğu Özelde Neo-Hitit sanat eserlerinin stil yönünden araştırılması ve değerlendirilmesi başlangıçtan itibaren çeşitli tartışmalara ve itirazlara neden olmuştur. Bu itirazlara başlıca dayanak ise Klasik dönem, Hellenistik dönem ve Roma heykeltıraşlığının sahip olduğu estetik kriterlere sahip olmayışı olmuştur Frankfort, 1954: 164 vd.; Tiryaki, 2010: 65. İlk kez stil gruplarının oluşturulmasına dönük çalışma E. Akurgal tarafından başlanmış ve Neo-Hitit sanatının belirli bir zaman aralıkları içerisinde yerleştirilebileceğini söylemiştir Akurgal, 1946.

⁶²Neo-Hitit Sanatı’nın, çeşitli merkezlerde farklı özellikler gösterdiği saptanabilmektedir. Bu farklılık, değişik yörelerde ayrı yontu okullarının geliştiğini kanıtlamaktadır. Bu okullardan en önemlileri kuşkusuz Sam’al ve Karkamış’ta ortaya çıkmıştır Dinçol, 1982: 133.

5.1. Geleneksel Hitit Stili (MÖ.1050-850)

E. Akurgal'a göre bu stil Malatya Arslantepe'de ortaya çıkarılan orthostatlar ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Malatya heykeltraşlık eserlerinde görülen ikonografik özelliklerin çoğu Hitit sanatını yansıtmaktadır. Tanrı ve kral figürlerinde yer alan giysi, başlık, ayakkabı, Kalmuş/Lituus gibi ikonografik öğeler Hattuşa'da ortaya çıkarılan eserlerle yakın benzerlikler göstermektedir. Heykeltraşlık eserlerinde yer alan hayvan figürleri ise neredeyse tamamen ikonografik açıdan benzer özellikler göstermektedir. Bu stil grubunda yer alan kabartmalar “*yüksek kabartma*” şeklinde işlenmiştir. Figürlere ait kabartmalar da hareketlilikten uzak tasvirler, anatomik olarak da doğallıktan uzaktır. Bu grup içerisinde Malatya/Arslantepe de tespit edilen heykeltraşlık eserleri şimdiye kadar tespit edilen Neo-Hitit eserleri içerisinde en erken örnekleri oluşturmaktadır. Tespit edilen eserler içerisinde, “*Libasyon*” sahnelerinin yer aldığı orthostatlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Kabartmalarda yer alan başlık, giysi, ucu kalkık ayakkabı, Asa (Lituus/Kalmuş), kabzası yarım ay biçimli sivri uçlu kılıç ve kanatlı güneş kursu Hitit dönemi eserleri ile yakın benzerlikler teşkil etmektedir. Dönemin en belirgin özelliklerinden biri olarak figürlerin bıyıksız olama durumu gösterilebilir. Ancak Figürler sakallı veya sakalsız olarak işlenebilmekteydi (Darga, 1992: 224; Akurgal, 1997: 196; Akurgal 1998: 196; Sevin, 2003: 188). Bu stil gurubu içerisinde N.R. 12, N.R. 13, N.R. 14, N.R. 15, N.R. 16, N.R. 17, N.R. 18 numaralı Malatya/Arslantepe orthostatları değerlendirilmektedir. Steller arasında bu stil grubu içerisinde ise N.R.10, N.R.11 numaralı steller yukarıda bahsi geçen orthostatlarla benzer özellikler göstermesinden dolayı birlikte değerlendirilmiştir. Malatya/Arslantepe orthostatları arasında N.R. 18. numaralı orthostati diğer kabartmalardan farklı bir konuya ve üslup özelliklerine sahip olması açısından bu stil gurubunun en iyi örneklerinden biridir. Figürlerin yüz hatlarının daha doğal olduğu, belirginleştirilmiş elmacık kemikleri, göz konturlarının çift çizgiyle belirtilmiş ve yüze oranla doğala yakın kulak yapısı görülmektedir. Ayrıca figürlerin boyun kısmı iyice belirtilmiştir, saçları atkuyruğu şeklinde ense üzerinde birer volütle sonlandırılmıştır. Aynı zamanda saçların bukle bukle ayrıntılarla işlenmesi N.R. 10, N.R.11 adak stelleri üzerindeki figürler ile yakın benzerlikler göstermektedir. Yukarıda bahsi geçen kabartmaların benzer stil özellikleri göstermesi eserlerin aynı dönemde aynı heykeltraşlar tarafından yapıldığını düşündürmektedir (Darga, 1992: 226-228).

Bu stil grubunun en iyi görüldüğü diğer heykeltraşlık eserleri de Karkamış kentinde ortaya çıkarılmıştır. Kentin Hitit döneminde olduğu gibi Neo-Hitit döneminde de varlığını koruduğu bilinmektedir. Karkamış'ta tespit edilen orthostatlarda betimlenen kült törenleri ve prosesyonlar, “*Herald's Wall-Haberciler Duvarı*” figürleri, büyük duvar ve büyük merdivenin orthostatlarında görülen ikonografik açıdan işleniş biçimi, konular, Hitit dönemi Alacahöyük ve Yazılıkaya kabartmalarına benzer şekilde oluşturulmuştur (Darga, 1992: 228-229). Ancak bahsi geçen kısımda bu stil grubu içerisine yerleştirilen herhangi bir kral ya da yöneticiye ait heykeltraşlık eseri tespit edilememiştir.

Neo-Hitit kent devletlerinden biri olan Kummuh bölgesinde yalnızca bir adet stel bu stil grubu içerisinde yerleştirilmektedir. Söz konusu bölgede çok az sayıda heykeltraşlık eseri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde N.R. 52. Samsat steli stil açısından dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Stelin iyi korunamaması ikonografik değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Stelin üst kısmı kırılmış, ön yüzeyinde ise bir kabartma ve Luwi hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Ancak yazıt dış etkenlerden dolayı

oldukça zarar görmüştür (Humann ve Puchstein, 1890: 182-184, Lev. XLIX). Stelin ön yüzünde yer alan sola dönük figür muhtemelen bir krala aittir. Figürün üzerinde uç kısımları püsküllü vücudun tamamını örten kıyafet, Assur tarzına uygun olarak işlenmiş, sol elinde ucu kıvrık asa (Lituus/Kalmuş)⁶³ bulunmakta ayaklarında ise ucu kıvrık çizme yer alır. Söz konusu asa ve ucu kıvrık çizmeler Hitit dönemi özelliklerini yansıtmakla birlikte, Malatya/Arslantepe örnekleriyle benzerdir. Ancak figürün kıyafetinde görülen Assur etkisi göz önünde bulundurulduğunda kabartmanın Malatya/Arslantepe eserlerinden daha geç bir dönemde yapıldığını akla getirmektedir. Söz konusu veriler ışığında Samsat stelinin MÖ. 10-9. yüzyıl aralığına yerleştirmek olasıdır. (Orthmann, 1975:10, 533; Özgüç, 2009: 55-56).

Bu stil gurubu içerisinde Kahramanmaraş'ta iki stel değerlendirilmiştir. Gurgum heykeltraşlık eserleri Malatya/Arslantepe kabartmalarına oranla daha geç bir döneme tarihlendirilmektedir. Kahramanmaraş'ta tespit edilen Kral Laramaya ait N.R. 35 nolu stel ve üzerinde yer alan Luwice yazıt Neo- Hitit dönemine tarihlenebilen en erken kral figürlerinden biridir. Yazıtta kral yaptığı faaliyetlerden bahseder. Yazıtın ilk satırında “*Ben Laramas, Muwatallis'in oğlu Asturamanzas'ın torunu....*” biçiminde hem hanedanı hem kendini tanıtır. Kralın elinde düz tipli asa bulunur. Söz konusu asa Malatya/Arslantepe örneklerinden farklıdır. Bu asa tipi sadece krallar ve yöneticiler tarafından kullanılmıştır. Bilinen en erken örneği Kral Larama stelinde görülmektedir (Orthmann, 1971: Taf. 45h, *Maraş B/19*; Hawkins 2000: 252 vd., Pl. 106-107; Bonatz 2000a: 77; Tiryaki, 2010: 45). Kargamış'ta Katuwas steli ve Zincirli Dış kapı orthostatlarında krallar benzer biçimde uzun, düz asa taşımaktadırlar (Orthmann, 1971: Taf. 35g, *Kargamış K/28*, Taf. 57e, *Zincirli B/5*; Tiryaki, 2010: 46). Figürün saç sakal stili ucu kıvrık çizmeleri, tıknaz çene, içeri çekik ağız, alınla birleşen iri burun ve kulakların kabaca işlenişi Hitit dönemi etkisi göstermektedir. Yine Hitit geleneklerine bağlı olarak bıyiksız olma durumu devam etmektedir. Malatya/Arslantepe ve Zincirli orthostatları ile karşılaştırıldığında paralellik gösteren stel MÖ. 10. yüzyıla tarihlenir. Söz konusu tarihllemeye dayanak olarak III. Halparuntiya heykeli üzerindeki yazıt gösterilebilir (Tiryaki, 2010: 73).

Bu stil grubu içerisine yerleştirilen bir diğer Kahramanmaraş steli ise N.R. 36 numaralı Maraş 17 steli olarak adlandırılan stel gösterilebilir. Stel üzerinde Ayakta, uzun saçaklı elbisesi ile elinde gerilmiş yayı ve ucu kıvrık ayakkabısı bulunan bir insan

⁶³ Asa, Anadolu ve Mezopotamya sanatında genellikle tanrı ve kraliyet atribütü olarak kullanılmıştır. Sanat eserlerinde figür bir elinde asayı tutarken diğer elinde ise mutlaka üzüm salkımı, başak demeti ya da kadeh gibi nesneler tutmaktadır Tiryaki, 2010: 45.

Kıvrık başlı asa (Lituus), Eski Babil mühür (gliptik) sanatında ortaya çıkmıştır. Oturan bir köpeğin ya da daha çok bir keçinin üzerinde bir tanrı tarafından tutulan soyutlanmış bir motif olarak görülmektedir. Amurru tanrısının bir sembolü olarak düşünülmektedir. Kıvrık başlı asa, bir Kassit mührü üzerinde Tanrı Ea (Enki) ile ilişkili olan balık giysili figür tarafından tutulmaktadır. Neo Assur mühürlerinde, keçi balık figürü üzerinde duran ve olasılıkla Ea olduğu düşünülen bir tanrının bazen kıvrık başlı asa tuttuğu belirtilmektedir. Black ve Green'in “*crook*” olarak isimlendirdiği kıvrık başlı asanın Auriga isimli takımyıldızına karşılık geldiği belirtilmiştir Black ve Green, 2004: 54.

Lituus Latince bir kelime olmasına rağmen anlamı tam olarak bilinemeyip Etrüskçe kökenle açıklanmaya çalışılmıştır. Lattice de uğurlu çubuk, trompet ve mecazi anlamda işi düzenleyen olarak üç farklı anlama geldiği belirtilmektedir Coşkun, 2007: 3. Anadolu'da elinde kıvrık başlı asa (lituus) taşıyan tanrı ve kral betimlemeleri, orthostatlarda, kabartmalarda ve çeşitli sanat eserlerinde görülmekle birlikte kullanımının MÖ. 3. Binyıla kadar uzandığı da ayrıca belirtilmektedir. Anadolu'da Hitit dönemi sanatında görülen kıvrık başlı asa (lituus) betimlemesinin Hitit yazılı metinlerindeki kral asası GIŠkalmuş ve tanrı asası “*GIŠPA*”ya karşılık geldiği belirtilmektedir Coşkun, 2007: 3-4. Hititlerin ardılları olarak kabul edilen Neo-Hitit Kent Devletleri'nin sanatında da görülmektedir. Yukarıda tasvirlerini yapmış olduğumuz Neo-Hitit Kent Devleti Sam'al'da bulunmuş olan Dış Kapı Batı Kanadı Ziyafet Sahneli Orthostatı ve Dış Kapı Batı Kanadı İki Figürlü Orthostat üzerinde Lituus betimlemesi görülmektedir.

figürü yer almaktadır. Söz konusu ikonografinin benzer örneklerine Arslan Tash'ta tespit edilen stel ve Gürçay stelleri örnek gösterilebilir (Orthmann, 1971: 480, Pl. 4; Marchetti ve Peker, 2014.). Bu döneme ait eserler Kargamış'ta Katuwas dönemi eserleri ile çağdaştır (Denizhanogulları vd., 2018: 59) .

5.2. Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili MÖ. (850-800)

Bu stil grubu içerisinde yer alan heykeltraşlık eserleri Assur devletiyle yoğun etkileşimin başladığı dönemde ortaya çıkmıştır⁶⁴. Eserler işleniş ve üslup açısından Geleneksel Hitit stilini devam ettirirken, öte yandan yaşanan Assur etkisiyle figürlerde Assur sanatının özellikleri görülmeye başlamıştır. II. Assurnasirpal döneminde inşa edilen Kalhu (Nimrud) saray kabartmaları tarz ve işleniş açısından Zincirli Güney Kapısı kabartmaları, Malatya Av kabartmaları, Karkamış Katuwas ve Suhi kabartmaları bu stil gurubunun en belirgin örnekleridir. Kabartmalar içerisinde birden fazla insan ve hayvan figürlerinin görülmesi, araç gereçlerin konu bütünlüğünü sağlamaları açısından bağlayıcı olduğu gözlemlenmektedir. Kabartmalar genellikle yüksek kabartma şeklinde işlenmemiştir. Malatya'da ele geçen hayvan avı kabartmaları bu duruma örnek gösterilebilir. Bu stil gurubunda figürleri uzuvlarında belirgin bir yuvarlaklık dikkat çekmekte ve figürlerin anatomik organları çizgilerle belirlenmektedir. Figürlerde hareketsizlik söz konusu değildir. Ancak İşlenişte farklılıklar görülebilmektedir. Hayvanlar işlenirken kabarmaya hareketlilik katmak amacıyla figürlerin bir ayağını öne atar pozisyonda işlemişlerdir. Özellikle Malatya kabartmalarında kalabalık sahneler esastır (Darga, 1992: 239-240).

Malatya-Arslantepe höyüğünün dışında bulunmuş Aslan ve Geyik Avı N.R.19, N.R.20 kabartmaları konu ve teknik açısından Arslantepe kabartmalarından ayrılmaktadır. MÖ. 9. yy'dan itibaren bölge yoğun bir Assur etkisi altına girmektedir. Bu stil gurubu içerisine giren orthostatlar Geleneksel Hitti Stilinden işleniş açısından ayrılmakla birlikte konu bakımından benzerlik göstermektedir. Kabartmalar üzerinde yer alan insan ve hayvan figürleri arasındaki bağ iyi işlenmiş olup, çok figürlü olması ile sahnelerin içerisinde yer alan araç ve gereçlerin konu bütünlüğünü sağlaması temel özelliği olmuştur. Bahsi geçen orthostatlar üzerinde sahnelerin sonlandığı kısımlarda ve alt kısmında ince bir kenar bırakılmıştır. Kabartmanın üst kısmında ise Luwice hiyeroglif yazıt için ayrıca geniş bir kenar bırakılmıştır. Yüzlerde dönemin özelliği olarak anatomik hatlarda yuvarlaklık dikkati çeker. Vücut hatları çizgi ile belirtilmiş olmasına karşın kompozisyonlarda farklılıklar görülmektedir. Kabartmalarda figürlerin hepsi betimleme alanın altında bırakılan ince silmeye basmazlar, özellikle hayvan figürlerinde hareketliliği ve canlılığı sağlamak adına öne adım atar şekilde işlenmiştir (Darga, 1992: 238-240). Bahsi Geçen iki kabartmada bel bir önceki döneme oranla incelmış kollar daha doğal biçimde omuzdan uzanmaktadır. Figürlerin baş kısımları özellikle boynu bir önceki döneme göre kısa işlenmiştir. Figürlerin yüzünde iri kavisli bir burun ile içe basık bir alın yer alırken, ince küçük bir ağız yapısı ve buna uygun çene bulunmaktadır. Elmacık kemikleri hafif çıkık olduğu ve gözlerin iri şematik işlendiği ve kulak hizasına yerleştirildiği görülmektedir. Figürlerin saçları ense üzerine inerek volütlü bir yapı gösterdiği gözlemlenmekte ancak bir önceki stil gurubunda görülen

⁶⁴Söz konusu stil grubunun tarihlendirilmesinde konuyu uzmanları arasında fikir birliği bulunmamaktadır. E. Akurgal M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilen Assur krallarının yıllıklarında adı geçen Kargamış kralı Pisiris ile Katuwas'ı aynı kişi olarak düşünmüş buna dayanak olarak ise Büyük Hitit kralları gibi Katuwas'ında çift isimli olma durumunu göstermiştir.

alının üzerinde yer alan volütlü saç yapısı bulunmamaktadır. Kabartmada yer alan hayvan figürlerin canlı bir görünüme sahip olmasına karşın bedenlerin düz bir yüzey olarak işlenmesi ve bacak ayrıntılarının çizgi ile belirtilmesi, özellikle aslan avı sahnesinin yer aldığı kabartmada yelelerin yapısı ve pençenin işlenişi Geleneksel Hitit Stili ile benzerlikler göstermektedir (Orthmann, 1971: *Malatya A/5, A/9b7*). Aslan kabartmasındaki ön ayağın yukarı kalkık oluşu başın geriye çekiliş biçimi Assur etkili olup MÖ. 9. yüzyıl Assur kabartmalarında görülmektedir⁶⁵ (Darga, 1992: 241-242). Söz konusu kabartmalara tarih önerisi olarak MÖ. 9. yüzyılın ortaları ile MÖ. 8. yüzyılın başları gösterilebilir. Malatya/Melid kent devletinde orthostatlar dışında serbest heykellerde tespit edilmiştir. Malatya/Arslantepe dışında ele geçen N.R. 8, N.R. 9a, N.R. 9b, numaralı kral veya yöneticiye ait olabilecek iki adet heykel başı ve bir adet heykel örnek olarak gösterilmektedir. Her iki heykel başı da birbirinden ayrı incelenmeyecek kadar yakın benzerlikler göstermektedir. Saç ve sakalları dönemin Assur modasına uygun olarak kendi içerisinde çizgilerle belirtilen buklelerden oluşup ense üzerinde spiral saç topuzuyla sonlanmaktadır. Yüzün bütün hatları yuvarlaklıkları iyi belirtilmiş, gözleri iri badem şeklinde göz çukurlarına yerleştirilmiş, ince bir dudak yapısı bulunmaktadır. Her iki heykel başının da Geleneksel Hitit Stili'nde olduğu gibi bıyık bulunmamaktadır. Kulaklar ise yüze oranla oldukça iri işlenmiştir. Söz konusu heykel başlarını ve heykeli bu stil gurubu içerisine yerleştirmek mümkündür. Benzer örneklerine Zincirli ve Kargamış'ta rastlanmaktadır (Bonatz, 2000a: Taf. II, A6, A7, C 13).

Karkamış kentinin heykeltraşlık eserleri içerisinde Kral Katuwas ve Suhi'den kalma, tapınak ve çevresinde yer alan kabartmalar Hitti dönemiyle benzer şekilde işlenmiştir⁶⁶. Kabartmalarda Işık gölge⁶⁷ belirgin şekilde işlenmiştir. Tarihlemede önemli bir etken olan bu durum Assur Kralı II. Assurnasirpal dönemi saray kabartmaları erken dönem eserlerinde gözlemlenmemektedir. Özellikle Kral Suhi dönemi tanrı kabartmaları işleniş açısından erken dönem özellikleri göstermesi tarihlemede ayırt edici unsurlardan olmuştur (Orthmann, 2002a: 512). Karkamış grubu eserleri içerisinde bu stil grubunda yer alan Kral Katuwas N.R. 2. numaralı orthostat bu stil grubunun tarihlemesi içerisinde en önemlilerden biridir. Bu kabartma üzerinde yer alan kral figürünün sağ tarafında dokuz satırdan oluşan Luwice hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Kral Katuwas kabartması başlı başına kral betimi olduğu gibi Luwice “/Amu/ Benim” anlamına gelen yazı ögesini de ifade etmektedir. Bu dönemin en özgün özelliği saç stilidir. Söz konusu saç stili Neo-Hitit sanatı'nda MÖ. I. binyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu döneme özgü Assur yapıtlarında bu saç stili görünmemektedir. Assur etkisindeki MÖ. 8. yüzyılın ortalarına kadar görülen tüm kabartmalardaki yuvarlak bukleli saç modeli dönemin sanatına uygulanmış, bu tarihten

⁶⁵ Ayrıca Assur mühürleri içerisinde aynı tarzda işlenmiş aslan figürlerinde görülmektedir Bkz.: Darga, 1992: 242.

⁶⁶ W. Orthmann'a göre bu stilistik grubun çekirdeğini oluşturan iki mimari birim bulunmaktadır. Bunlar Uzun Duvar Kabartmaları ve Tören Yolu Kabartmaları'nın yer aldığı bölümlerdir. Bu stil gruplarının yer aldığı kabartmalarda Karkamış heykeltraşlığının gelişiminin özetlendiği aktarmaktadır Orthmann, 1971: 460-465. J. D. Hawkins ise söz konusu stil grubu içerisinde yer alan yazıtlardan yola çıkarak bu iki stil grubunun birlikte değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmekte ve yapılan ayrımın başka bir kriterle dayandırılması gerektiğini aktarmaktadır. II. Suhis ve Katuwas'ın yazıtları binalar ile birlikteliklerini şu şekildedir: I. Uzun duvar eserleri Suhis ile bağlantılı, II. Fırtına Tanrısı Tapınağı Katuwas ile bağlantılı, III. Tören Yolu kabartmaları Katuwas ile bağlantılı, IV. Haberciler Duvarı Katuwas ile bağlantılı ve VI. Kraliyet Payandası'nda yer alan kabarmalar Katuwas ile bağlantılıdır. Söz konusu yerlerde ele geçen yazıtlardan anlaşıldığına göre Kral Suhi ve Katuwas çağdaş olmalıdır. Bu stil grubu Suhis- Katuwas stili olarak adlandırılabilir Hawkins, 1976-1980: 439-441.

⁶⁷ Işık gölge oyunu ile figürlere derinlik katma

sonra ise Arami-Assur saç stili heykeltraşlık eserlerine girmeye başlamıştır. Söz konusu saç stili Neo-Hitit dönemi sanatçılarının buluşu olduğu kadar Assur sanatından da etkilendiklerini akla getirmektedir. Bu saç stilinin uygulandığı tüm eserler Assur etkisi taşıdığı için kral kabartmasının tanımlanmasında en önemli kriter olmuştur. Bu saç stili Malatya/Arslantepe höyüğünün dışında bulunmuş Aslan ve Geyik Avı N.R. 19, N.R. 20 numaralı orthostatları üzerindeki figürlerde görülmez. Tarihleme aralığı olarak MÖ. 9. yy. sonu ile MÖ. 8. yy'ın ortaları verilebilmektedir. Karkamış'ta tespit edilen muhtemelen Kral Katuwas'a veya II. Suhi'e ait N.R.4 numaralı heykel başı ve altlığı (Joukowsky, 1996: 311) kraliyet payandasının yanında bulunmuştur. Söz konusu heykelin tamamı olmak üzere kaide kısmında yer alan aslan ve insan figürünün yüzleri parçalanmış olarak bulunmuştur (Gilibert, 2011: 45). L. Wolley söz konusu parçaları birleştirmiştir ancak daha sonra tekrar parçalara ayrılmıştır (Woolley, 1952: 192, Fig. B.54a). Bugün ise sadece baş ve kaidenin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple kaide ve heykel başını birlikte değerlendireceğiz. İki Aslan ve onları zapt eden kahramanın yer aldığı kaide üzerinde, figürler oldukça güçlü işlenmiştir. Kaidenin alt kısmında ise figürlerin ayaklarının yerleştiği bir platform oluşturularak derinlik kazandırılmıştır. Kaide üzerinde yer alan figürlerin hepsi birbirinden farklı derinlikte işlenmiş ve figürlerin gövdelerinin yuvarlatılması için kullanılmıştır. Kaide üzerinde yer alan aslan figürlerinin ayakları birbirlerinden ayrılmaktadır. Ayakların birbirleriyle birleşmemesine özen gösterilmiş, yukarıda bahsedildiği gibi figüre derinlik katmak amacıyla kullanılmıştır. Pençenin biri diğerinin arkasında adım atar pozisyonundadır. Kabartma olarak yapılmasına rağmen aslan heykeli gibi görünmektedir. Bu durum muhtemelen figürlerin vücut hatlarının yuvarlatılmış olmasından kaynaklanmaktadır (Orthmann, 1971: 40-41). Kaide üzerinde yer alan aslanları zapt eden kahraman figürünün saç ve sakal stili heykel başı ile benzerlikler göstermektedir. Aslan figürlerinin detaylarının yakın benzerleri Karkamış'ta yer alan diğer aslan figürleri ile yakın benzerlikler göstermektedir. Aslan pençelerinin detaylı işlenmiş olması ise yuvarlatılmış kısımlara ait olmasından kaynaklanmaktadır. Heykelin nasıl tasarlandığı parçalarının korunamamasından dolayı bilinmemektedir. Ancak L. Wolley'in benzer şekilde adlandırdığı *Zincirli E/1* N.R. 33 heykelinden yola çıkarak hafif köşeli bir yapıya sahip olduğunu, köşe kısımlarının yuvarlatıldığını aktarmaktadır (Orthmann, 1971: 69). Heykelin baş kısmı ise sade şekilde modellenmiş, genel ifadesi ise serttir. Yüz hatlarında hafif bir canlılık bulunmakla birlikte Karkamış Kral Kapısı'nda bulunan taht üzerinde oturur vaziyetteki tanrı heykeli ile benzerdir (Hawkins, 1972: 96; Brown, 2008: 323; Gilibert, 2011: 46). Muhtemelen her iki heykel de benzer stil grubuna aittir (Orthmann, 1971: 40-41). Ayrıca Karkamış'ta ve diğer Neo-Hitit kentlerinde de başka heykel başları da bulunmuştur (Orthmann, 1971: Taf. 42/ d-e, g-h; taf. 48/b-c; Günaydın, 2004: Fig. 39/ B 54a, B 67a, b, d, e; Akdağ, 2018a: Şek. 4a). Ancak bu parçaların tanrılara mı yoksa yöneticilere mi ait olduğu bilinmemekle birlikte, tamamının erkek figürlere ait olduğu anlaşılmaktadır (Günaydın, 2004: 70). Söz konusu heykel başı ver kaidesine tarihleme önerisi olarak MÖ. 9. yy'ın başları verilebilir.

Bir diğer Neo-Hitit Kent Devleti olan Zincirli/Sam'al heykeltraşlık eserlerinde bu etki görülmektedir. Özellikle Kral Kilamuwa döneminde ortaya çıkan Hitit biçimli saçların yanı sıra kralın saçında ense üzerinde sonlanan büyük saç topuzu⁶⁸ görülmektedir (Akurgal, 2007: 143). Bu saç topuzunun diğer Zincirli eserlerinde de

⁶⁸ Kabartmalarda görülen Saç topuzu M.Ö. 9. yüzyıl Assur saç topuzundan etkilenmiştir. Bkz.: Akurgal, 2007: 143; Sevin, 2010: 31, Res. 24-25.

görülmesi tarihlemeyi kolaylaştırmaktadır⁶⁹. Zincirli İçkale Güney kapısında tespit edilen N.R. 21-25 numaralı orthostatlar bu stil grubu içerisinde birlikte değerlendirilmişlerdir. Zincirli eserleri içerisinde en eski Assur etkilerini N.R. 21-25 numaralı eserler üzerinde görmekteyiz. Kabartmalar üzerinde yer alan figürler genel olarak düzenli işlenmemiş, işlenecek konu iki veya daha fazla orthostat üzerine uygulanmıştır. Bu durumun başlıca nedeni olarak kompozisyon alanının geniş tutulmasından kaynaklandığı gösterilebilir. Kabartmalar üzerinde yer alan figürlerin vücut hatlarının yuvarlatıldığı görülmekte ve hatlarının derin çizgilerle birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Figürlerin yüz hatları daha ayrıntılı ve ince işlenmiştir. Figürlerin genelinde görülen ense üzerinde ya da sırta doğru inen örgü biçiminde ki saçlar Hitit dönemi kabartmaları ile benzerli göstermektedir. Erkek figürlerinin bıyıksız oluşu alt kısmı küt kesilmiş sakalı aynı işlenmiştir. Figürlerin ayaklarında ise Hitit döneminde görülen ucu kıvrık çizmeler bulunmaktadır. Arami tipi bantlardan oluşan sandalet tipi burada sadece bir kabartmada görülmektedir (N.R. 24). Kabartmalarda yer alan figürler ince uzun olup bedenleri kısa alt kısımları ise orantısız ve uzun işlenmiştir. Figürlerin boyun kısımları doğaldan uzak abartılı şekilde uzun yapılmıştır. Bazı figürlerin üzerinde yer alan kısa tunik benzeri kıyafet Hitit dönemi kabartmalarında görülen kıyafet ile yakın benzerlikler göstermektedir. Kabartmaların tüm bu özelliklerinden dolayı tarihleme önerisi olarak MÖ. 9. yüzyılın başları verilebilir. Zincirli N.R. 26 nolu Hayat Ağacı Kabartması olarak geçmektedir. Figürün ense üzerinde sonlanan saç topuzunun Neo-Hitit Sanatı'nda MÖ. 1. binyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu döneme özgü Assur yapıtlarında bu saç stili görülmemektedir. Assur etkisindeki MÖ. 8. yy'ın ortalarına kadar görülen tüm kabartmalardaki yuvarlak buklemi saç modeli dönemin sanatına uygulanmış, bu tarihten sonra ise Arami-Assur saç stili heykeltraşlık eserlerine girmeye başlamıştır. Bu saç stilinin uygulandığı tüm eserler Assur etkisi taşıdığı için, kral kabartmasının tanımlanmasında en önemli kriter olmuştur. Söz konusu kabartmaya tarihleme önerisi olarak MÖ. 9. yy'ın ortaları verilebilir. Bu stil grubu içerisine yerleştirilen Zincirli serbest heykelleri içerisinde N.R. 33 numaralı heykel kaidesiyle birlikte tespit edilmiştir. Kaidesinde iki aslan ve aslanları zapt eden kahraman figürü bulunmaktadır. Benzer örneklerine Karkamış'ta N.R. 4 numaralı heykel başı kaidesinde rastlanılmaktadır. Heykel tipik görüntüsüyle tanrı heykellerini andırmakta, bu durum kralın öldükten sonra tanrılaştırıldığını akla getirmektedir (Niehr, 2014: 57). Heykelin vücut organları orantısız, yüzeyi düz, baş kısmına oranla vücut ayrıntıları işlenmemiştir. Saç ve sakal stilizasyonu Assur etkili olmakla birlikte Karkamış N.R.4 numaralı kral başına benzerdir. Yüzün bütün yuvarlaklığı iyi belli edilmiştir. Derin göz çukurlarına yerleştirilen iri badem göz bu stilin Zincirli örneklerinde görülmektedir. İnce dudak yapısında Hitit dönemi örneklerinde olduğu gibi bıyık bulunmamaktadır. Heykelin arka kısmı özensiz işlenmiş, ayaklar ise küçük özensiz, aslanlı kaideye basar şekilde yontulmuştur. Ayakkabıları ise Assur-Arami sandaletlerine benzer (Darga, 1992: 263). Aslanlı kaidesinde yer alan insan figürü yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Figürün saç

⁶⁹ Assur dönemi kabartmaları erken Neo-Hitit örneklerinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Bu farklılıklar içerisinde en önemli özelliği Assur ortostatlarının duvarı destekleme amacı ile yapılmış olmamalarıdır, bu eserler yalnızca propaganda amacıyla kullanılmıştır. Ancak Neo-Hitit heykeltraşlığının erken dönemlerinde Hititlere özgü büyük taş bloklarını kerpiç duvarı destekleme amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Assurlular tarafından kullanılan ince plaka halindeki bloklar daha geç dönemlerde Anadolu'yu ve Kuzey Suriyeyi etkisi altına almış, özellikle MÖ. 8-7. yy Neo-Hitit yerleşmelerinde Assur türü levhalar kullanılmaya başlanmıştır. Örnek olarak Zincirli MÖ. 9.yy ortostatları Hitit etkili taş bloklardan oluşurken MÖ. 8. yüzyıla gelindiğinde yerini Assur etkili ince taş bloklara bırakmıştır Sevin, 2010: 23; Akdağ ve Ürkmez, 2018, 323-324.

ve sakal stilizasyonu Assur etkisi gösteren N.R. 2 numaralı Kral Katuwas kabartmasıyla benzerdir. Aslanların işlenişi geleneksel tarzda olmasına rağmen yeleleri Assur tarzındadır. Söz konusu durum ilk Assur etkisinin işaretlerindendir (Darga, 1992: 263). Tüm bu özellikler ışığında heykel ve kaidesi Assur etkisinin heykeltraşlık sanatında belirginleşmeye başladığı Kral Kilamuva döneminden önce yapıldığını akla getirmektedir (Darga, 1992: 263). Heykel ve kaidesi için tarihleme önerisi olarak MÖ. 9. yüzyılın ikinci yarısı verilebilir.

Bu stil grubunu temsil eden Kahramanmaraş heykeltraşlık eserleri içerisinde N.R. 37 nolu serbest heykel örnek gösterilmektedir. Heykel dört taraftan görülmesi amacıyla tek bir bazalt bloğa işlenmiştir. Heykelin üzerinde 3 tarafını saracak biçimde Luwice yazıt bulunmaktadır. Yazıttan edinilen bilgilere göre heykelin Gurgum hanedan silsilesi içerisinde yedinci sırada yer alan Kral II. Halparuntiya ait olduğu anlaşılmıştır. Heykel dikdörtgen bir blok halinde köşeleri yuvarlaştırılarak yontulmuştur, belinde geniş bir kemer ve sarkan püskülü ile kamere sabitlenmiş kılıcı, zincirli aslan kaideli N.R. 33 numaralı heykeline benzemektedir. II. Halparuntiya ismi III. Salmanassar'e ait Assur yıllıklarında adı geçen yöneticiler arasındadır. Bu sayede heykel için MÖ. 9. yüzyılın ortaları belirlenebilir. Aynı zamanda benzer heykeller ile karşılaştırıldığında biçimsel ve tarihsel açıdan MÖ. 850 dolaylarını işaret ederek bu stil grubu içerisinde tarihleme mümkün olmuştur (Aro, 2011: 282). Bir diğer serbest heykel örneği ise N.R. 38 numaralı Gurgumlu bir yerel yöneticiye ait heykel parçasıdır. Heykel arka yüzü hariç üç yüzeyinde 5 sıra yer alan Luwice yazıttan anlaşıldığına göre Astiwasus isimli bir yöneticinin adak amaçlı diktirdiği anlaşılmaktadır. Heykelde Asriwasus'un efendisi tarafından hediye edilen topraklarda kendine kurduğu zanaat evinden ve gelece zarar verecekleri karşı lanet edeceğinden cezalandıracağından bahsetmektedir. Bazı araştırmacılara göre heykel üzerinde okunamayan Astiwasus'un efendisi olarak III. Halparuntiya ismi düşünülmektedir. Heykelin stil özelliklerine bakıldığında N.R. 37 nolu Halparuntiya heykeliyle yakın benzerlikler göstermekle birlikte söz konusu heykele oranla daha küçük boyutlardadır. Yapılan epigrafik ve stilistik incelemeler neticesinde heykelin MÖ. 9. yüzyılın sonu ile MÖ. 8. yüzyılın başlarına yerleştirmek mümkün görünmektedir (Kalaç, 1987: 281-284; Hawkins, 2000: 265; Aro, 2011: 282; Gilibert, 2011: 128). Benzer tarzda başka bir heykel örneği ise N.R. 39 numaralı başsız bazalt heykeldir. Heykelin yüzeyi oldukça zarar görmüş, ayrıntıları net olarak görülmemektedir. Heykelin sol tarafında Luwice hiyeroglif yazıt yer almakta ve sırt kısmına doğru uzanmaktadır. Ancak sırta doğru uzanan satırlar yok olmuştur. Yazıtın okunabilen kısımları net bilgiler vermemektedir. Heykelin üzerinde yer alan uzun tören elbisesi Assur dönemi özellikleri göstermektedir. Heykelin enseden omuzlara doğru dökülen saç stili ve heykelin sol kenarında yer alan Luwice "tr. Ben/ Lat. Ego" anlamına gelen insan figürü tarihleme yapmamıza olanak sağlamaktadır. Heykelin saç tipi ve uzun tören elbisesi Zincirli Kilamuva ve oğlunun yer aldığı N.R. 31 numaralı kabartmadaki stil özelliklerine yakın benzerlikler göstermektedir. Kral Kilamuva zamanında yaptırıldığı bilinen eserlerde Hitit tarzı saçların yanı sıra MÖ. 9. yy'da ortaya çıkan Assur saç tipi görülmektedir. Bu Assur saç topuzunun benzerleri diğer eserlerde de görüldüğü için Zincirli eserleri MÖ. 850-800 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu dönemden itibaren Neo-Hitit sanatında Assur etkisi artık çok belirginleşmeye başlamıştır. Tüm bu karşılaştırmalara dayanarak N.R. 39 numaralı Pazarcık Heykelinin giysisi ve üzerindeki kabartma insan figürünün genel özellikleri açık bir biçimde Assur etkisini yansıtmaktadır (Üngör, 2011: 149). Pazarcık Heykelinin sağ köşesinde yer alan püsküllü kılıç kınının benzerleri Zincirli'de Güneykapı ve İçkale

Orthostatlarında ve Gurgum'da, ele geçen mezar stelleri üzerinde görülmektedir⁷⁰ (Tiryaki, 2010: 35, Nr. 5, 8, 10, 29, 39). Söz konusu heykel için tarihleme önerisi olarak M. 9. yüzyılın sonları verilebilir.

Serbest heykeller içerisinde N.R. 42 numaralı heykel başı bu stil grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Heykel başında yer alan haf konik başlığın üst kısmı tahrip olmasına karşın sivri bir çıkıntıyla sonlandığı düşünülebilir. Sakçagözü'nde ele geçirilen bir kabartma üzerindeki aslan avı sahnesindeki asker betiminde Assur dönemi ve MÖ. 8. yüzyıla kadar devam eden başlık örnek olarak gösterilebilir (Orthmann, 1971: Tafel 51 *Sakçagözü* B/1; Maner, 2007: 257). Zincirli'de Kilamuwa döneminden itibaren yaklaşık MÖ. 832-810 yıllarında ortaya çıkan bu başlık tipi, Neo-Hitit sanatına girmeye başlayan Arami etkisiyle oluşmuştur. Buna örnek olarak Zincirli dış kent duvarlarındaki Kral Kilamuwa ve büyük olasılıkla oğlu olan figürün bulunduğu N.R. 31 numaralı kabartma örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemden itibaren yoğun Arami etkisi başta K. Maraş olmak üzere diğer kent devletleri sanatını da etkilemeye başlamıştır. Yine aynı dönemde Semitik kavimlerin güneyden gelip Kuzey Suriye ve Güney Anadolu Bölgesi'ne yayılımları sonucunda Neo-Hitit sanatına Arami kültürüyle birlikte Fenike kültürü de egemen olmaya başlamıştır (Akurgal, 2005: 199). Heykelin iri badem gözleri, çıkıntılı burnu ve belirginleştirilmiş elmacık kemikleri ile Ninive'de bulunan Assur Kralı II. Assurbanipal'in steli ile benzerlikler göstermektedir (Ussishkin, 1969: Pl. XI/ c.). Heykelin yüz hatlarının ve organlarının iyi belirtilmiş olması, Dargan'ın Neo-Hitit Sanatı II / Kargamış IIb biçem grubuna dahil olan, Haberciler Duvarı Kabartmalı Orthostat'ındaki hayvanları zapt eden kahramanın yüz hatlarıyla benzerlik göstermektedir (Darga, 1992: 246). Arami stil özelliklerinin egemen olduğu N.R. 41 numaralı K. Maraş heykel başı, N.R. 9a-9b numaralı Malatya hükümdar başları ve N.R. 4 numaralı Kargamış Kral Heykeli ile Arami stilinin uygulanmış olduğu ilk yapıtlara bakılarak, bunların hepsinin MÖ. 9. yy'ın sonu ile 8.yy'ın başlarına ait olması gerektiği düşünülmektedir (Darga, 1992: 332). N.R. 42 numaralı K. Maraş heykel başının tarihlemesine yardımcı olması açısından önemli bilgiler vermekte olan bu eserlerle kıyaslama yapacak olursak, heykel başının sözünü ettiğimiz diğer hükümdar başlarına oranla daha erken bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bu değerlendirme ile N.R. 42. nolu heykel başını MÖ. 9. yy. içine yerleştirmek doğru olacaktır.

5.3. Assurlaşmış Neo-Hitit Stili (MÖ. 800/750-700)

Zincirli ve Malatya heykeltraşlık eserlerinde Assur etkisinin en erken örneklerini görülmektedir. Assur Kralı III. Tiglat-pileser dönemiyle birlikte bu etki belirginleşmeye başlamıştır (Akurgal, 2007: 143). Bu dönemde Arami etkisi ile birlikte özellikle Kral Bar-Rakip döneminden itibaren Assur özellikleri de Neo-Hitit sanatına girmeye başlamıştır⁷¹. Aynı zamanda Sakçagözü eserlerinde de bu etki görülmektedir (Dinçol, 1982: 135).

Bu stil gurubunun en iyi temsil edildiği örnekler Karkamış'ta bulunan N.R. 1 numaralı Yariris ve Kamanis kabartması, Zincirli Kilamuwa kabartması, Maraş Aslanı ve Sakçagözü erken dönem kabartmaları gösterilebilir. Figürlerin üzerinde şal tipi bir manto bulanmakta, mantonun altında kalan elbisede bulunan dikey kıvrımlar yer almaktadır. Bu kıvrımlara benzer örnekler Yeni Babil dönemi (MÖ. 8. yy. son çeyreği) saray giysilerinde kullanılmaktadır. Figürlerin ayakkabıları Assur döneminden farklı

⁷⁰Benzer örnekler için Bkz: Orthmann, 1971: Taf. 55a *Zincirli* A/2; Taf. 56b *Zincirli* A/7, Taf.57c *Zincirli* B/3, B/5.

⁷¹Bkz.: Sam'al Başlığı.

olarak uçları kalkıktır. Figürlerin belinde bulunan kemerler Sanherip döneminde kullanılan kemer tipine yakın benzerlik göstermektedir. Özellikle bu dönem kabartmalarında figürlerin bazıları baş kısmı profilden verilirken göğüs kısmı cepheden belden aşağı kısmı profilden işlenebilmektedir. Kraliyet ailesinin işlendiği kabartmalarda konu iki ayrı panoya ayrılmaktadır. Aslanlar kübik yapılarını korumuş olsalar bile özellikle Hitit döneminden kalma stilize kulakların yerini daha doğal kulaklar alırken, yarım ay biçimli elmacık kemiklerinin yerini ise 2-4 palmetten oluşan motif görülmektedir. Üst yanak üzerinde yer alan bu palmetler Assur sanatı içerisinde MÖ. 9. yüzyılda 1, 8. yüzyılda 2, Kral Sargon döneminde 3, Assurbanipal döneminde ise 4 adettir. Yine aynı dönemde Aslanların kalçalarında yer alan W motifi Zincirli ve Sakçagözü aslanlarında N biçimini almıştır (Akurgal, 2007: 143). Yine Maraş Aslanı üzerinde yer alan yazıttan anlaşıldığına göre Gurgum Kralı III. Halparunda ile Assur kaynaklarında adı geçen Qalparunda aynı kişi olması ve Kummuh bölgesinde tespit edilen bir yazıtta, adı geçen kral Šuppiluliuma'nın, Assur yıllıklarında adı geçen Kummuh Kralı Uspilulume ile aynı kişiler olduğu bilinmektedir Assur ile etkileşimin güçlü kanıtlarından biridir (Üngör, 2011: 149).

Kargamış "Kral Burcu" orthostatlarında Assurlaşmış stil örnekleri belirgin şekilde görülmektedir. Figürlerin duruş, saç ve giysi biçimlerinde görkemli olunmaya başlamıştır (Orthmann, 2002a: 512). Bu orthostatlarda H-H yazıtları için ayrıca yer bırakılmış, alt kısmında ince bir kenar bırakılarak iki parçaya bölünmüştür (Darga, 1992: 265). Kargamış'ta ele geçen kabartmalar içerisinde N.R. 1., benzer özellikler gösteren orthostatlara örnektir. Söz konusu eserler içerisinde en dikkat çekici olanı figürlerin saç biçimleridir. Neo-Hitit sanatında MÖ. I. binyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır (Darga, 1992: 254). Özellikle bu döneme ait Assur eserlerinde görülmez. Assur etkili eserlerde ortaya çıkan yuvarlık bukleli saç stili MÖ. 8.yy'ın ortalarına kadar işlenmiş, bu tarihten sonra Assur-Arami saç stili heykeltraşlık eserlerinde kullanılmaya başlanmıştır (Darga, 1992: 254). Söz konusu saç modelinin Neo-Hitit sanatçılarının buluşu olduğu kadar, Assur sanatında da etilenmiş olduğunu akla getirmektedir. Bu saç stilinin işlendiği bütün eserler Assur etkisi taşıdığı için söz konusu stil grubunun tarihlenmesinde ve tanımlanmasında en önemli kriter olmakla birlikte Zincirli N.R. 26 kabartmasında gözlemlenmektedir. Ancak Malatya arabalı av sahnelerinin olduğu N.R. 19-20 numaralı kabartmalarda bu saç stili görülmemektedir. (Darga, 1992: 254).

Bu grup içerisinde yerleştirilen N.R. 43. numaralı Andaval steli bir kilisenin temelinde ikincil bir kullanım görmüştür (Orthmann, 1971: 479-480). Üzerinde Luwice yazıt ve yüzü sağ cepheden verilmiş bir insan kabartması yer almaktadır. Yazıttan anlaşıldığına göre figürün Nahitiya Kralı Saruwani aittir (Yigit, 2000: 183-184). Yazıtın ve figürün tarihlendirilmesi açısından tartışmalar bulunmaktadır (Akçay, 2011: 9). J. D. Hawkins, yazıtı MÖ. 8. yy ikinci yarısına tarihlendirmiş (Hawkins, 2000: 515), Nahitiya Kralı Saruwani'yi Kral Warpalawa'nın soyu ile bağlantılı olduğunu aktarmıştır (Akçay, 2011: 109). Ancak J. D. Hawkins'in bu görüşüne karşı olarak D. Ussishkin stelde geçen Warpalawas ismi ile Tuwana Kralı Warpalawa'nın aynı kişiler olmadığını MÖ. 9.yy da yaşamış başka bir kral olduğunu öne sürmektedir (Ussishkin, 1967: 197-199; Akçay, 2011: 119-120). Figürün saçları kendi içerisinde ayrı işlenmiş spiral buklelerden oluşmakta ve ense üzerinde spiral saç topuzuyla sonlanmaktadır. Bu saç stili III. Tiglatpileser döneminden itibaren Assur kabartmalarında görülen saç topuzuyla yakın benzerlikler göstermektedir, aynı zamanda Tabal bölgesi örnekleri içerisinde N.R. 44, 46, 47 ile Kargamış örnekleri içerisinde N.R. 1,5, ile Zincirli örnekleri içerisinde ise N.R. 28, N.R. 29, ile saç stilizasyonu açısından da benzerlikler göstermektedir (Akurgal, 1949: 23; Ussishkin, 1967: 199). Tüm bu sorunlar içerisinde stil ve tarihsel

süreç göz önünde bulundurularak stelin tarihleme önerisi olarak MÖ. 8. yy. ortaları verilebilir.

Konya-Karaman yolunun doğusunda yer alan Kızıldağ Tepesi ve Karadağ yazıtları dışında Hitit sonrası döneme ait bilgilerimiz kısıtlıdır. Bu grup içerisine yerleştirilen Kızıldağ'ın Batı yamacında yer alan kırmızı bir yüzeye sahip alan üzerine kazılarak işlenmiş bir “*Taht*”⁷² ve bir insan figürü yer almaktadır N.R. 47 (Doğan-Alparslan, 2011: 378-380). Figürün üzerinde yer aldığı trakit kaya bloğu üzerinde aynı zamanda kabartma biçiminde Luwice hiyeroglif yazıt da bulunmaktadır. Figürün hemen karşısında yer alan yazıtın ilk satırında “Büyük Kral Hartapu” ikinci satırda ise Kral Hartapu'nun ismi Fırtına Tanrısı ile birlikte yazılmış, diğerlerinden daha uzun olan üçüncü satırda ise “*Fırtına Tanrısı, Güneşim, Büyük Kral Kahraman Murşili'nin oğlu, Büyük Kral Hartapu bu kenti inşa etti*” şeklinde yer almaktadır. Yazıttan edinilen bilgilere göre tahtta oturan figürün Kral Hartapu olduğu öğrenilmektedir⁷³. Söz konusu kaya anıtı Tabal ve Tarhuntaşsa krallığının tarihsel süreci içerisinde tarihlendirme açısından en problemlili olan anıtlardan biridir. Kabartma ve yazıtın tarihlendirilmesi konusunda hala tartışmalar devam etmektedir (Hawkins, 2002: 506-510; Alparslan, 2009: 142-143). Kaya anıtı üzerindeki Kral sakallı olup, sivri uçlu başlığının altından çıkan saçları ense üzerinde toplanmıştır. Uç kısmı saçaklı, kolları kısa uzun Urba olarak adlandırılan elbise giymiştir ve ayağında ucu kıvrık ayakkabı görülmektedir. Sol elinde uzun asa, sağ elinde ise çizgili kâse bulunmaktadır. Figürün işleniş ve üslup özellikleri Assur dönemi özellikleri göstermektedir (Aro, 2011: 285). Figürün başlık özellikleri N.R. 29 numaralı Sam'al Kralı Bar-Rakip'in başlığını andırmakla birlikte bu başlık tipinden az da olsa farklılıklar göstermektedir. Kralın oturduğu taht Karatepe kabartması ile benzerlik göstermektedir (Aro, 2011: 285; Orthmann, 1971, *Karatepe B/19*). E. Akurgal başlık tipinin Arami özellikleri taşıdığını öne sürmekte ve figürün form özelliklerinin bölgeyle bağlantılı olduğunu ve MÖ. 8. yüzyıla kadar tarihlendirilebileceğini söylemektedir (Akurgal, 1949: 13).

W. Orthmann ve S. Aro figürün Hitit dönemi özellikleri göstererek hala dönemsel bağlantıları olduğunu ve MÖ. 9. yüzyıla kadar çıkarılabileceğini aktarmaktadır (Orthmann, 1971: 115; Aro, 2011: 285). Kabartma üzerinde yer alan yazıt tarihlemede tartışmalara neden olmaktadır. Kızıldağ yazıtlarının Karadağ yazıtları ile birlikte MÖ. 1200'lerin hemen sonuna tarihlenmesi gerektiği belirtilmektedir (Akçay,

⁷²“Taht”tanımlaması ilk kez, 8 Haziran 1907’de burayı keşfeden W. M. Ramsay tarafından yapıldığı belirtilmektedir Alparslan, 2009: 142. Kızıldağ-Karadağ, olarak adlandırılan bölge Tabal sınırları içerisinde kalmakta ve bölge hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar Kuzey, Batı ve Güney olarak gruplandırılmaktadır Hawkins, 2000: 442-443; Dinçol ve Dinçol, 2005: 12; Freu, 2005: 404-405; Singer, 2006: 42-44; Alparslan, 2011: 46-62; Bryce, 2012: 22; Akçay, 2014: 39. Söz konusu yazıtlar ve kabartma batı gurubu içerisinde yer almaktadır. Bu yazıtlarda Sadece Hitit krallarının kullandığı “Büyük Kral, Kahraman Kral” ünvanlarıyla Hartapu ve babası Murşili'nin isimleri geçmektedir. Adı geçen Murşili, III. Hattuşili (MÖ. 1275-1250) tarafından tahttan indirilip sürgüne gönderilen III. Murşili'dir. Bu durumda, Mısır ile gerçekleştirdiği Kadeş Savaşı'ndan bildiğimiz II. Muwatalli'nin torunu olan Hartapu, babasının sürgün yıllarında doğmuş olmalıdır. Kendisi de Hitit krallarının kullandığı, “Büyük Kral” ünvanını kullandığına göre, vasal bir kral olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Hattuşa'da Kral Hartapu ile ilgili herhangi bir veribulunmamaktadır. Kral Hartapu'nun, Hitit Devleti'nin MÖ. 1200 dolaylarında yıkılmasından sonra Tarhuntaşsa'da tahta geçerek, krallığını ilan ettiğini söyleyebiliriz Doğan-Alparslan, 2011: 378.

⁷³Orta Anadolu'da bir geçiş dönemi kralı olan, Karadağ ve Kızıldağ yazıtlarıyla “*Büyük Kral*” ünvanında hak iddia eden Hartapu'dan ve arkeolojik/epigrafik kaynaklarda ondan sonra gelen yaklaşık 400 yıllık bir boşluk bulunduğundan yukarıda söz edilmiştir. Bkz. Tabal Başlığı Büyük Kral ünvanı, Hitit döneminde kullanılan bir ünvan olup, Demir Çağı içerisinde bu ünvan Luwi Hiyeroglifli yazıtlar içerisinde de kullanılmıştır. Karahöyük (Elbistan), Kargamış, Gürün, Kötükale, Karadağ, Kızıldağ, Burunkaya, Suvasa ve Topada yazıtları bu ünvanın kullanıldığı yazıtlardır Woudhuizen, 1992: 197-168; Akçay, 2011: 42.

2011: 41). Kabartmanın yazıtta bahsedilen krala ait olamayacağını işaret ederken mekânın kutsal niteliğinden ve Hitit hanedanı ile soy bağlantılarının gösterilmek istenmesinden dolayı Tabal Kralı Wasusarma tarafından Hartapu'nun onuruna Kral Hartapu'nun ölümünden sonra yaptırılmış olabileceğini düşünülmektedir (Hawkins, 2000: 433-436; Akçay, 2011: 178-179; Aro, 2011: 285). Söz konusu Kabartma için bizim tarihleme önerimiz MÖ. 9. yy'ın sonu MÖ. 8.yy'ın başıdır. Kızıldağ Kaya Anıtıyla birlikte değerlendirilen N.R. 49 diğer bir anıt ise Karapınar Kaya Anıtıdır. Kayseri'nin Erkillet İlçesi yakınlarında bulunan anıt üzerinde üç adet Luwi Hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Tespitinden hemen sonra tahrip edilen kabartmada yer alan figür sağa bakmakta sağ eli ile kendisini göstererek “*Amu*”-işaretini “*Benim*” yapmaktadır. Detayları tam olarak anlaşılmayan figürün üzerinde uç kısımları püsküllü kısa kollu bir Urba belinde ucu yarım ay biçimli kılıç ve tören asası figürün bir krala ya da yöneticiye ait olabileceğini düşündürmektedir. Luwice yazıtta okunabilen tek hece “*Pa*” kelimesidir. Muhtemelen bir ismin başlangıcı olarak düşünülmekte T. Özgüç bu yazıttan yola çıkarak Kululu yazıtlarıyla karşılaştırmış ve söz konusu yazıtlarda adı geçen Panunis olabileceğini öne sürmüştür (Özgüç, 1993: 497-499). Kabartmanın stil özelliklerinin Assur özellikleri göstermesi ve üzerinde yer alan Luwi yazı karakterinden yola çıkarak tarihleme önerisi olarak MÖ 9. Yüzyıl-8. yüzyıl başları düşünülmektedir. Bu stil grubu içerisinde değerlendirilen bir başka kaya anıtı ise N.R. 51 Adıyaman'ın 35 km uzaklığında Göksu ırmağı kenarında Malpınar olarak adlandırılan kaynağın yakınlarında tespit edilmiştir. Kayalı yüzeyin çukurlaştırılarak oluşturulan yüzeyde oldukça yıpranmış bir insan figürü ve Luwice yazıt bulunmaktadır. Söz konusu insan figürü Luwice “*/amu/ benim*” anlamına gelen işaret bulunmaktadır. Söz konusu figür üzerinde yoğun tahribat bulunmakla birlikte sakallı gibi gözükmemekte, saçları ise ense üzerinde saç topuzuyla sonlanmakta, üzerinde yer alan uzun püsküllü elbisesi Assur etkilidir. Stilistik açıdan tarihleme yapmak pek mümkün olmamakla birlikte üzerindeki Luwice yazıt tarihlemeye yardımcı olmaktadır. Yazıtta göre, figür Kummuh'un Atayaza isminde bir yöneticisini tasvir etmekte ve bu kişi MÖ. 8. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir (Hawkins, 2000: 341; Aro, 2011: 287). Zincirli kabartmaları içerisinde Kral Kilamuwa' ya ait üzerinde Fenikece⁷⁴ yazıt bulunan kabartma N.R. 27. MÖ. I. binyılda bölgenin etnik ve siyasi yapısı hakkında bilgiler vermektedir⁷⁵ (Peckham, 2001: 32). Kabartmanın genel tarzı Assur özelliklerini yansıtmaktadır. Kabartmada bir bakıma Assur kralları taklit edilmiştir. Kabartmanın detaylarının çizgiler ile verilmesi, geniş omuz yapısı kalça çıkıntısı, süslü kıyafeti ve sandaleti Assur özelliklerini yansıtmaktadır (Genge, 1979: 41; Brown, 2008: 238). Figürün sakal ve bıyık stili ve çene yapısı tamamen Assur özelliklidir (Akurgal, 1968: 54). Figürün saçında yer alan ense üzerinde sonlanan saç topuzu tel tel işlenmiştir, söz konusu saç tipi Assur örneklerinde de görülmektedir. Figürün başlığı ise Assur kralları tarafından kullanılan krali başlıkla neredeyse aynıdır (Orthmann, 1971: 66). Kabartma üzerinde yer alan (Boynuzlu başlık, Stilize boynuzlar (?), Kanatlı güneş kursu ve Ay sembolü) tanrısallık sembollerinin sıralanması Assur örneklerine benzer şekildedir (Brown, 2008: 238-239). Bu durum Assur taklitçiliğinden daha çok muhtemelen bir Assur kabartmasının bire bir kopyasıymış gibi durmaktadır⁷⁶ (Orthmann, 1971: 66; Genge, 1979: 41). Yine de

⁷⁴ Yazıt Fenike dilinde harflerin kendisi ise Aramice yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Peckham, 2001:19-37) Yazıtın çevirisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. O'Connor, 1977.

⁷⁵ Yazıtın çeşitli yönleri (örneğin gramer, edebi değeri, tarihi ve etnik kökeni) çok sayıda araştırmacı tarafından ele alınmıştır Bkz.: Collins, 1971; Gibson, 1975; O'Connor, 1977; Tropper, 1993; Lipiński, 2000.

⁷⁶ Karşılaştırma için Bkz. Brown, 2008: 581, Fig. 31.

kabartmanın tamamen Assur saray sanatından esinlenilmediğini gösteren ikonografik ve üslupsal göstergeler bulunmaktadır. Örneğin çiçek benzeri kıyafet püskülleri, kısa boyunlu baş, sol elinde asa yerine yer alan çiçek, kaslarındaki belirgin hatlar ve kıyafet kemerinin abartılı sıkılması ve saçın tel tel örülerek saç tokalarıyla tutturulması Assur sanatından ayıran özelliklerdir(Akurgal, 1949: 21; Genge, 1979: 41) . Söz konusu kabartmanın diğer stil grupları ile doğrudan bir bağlantısı yoktur. Bu sebeple tarihlemek kolay olmamaktadır. Figürün saç stiline Sam'al'da başlayan Assur egemenliği ile aynı anda ortaya çıktığı ve yerel heykeltıraşlar tarafından yapıldığı düşünülebilir (Orthmann, 1971: 66).Assur yıllıklarından yola çıkarak kabartmayı tarihlemek mümkün görünmektedir (Genge, 1979: 42). Özellikle III. Salmanassar dönemi yıllıklarında adı geçen Sam'al kralı aynı zamanda Kilamuva'nın babası olan Hayya(nu) tarihleme için kullanılabilir (Güterbock, 1957: 650; O'Connor, 1977: 19, S1, S6). Kralın saltanat dönemi için MÖ. 853-853 yılları düşünülmeyle birlikte yalnızca iki halefinin olduğu ve bunlardan ikincisi olan Kilamuva'nın 845-825 yılları arasında hüküm sürdüğü bilinmektedir (Brown, 2008: 236). Büyük olasılıkla kabartma Güney şehir kapısı ve Dış kale Kapısı'nda bulunan eserlerden sonra yapılmıştır. Bu sebeple Zincirli heykeltıraşlık eserleri içerisinde tarihlemede tam orta noktaya yerleştirilebilir (Brown, 2008: 236-237). Söz konusu kabartmaya tarihleme önerisi olarak Assur kaynaklarında göz önüne alındığında MÖ. 9. yüzyılın ortaları ya da MÖ. 9. yüzyılın üçüncü çeyreği verilebilir (Orthmann, 1971: 201). Bu stil grubu içerisinde değerlendirilen diğer bir stel ise N.R. 31 bir önceki kabartmada olduğu gibi Kral Kilamuva' ya aittir (Akurgal, 1968: 55). Stel üzerinde Kral ve muhtemelen oğlu işlenmiştir (Akurgal, 1968: 55). Yukarıda bahsi geçen kabartmayla benzer tarzda işlenen steli N.R. 27 nolu kabartmayla birlikte ele almak uygun olacaktır. Stel üzerinde yer alan her iki figüründe saç biçimleri, kıyafet tipi ve kıvrımları, ellerinde yer alan çiçek, bir önceki stel ile aynı tarzda işlenmiş ve Assur etkilidir (Akurgal, 1968: 54). Stel diğerinden farklı olarak Hitit dönemi örneklerinde olduğu gibi bıyısızdır (Akurgal, 1968: 55-96). N.R. 27. nolu kabartma ile tüm bu benzer veriler ışığında stel için tarihleme önerisi olarak MÖ. 9. yüzyılın üçüncü çeyreği verilebilir.

Kummuh bölgesinde tespit edilen N.R. 51 numaralı Malpınarı Kaya yazıtı ve kabartması bu stil grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Kabartma üzerinde 6 satır yazıt ve yazıtın ön kısmında belli belirsiz bir insan figürü yer almaktadır. Başında yüksek üsten basık bir başlık yer almakta uzun saçaklı bir elbise giymektedir. Assur etkili özellikler gösteren uzun saçı kıyafeti bulunan figürün hatları detaylı olarak izlenememektedir. Bu durum Tarihlemeyi güçleştirmektedir. Ancak Yazıt sayesinde tarihleme yapmak daha doğru olacaktır. Yazıtın yazarı Sarita ve Suki(ta) şehirlerinin “*Nehir Efendisi*” Alayaza'dır. Alayaza, Kummuh Hattuşili'yi efendisi ve kral olarak taktim etmektedir. Hattuşili ismi Boybeypınarı ve Ancoz bloklarında geçmektedir. Söz konusu kral MÖ. 8. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüş olmalıdırlar (Hawkins, 2000: 340-341).

5.4. Aramileşmiş-Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili (MÖ. 800-8. yy. sonu, 7. yy. başı)

Bu stil gurubunun Zincirli'de kral Kilamuva'dan başlayarak Arami etkisine girmesi saç, sakal stilizasyonlarını değişikliğe uğratmıştır. Bu dönemden itibaren figürlerin başlıkları diğer dönemlerden oldukça farklı olmaya başlamıştır. Arami göçleriyle birlikte Neo-Hitit sanatına Aramlı unsurlarda girmeye başlamıştır. Kıyafetlerde ise dikey ve diagonal kıvrımlar Arami özelliklerini yansıtmaktadır. Malatya Arslantepe'de ortaya çıkarılan heykelin sütun gibi işlenmesi kas detayları, saç

ve sakal stilizasyonlarındaki detaylar ve giysi kıvrımları Assur etkisinin yanı sıra Arami etkisinin de bir göstergesidir (Dinçol, 1982: 135; Akurgal, 2007: 144; Naumann, 2007: 510). Assur yazılı kaynaklarına göre MÖ. 8. yüzyılın ortalarından itibaren Neo-Hitit Kent Devletleri'nin neredeyse bağımsızlıklarını kaybettiği ve Assur'a bağlı birer kent devleti şeklini aldıkları görülmektedir (Darga, 1992: 326-327). Malatya Aslanlı Kapı'nın avlusunda bulunan anıtsal kral heykeli N.R.6. adeta bir sütun gibi işlenmiştir. Heykelin ayaklarının altında düz bir zemin oluşturulmuştur, vücut hatları özellikle köşe kısımları hafifçe yuvarlatılmıştır. Ayaklarında ise özenle işlenmiş sandaletler bulunmaktadır. Kütleli bir görüntüsü bulunan heykelin kolları ve baş kısımları iyi işlenmiş yüzde yuvarlak hatlar egemen olmaktadır. Söz konusu durum Arami özellikleri göstermektedir. Uzun etek kısımları püsküllü ve diagonal kıvrımlı elbisesi heykele bir hareketlilik kazandırmamakla birlikte, dalgali saçların ense üzerinde bukleler ile sonlanması ve saçlarına yerleştirilmiş rosaslı diademin ayrıntılı işleniş, sakalında tel tel spiral buklelerden oluşması ve aynı zamanda sağ omuz üzerinden inen diagonal kıvrımlı şal biçimli mantonun elle tutulması Sakçagözü kabartmalarıyla benzer özellikler göstermektedir. Burada heykelin giysisi Arami özellikleri göstermesi, aynı zamanda Assur tarzında işlenmiş olması Assurlu olan yöneticinin Arami sanatçılar tarafından dönemin sanat anlayışına uygun olarak ustalar tarafından yapıldığını akla getirmektedir. Söz konusu heykele tüm bu özelliklerinden kaynaklı tarih önerisi olarak MÖ. 8. yüzyılın sonları verilebilmektedir (Darga, 1992: 326-327).

Bu grup içerisinde Kargamış orthostatlarında figürlerin başlarında yüzlerin yuvarlak oluşu, yumuşak hatlarla belirlenen yüz hatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Giysi kıvrımları ve anatomik hatlar ince işlenmiştir. Kargamış'ta ele geçen heykeller içerisinde N.R. 3 nolu heykel Tabal bölgesi örnekleri içerisinde N.R. 44, 46, 47 ile Kargamış örnekleri içerisinde N.R. 1, ile Zincirli örnekleri içerisinde ise N.R. 28, N.R. 29, ile saç stilizasyonu açısından da benzerlikler göstermektedir. (Akurgal, 1949: 23; Ussishkin, 1967: 199). Bu benzerli kıyafette, başlık ve saçın işleniş biçiminde kendini göstermektedir. Söz konusu heykelin omuzları son derece gerçekçi oluşturulmuştur. Heykelin kıyafeti Malatya'da tespit edilen N.R. 6 nolu heykel ile büyük ölçüde benzerdir. Heykelin Malatya heykelinde olduğu gibi sakalın tel tel spiral buklelerden oluşması ve aynı zamanda sağ omuz üzerinden inen diagonal kıvrımlı şal biçimli mantonun elle tutulması Sakçagözü kabartmalarıyla benzer özellikler göstermektedir (Bkz.: Orthmann, 1971, *Sakçagözü* A/5, *Zincirli* F/1a, H/4-9, K/1, K/11). Burada heykelin giysisi ve başlığı Arami özellikleri göstermesi, aynı zamanda Assur tarzında işlenmiş olması Assurlu olan yöneticinin Arami sanatçılar tarafından dönemin sanat anlayışına uygun olarak ustalar tarafından yapıldığını akla getirmektedir. Söz konusu heykele tüm bu özelliklerinden kaynaklı tarih önerisi olarak MÖ. 8. yüzyılın sonları verilebilmektedir (Herzfeld, 1930: 151).

Zincirli' de ele geçirilen N.R. 29-30 nolu Kral Bar-Rakip'e ait olan iki stel üzerinde yer alan figürlerin kralın baş hizasında yer alan tanrısal simgeler Assur stellerinde de görülmektedir (Darga, 1992: 281). Figürlerin kavisli burun yapısı Arami özellikleri göstermektedir. Aramilere özgü olan "Tiare" tipi başlık bulunmaktadır. Yine figürün kulaklarından sarkan saç tutamı Arami-Fenike özelliğidir. Geleneksel Hitit Sanatına özgü figürlerin bıyiksız olma durumu bu kabartmada ortadan kalkarak tamamen farklılaşmış ve Hitit sanatından kalma izler yok olmaya başlamıştır, ancak figürün elini tanrılara saygı amacıyla kaldırma ve yumruk şeklinde olma durumu hala gözlemlenebilmektedir (Akurgal, 2007: 199). Kabartmada kralın, Arami özellikli eteği püsküllü uzun giysi ve üzerinde şal benzeri zengin püsküllerle bezenmiş mantıyla betimlenmiştir (Darga, 1992: 281). Sağ omuz üzerinde yer alan diyagonal kıvrımlı uzun

giysi ve solomuzdan aşağıya inen diyagonal kıvrımlar oldukça görkemli işlenmiştir. Malatya-Aslanı Kapı N.R. 6 numaralı heykelinde Sakçagözü ve Zincirli yüksek kabartmalarında gözlenmektedir (Bkz.: Orthmann, 1971, *Sakçagözü* A/5, *Zincirli* F/1a, H/4-9, K/1, K/11). Figürlerin saç ve sakal stilizasyonları Arami özelliklidir. Figürlerin kolunda yer alan bilezikler Assur örneklerine benzemektedir. Söz konusu kabartmalarda Arami özelliklerinin yanında Assur etkileri de görülmektedir (Darga, 1992: 281-282). Her iki orthostat için tarihlleme önerisi olarak MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısı verilebilir. N.R. 28-32 nolu orthostatlar birlikte değerlendirilmiştir. N.R. 28 nolu orthostat üzerinde Kral Bar-Rakip ve muhtemelen yazma işlerini yürüten sekreteri yer almaktadır. Kabartmanın yer aldığı bloğun üst kısmında ise Aramice “*Ben Panamuwa'nın oğlu Bar-Rakip*” ve ay simgesinin sağ yanında “*Efendim, Harran'ın tanrısı Ba'al*” yazısı dikkati çekmektedir (Tropper, 1993: 146; Gilibert, 2011: 86). Figürlerin işlendiği alan bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır (Orthmann, 1971: 63). Her iki figürün başlıkları özenle işlenmiş, yüzlerde ise bir rahatlama hâkimdir (Genge, 1979: 121). N.R. 32 nolu stelde ise solda kral sağda bir yazıt tahtında oturur vaziyette ziyafet sahnesi işlenmiştir. Her iki kabartmada olduğu gibi figüratif detaylara dikkat edilerek oyulmuş, yüzlerdeki oranlar mobilya süslemeleri figürlerde görülen kıyafet stili ve süslemeleri diğer Zincirli kabartmalarında MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen stil ile aynıdır. Yazıtta yer alan Aramice yazıtta “*Ben Bar-Rakip Panamuwa'nın hizmetçisi*” sözünden anlaşıldığına göre stel II. Panamuwa'nın hükümdarlığı dönemine tarihleniyor (Struble ve Herrmann, 2009: 16-22). Söz konusu figürlerin başlık tipi Zincirli soylu kabartmalarına özgüdür. Her iki kabartmada görülen burun tipi geleneksel Hitit sanatında görülen tip ile benzemeyip Semitik toplumlarda görülen kavisli burun yapısıyla aynıdır. Saç ve sakal stilizasyonları ise Assur tarzındadır. Hitit adetlerine uygun olmayarak figürler bıyıklı işlenmiştir. Kulağın ön tarafından inen saç bukleleri Arami-Fenike özelliğidir. Üstünde oturduğu taht ise Assur örneklerine yakından benzer. Söz konusu kabartmalarda artık hiçbir Hitit özelliği bulunmaz ve tamamiyle Arami-Assur ürünü olmuştur (Akurgal, 1998: 199). Bu stil grubu özelliklerinin görüldü stellerden ilki N.R. 28 Kral Bar-Rakip'in saltanatına ait N.R. 32 nolu stel ise kral olmadan önceki bir döneme yani babası II. Panamuwa dönemine ait olmalıdır. Her iki stel için tarihlleme önerisi olarak MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısı verilmektedir (Struble ve Herrmann, 2009: 16-22). Zincirlide ele geçen serbest heykeller içerisinde sadece belden aşağısı korunan N.R. 34 nolu heykel Kral Bar-Rakip'in savaşta ölen babası II. Panamuwa'nın anısına yaptırdığı anlaşılmaktadır. Heykel üzerinde yerel Sam'al dilinde yazılmış yazıt bulunmaktadır. Aynı zamanda yazıtta III. Tiglath-pileser'in Kral Panamuwa'nın zamansız ölümü üzerine ruhu için bir cenaze töreni teklifi hazırladığı ve onun için geçici bir mezar anıtı hazırladığını anlatmaktadır (Luschan vd., 1893: 53-55). II. Panamuwa'nın Katumuwa stelinde adı geçen Panamuwa olduğu bilinmektedir. Katumuwa MÖ. 733 yılından önceki bir dönemde Sam'al krallığının kraliyet yönetici olduğu belirtilmektedir (Herrmann ve Schloen, 2014: 120). Heykelin ön yüzünde uç kısımları püsküllü mantosu görülmektedir. Söz konusu kıyafet tarzı çağdaş Zincirli kabartmalarında da görülmektedir. Katumuwa stelinde görülen kıyafete benzer bir kıyafet görülmektedir. Heykel ayrıca ayak bileklerine kadar uzanan uçları püsküllü tunik giymektedir. Kralın kıyafeti muhtemelen Katuwas'ın kıyafetinden daha az ayrıntılara sahip olmasına rağmen MÖ 8. yüzyılın sonlarında görülen Sam'alın kendine özgü tören kıyafetini giyiyordu (Herrmann ve Schloen, 2014: 121). Heykel, Katumuwa steli ile paralellik gösterir ve her iki yazıtta da ölen Kral Panamuwa'nın ruhundan bahseder. Heykel üzerinde yer alan yazıtın kısmen okunaksız son satırlarından heykelin Panamuwa'nın mezarına yakın bir yerde diktirildiği anlaşılmaktadır. Ölen bu kralın

heykelinin tıpkı Katumuwa stelinde olduğu gibi aynı zamanda bir adak heykeli olarak ta kullanılmasının amaçlandığı da anlaşılmaktadır (Herrmann ve Schloen, 2014: 121).

Sakçagözü heykeltraşlık eserlerinde ise söz konusu durum "Hilani III" kabartmalarında karşımıza çıkmaktadır. Arami sanatına özgü heykeltıraşlık örnekleri Saray yapısının girişinde ele geçirilmiştir (Darga, 1992: 298-299). Sakçagözü eserleri içerisinde bu stil grubuna yerleştirilen N.R. 53. numaralı üç bitişik orthostat üzerine aslan avı ve bir savaş arabası işlenmiştir. Orthostat üzerinde yer alan figürlerin saç sakal ve kıyafetleri Assur özelliklerinin yansıtırken yontu işçiliği tamamen Arami üslubunda yapılmıştır. Darga, Sakçagözü kabartmalarını MÖ. 8.yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmektedir. Ussishkin, MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirir. Güterbock ise bu konuda Arslantepe’de tespit edilen N.R. 6 numaralı kral heykeli ile karşılaştırarak Sakçagözü kabartmaları için daha farklı tarih önerisi sunmaktadır. Bu önerisini Landsberger’in Malatya kral heykeli için öne sürdüğü tarihi gerçeklerle birleştirerek daha da güçlendirmektedir. Sakçagözü kabartmaları Zincirli Aşağı Saray ile yakın benzerlik göstermelerinden dolayı MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısına Sur kapısı kabartmaları ise 8. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilmesi gerektiği görüşü ağır basmaktadır. Söz konusu veriler ışığında Sakçagözü N.R. 53 nolu orthostat için MÖ. 8. yüzyılın ortaları verilebilir (Ussishkin, 1966: 15-23; Darga, 1992: 300-301; Üngör, 2017: 228-229).

Tabal bölgesi içerisinde yer alan N.R. 46 nolu İvriz Kaya Kabartması⁷⁷ bu stil grubunun en önemli anıtlarından biridir. Hitit devrinden kalma kaya kabarma geleneğinin devam ettirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Hawkins, 1984: 85-86; Şanlıoğlu vd., 2013: 149). İki adet insan figürünün yer aldığı kabartmada figürlerden büyük olanı Fırtına Tanrısı ve karşısında daha küçük boyutlardaki Tuwana kralı Warpalawa’nın işlenmiştir (Bier, 1976: 115; Kurt, 2007: 48). Fırtına Tanrısının yüzünün ön tarafında hiyeroglif yazıt ve başında tanrılara özgü boynuz bulunur söz konusu belirteçlerden yola çıkarak bölgede Luwiler tarafından benimsenen Fırtına Tanrısı Tarhunza olduğu anlaşılmaktadır (Şanlıoğlu vd., 2013: 148-149). Tanrı’nın sağ elinde asma dalı sol elinde ise buğday başağı bulunur. Söz konusu durum Tanrı’nın aynı zamanda bitkilerin tanrısı olduğunu da göstermektedir. Hitit dönemi dini metinlerinde Fırtına Tanrısı’nın oğlu Telepinu’nun bitki ve tahıllarla bağlantılı olduğu bilinmektedir (Darga, 1992: 305-306). Tanrı’nın başlığı ile birlikte Warpalawa’nın saç ve sakal stilizasyonları Arami modasına uygun olarak işlenmiştir. Ayrıca her iki figüründe kavisli burun yapısına sahip olmaları bu etkiden kaynaklanmaktadır. Kralın kıyafetinde görülen zengin kıvrımlar Zincirli, Sakçagözü ve Malatya N.R. 6 nolu kral heykeliyle büyük benzerlikler göstermektedir⁷⁸. Tanrı’nın üzerinde bulunan kısa kollu tunik ve detayları Hitit dönemi özellikleri göstermektedir. Her iki figürün de saç, sakal stilizasyonları ile kavisli burun yapısı “*Kartal Burun*” (Şanlıoğlu vd., 2013: 149) ve başlığı Arami özellikleridir. Tanrının başlığında bulunan boynuzların işleniş biçimi de Zincirli’de ele geçen Arami kral Panamuwa dönemine ait Hadad heykeline benzer biçimde işlenmiştir. Kralın başlığında zengin işleme ve incilerle süslüdür. Kral, mantosunun iki ucunu bir Frig çengelli iğnesi ile tutturmuştur. Hem kralın hem de tanrının kemerleri Frig ürünüdür (Akurgal, 1997: 200; Şanlıoğlu vd., 2013: 149). Kral Warpalawa’nın küpesi ve boncuklu kolyesi Arami özellikleri göstermektedir (Darga, 1992: 306; Bahar, 1999: 13-14). Kral Warpalawas ismi III.

⁷⁷III. Tiglatpileser’in M.Ö. 738 Orta Anadolu’ya bir sefer düzenlemiş bu sefer sonucunda Konya ve çevresi Assur etkisine girmiştir. Bu durum Assur’a vergi veren kralların listesinden anlaşılmaktadır Bkz.: Hawkins, 1982: 394; Bahar, 1999: 9-10.

⁷⁸ Bkz.: Malatya Kral Heykeli I N.R. 6.

Tiglat-pileser dönemi Assur belgelerinde “*Urballa*” olarak geçmektedir (Bahar, 1999: 14; Kurt, 2007: 49). Aynı zamanda Nimrud tabletinde geçen Urballa ile Tuwana kralı Warpalawas kastedilmekle birlikte Assur belgelerinde vergi veren Tabal krallarından biridir (Akurgal, 1998: 201; Bahar, 1999: 14). Kral Warpalawa'nın MÖ. 738-710 yılında hüküm sürdüğü söz konusu metinlerden anlaşılmaktadır (Bahar, 1999: 14). İvriz Kaya Kabartması'nın Zincirli ve Sakçagözü'nde tespit edilen eserlerin bazıları ile yakın benzerlik göstermesi ve kralın elbisesinde yer alan Firig fibulası ve kemer özellikleri anıtın tarihlemesini MÖ. 720 yıllarına kadar indirmemize olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu görüşü E. Akurgal'da desteklemektedir (Akurgal, 2007: 148). İvriz Kaya Kabartması'nın yakınında yer alan Ambarderesi Kaya Kabartması N.R. 48 kaba ve düzensiz işlenmesiyle dikkati çekmektedir. R. Barnett Kabartmanın İvriz Kaya Kabartması'nın başarısız bir kopyası olduğu düşünmektedir. Kabartma üzerinde Luwice Hiyeroglif yazıt bulunmamaktadır (Aro, 2011: 287). Kabartmada yer alan figürlerin detayları çok fazla anlaşılmasa da Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ın karşısında Kral Warpalawa'nın işlendiği anlaşılabilmektedir. Kabartmanın tarihlendirilmesine ilişkin kesin kaynaklar mevcut değildir, H. C. Melchert'e göre kabartmanın tarihi İvriz Kabartması'nda olduğu gibi MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısı olmalıdır (Aro, 2011: 287). Üzerinde Luwice yazıt bulunan Kral Warpalawas Steli de olarak bilinen N.R. 44 Bor Steli üzerinde yer alan metinden, stelin Warpalawa'nın oğlu Muwaharanis tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Obelisk (Dikili Taş) biçiminde işlenmiş olan stel iki parçadan oluşmaktadır. İvriz Kaya Anıtı N.R. 46 üzerinde yer alan kral Warpalawas ile tarz ve işleniş açısından yakın benzerlikler göstermektedir. Bor Steli üzerinde yer alan kralın kıyafet detayları fibula⁷⁹, küpe, bilezik ve başlık tipi büyük benzerlik göstermektedir. Arami özelliklerini yansıtan İvriz Kaya Kabartması ile aynı ekolün ürünü olduğu düşünülmektedir. Kralın saç stili Ambar Derisi, Gökbez Keşlik ve Niğde kabartmalarında olduğu gibi Assur ve Arami etkisindedir (Darga, 1992: 307; Ünal, 2015: 55). İvriz Kaya Kabartması ve Bor Steli olarak bilinen kabartmalar üzerinde yer alan fibulanın Frig fibulalarıyla yakın benzerlik göstermesi ve fibulanın Suriye ve Filistin'de yakın benzerlerinin bulunması çok geniş bir coğrafyada kullanıldığını göstermektedir. Benzer bir örneği Assur başkenti Khorsabad'da (Dur-Şarrukin) görülmekte ve MÖ. 8. yüzyıla tarihlenmektedir. Söz konusu bu örneğin Frig fibulası olduğu kabul edilmekte benzer örnekleri K. Maraş ve Kargamış örneklerinde de görülmektedir (Muscarella, 1967: 84, Fig. 7-9). İvriz Kaya Kabartması'nda görülen fibula büyük ihtimalle Warpalawa'a Frig'den gönderilmiş hediyelerden biridir (Muscarella, 1967: 84). Kralın saç stili Söz konusu Bor Steli için tarihlleme aralığımız MÖ. 8. yüzyılın ortalarıdır. Bu grup içerisinde değerlendirilen başka bir eser ise N.R. 45, Çiftlik stelidir. Söz konusu stelin tüm yüzeyi Luwice hiyeroglif ile çevrelidir. Yüz detayları tahrip olan stelin ensesinde omuz üzerinde sonlanan saç topuzu Assur tarzında üzerinde kısa kollu Urba tipi kısa kollu uzun elbise bulunmaktadır. Figürün detayları tam olarak anlaşılamadığından stilistik değerlendirmede bulunmak zorlaşmaktadır. Ancak stel üzerinde yer alan yazıttan anlaşıldığına göre yerel bir yönetici Kral Tuwati'nin hizmetkari olarak kendinden bahsetmektedir (Akçay, 2011: 194-195). Söz

⁷⁹ Bor Stelinde yer alan Warpalawas'ın kıyafetine İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi tarafından yapılan restorasyon sırasında kırık olan bölümüne İvriz Kaya Kabartması üzerinde yer alan Kral Warpalawas'ın işlenişinden esinlenerek bir fibula eklenmiştir. Stelin fibulalı ve fibulasız hali için Bkz. Muscarella, 1967: 84, Fig. 6. Tabal Krallığı metal buluntuları içerisinde çok az sayıda fibula bulunmakta ve bu fibulaların tamamı Frig fibulası olarak adlandırılmaktadır. En erken örnekleri Frig başkenti Gordiyon'da yer alan "W" tümülüsü ve "MM" tümülüsünde bulunmuş ve yaklaşık M.Ö. 750-740 yıllarına tarihlenmektedir Akçay, 2011: 171.

konusu yazıttan edinilen bilgiler ışığında ismi okunamayan yöneticinin II. Tuwati olarak kabul edilen kralın⁸⁰ hizmet karı olduğu ve bu yazıtın kendisi tarafından yazdırıldığı düşünülmekte ve yapılan dilbilimsel incelemeler sonucunda bu stelin MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Akçay, 2011: 53).

Karatepe kabartmalarında ise bazı araştırmacılara göre iki stil gurubu bulunmaktadır. Stil gruplarından ilki işleniş biçimi olarak düz ve ayrıntıların çizgilerle belirtildiği gruptur. İkincisi ise figürler daha estetik bir görünüme kavuşturulmuştur. Bu grup Bar-Rakip dönemi Zincirli eserleri ile ilişkilendirilmektedir (Dinçol, 1982: 135).

Kahramanmaraş kabartmaları bu stil gurubu içerisinde en özgün örneklerini "mezar stelleri" üzerinde görmektedir. Kahramanmaraş heykeltraşlık eserleri üzerinde figürlerin işlenişleri Geleneksel Hitit sanatı ve Arami sanatına özgü işlenişlerin birlikte kullanıldığı görülmektedir. MÖ. 8. yüzyıl eserlerinde Arami özellikleri yoğun olarak görülmekle birlikte erkek ve kadın figürlerinde duygunun yansıtılabilmiş olması Aramilere özgü en önemli gelişmelerden biri olmuştur (Darga, 1992: 312-314).

Kahramanmaraş'tan İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesine getirildiği düşünülen olasılıkla bir krala ya da yöneticiye ait olduğu düşünülen N.R. 41 nolu heykel başı Gurgum heykeltraşlığında görülen Arami stili özelliklerine sahiptir. Bıyaksız üst dudak, kulak önünde yer alan sakal bukleleri, çenede yer alan spiral bukleler Gurgum Arami stili özgülüğünü göstermektedir. Heykel başında Gurgum Genre sahneli MÖ. 8. yy sonlarına tarihlenen mezar stellerinde gördüğümüz başların yumuşak hatları bulunmamaktadır. Dolayısıyla Arami biçiminin görülmeye başlandığı Kilamuwa'dan sonra ortaya çıkan eserlerle karşılaştırmak daha doğru olacaktır. Malatya'da tespit edilen kral başları ve Karkamış kral heykeli başından daha geç bir dönemde N.R. 41 nolu heykel başının yapılmış olabileceği sonucuna varılmaktadır. Söz konusu heykel başı için tarihlendirme ögesi olarak MÖ. 8. yy'n başları verilebilir (Darga, 1992: 331-332). Pattina/Unqi'de tespit edilen N.R. 54 numaralı kral Şuppiluliuma heykeli bu stil grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Heykelin sırtında kabartma Luwice yazıt bulunmaktadır yazıtta Neo-Hitit kent devletlerinin III. Salmanassar'a karşı kurdukları ittifak sonrası kralın başarılarını anlatmaktadır. Figürün saçları Arami başlığını andırır tarzda işlenmiş kendi içerisinde teltel spiral buklelerden oluşmaktadır. Kunulua (Tayinat) kentinin sitadeline çıkışı sağlayan anıtsal giriş kapısı alanında bulunmuştur. Neo-Hitit ve Arami krallıklarında kentlerin iç kale girişleri anıtsal mimarilerinin yanısıra aslan, sfenks ve insan heykelleri bulunmaktaydı. Bu anıtsal heykel dizileriyle Karkamış Kenti'ndeki büyük merdivenleri andırmaktadır. Daha somut bir şekilde, yeni keşfedilen Pattin heykelleri, II. Yapı'da bulunan çifte aslan sütun kaidesi de dahil olmak üzere benzer şekilde hazırlanmış anıtların uzun süredir devam ettiğini göstermesine ve Assur'dan esinlenilmiş olmasına rağmen, yerel, yerli bir Neo-Hitit heykel geleneğinin varlığını göstermektedir. Söz konusu heykelin Neo-Hitit kentlerinde kale geçit yollarında dikilen ve halkın koruyucusu "*Kapı Bekçisi*" olarak görülen Tunç Çağı Hitit geleneğinin bir devamı olarak nitelendirilebilir Heykelin söz konusu duruşu (Weeden, 2013: 12,15-16; Harrison, 2013: 408).

⁸⁰ Assur yazılı kaynakları ve Urartu yazılı kaynaklarından edinilen bilgiler ışığında, aynı zamanda Wasusarma'nın da babası olan ve II. Tuwati olarak kabul edebileceğimiz büyük kral Tuwati'nin hâkimiyet dönemi için MÖ 770-755/750 yılları önerilmektedir. Tuwati adının geçtiği Luwi Hiyeroglifli yazıtlar içerisinde Kululu-1 Steli, Kululu-4 Steli, Çiftlik Steli ve Yassihöyük Kurşun Levha yazıtı bulunmaktadır. Tuwati'nin yerel beyleri/yöneticileri tarafından yazdırılmış olan bu yazıtlarda Tuwati'nin saltanat dönemiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır Akçay, 2011: 53, 104-105.

5.5. Tanımlanamayan Kral Betimlemeleri

Malatya'nın Palanga Köyü yakınlarında tespit edilmiş olan N.R.7 numaralı bazalttan yapılmış heykel alt parçasının elbisesinin alt kısmında yer alan zikzaklı kıvrımlar ve arka kısmında yer alan Luwice yazıt tarihleme açısından tartışmalara neden olmuştur. Sütun benzeri işleniş ve elbisenin alt kısmında yer alan pileler Samos Hera'da bulunan heykelle benzerlik göstermektedir, örneğin Atina Akropolis müzesi'ndeki arkaik heykeller ve Salamis'te yer alan Terra-cotta figürleri ile kıvrım bakımından yakın benzerlikler göstermektedir. Benzer örneklerini göstermek zor olsa da Zincirli'de bulunan Hadad heykeli benzer geleneğin bir ürünü olduğu düşünülmektedir (Garstang, 1910: 142). Akurgal tarafından heykelin Yunan sanatıyla ilişkili olabileceği öne sürülerek MÖ. 6. yüzyıl veya daha sonrasına tarihlendirilmiştir (Akurgal, 1949: 3). Akurgal'ın bu görüşüne katılmayan bazı araştırmacılar ise bu akımın Yunan sanatıyla ilişkili olmadığını ve Anadolu üzerinden batı dünyasına taşındığını iddia etmektedirler (Işık, 1989: 12-14). Işık bu konu hakkında söz konusu elbise kıvrımının Neo-Hitit özelliği olduğunu ve Arkaik dönemin en geç evresinde İon aracılığıyla Ege'nin batı yakasına aktarılmış olabileceğini ve zikzak biçiminin MÖ. 550 yılından önceki dönemlerde ortaya çıkan örnekleriyle belgelenebileceğini söylemiştir⁸¹ (Işık, 1989: 81. dipnot). Palanga heykelinin arkasında yer alan Luwice yazıtın ancak belirli bir bölümü okunabilmiştir. Yazıttan herhangi bir hükümdar ya da yönetici ismi ile karşılaşılması ve herhangi bir ülke adına rastlanılmaması gibi durumlar tarihleme yapmamıza olanak vermemektedir. Ancak Heykel üzerindeki yazının karakterinden daha erken bir tarihe yerleştirilmesi söz konusu olmaktadır⁸² (Bossert, 1947: 105-106).

Palanga Heykeli ile benzerlikler gösteren Kayseri yakınlarında tespit edilen Anadolu'nun en yüksek boyutlu heykellerinden biri olan Kululu Heykeli N.R. 50, tanrılara dua ve saygı anlamına gelen “*Adorant*” şeklinde göbek hizasında ellerini bağlamış şekilde durmaktadır. Heykelin baş kısmı kırık üzerinde vücudun tamamını örten tören kıyafeti bulunmaktadır. Heykelin duruş tarzı ve üslubu Assur dönemi özellikleri göstermektedir. Heykel üç metreyi bulan yüksekliği ile basit silindirik sütun gibi işlenmiştir. Assur dönemi heykelleri içerisinde büyüklüğü ile benzer iki örnek bulunmaktadır. Bazalttan oyulmuş yalnızca üst kısmı koruna bilmiş olan heykellerden ilki ayrıntıları işlenmeden yarım bırakılmıştır. İkincisi ise mevcut yüksekliği üç metreyi bulmakta ve kireç taşından işlenmiş ve baş kısmı kırıktır. Bu tür heykeller iki farklı pozda olmakla birlikte daima tek kolu açıkta bırakacak şekilde tören elbisesi giymektedirler. Palanga ve Kululu heykeli ile yakın benzerlik gösteren bu heykellerin dünyevi propaganda amacı güdülmeden yalnızca tapınaklara konulmak üzere yapıldıkları bilinmektedir. (Sevin, 2010: 214-215, Res. 255-256). Kululu heykelinde Assur eserlerinde olduğu gibi kendini tanrıya adanmış, savaş ve günlük yaşamın sorunlarından uzak bir yönetici anlayışı görünümündedir (Sevin, 2010: 215). Yeni Assur dönemi krallarının örnekleri bu örneklerle sınırlı ve MÖ. 8. ve 7. yüzyılda kral heykelleri yapımından vaz geçilmiş gibi görünmektedir. Ancak tanrı heykellerinin hala

⁸¹ Bkz. Atina Akropolü'nden “Zetin Ağacı Alınlığı”, parçasındaki genç kız kabartması ve Berlin'de yer alan “*Narlı Tanrıça*” Boardman, 1978: 154-155, Res. 109.

⁸² Malatya Heykeltraşlığı'nın kronolojisi Akurgal tarafından yapılmış, araştırmaları sonucunda Hükümdar adlarının çoğunluğunun tarihlendirilemeyeceğini ve Hiyeroglif yazıtlarının sonuçlarının buna karşılık gelmeyeceğini öne sürerek bir kenara bırakabileceğini söylemiştir Akurgal, 1949: 102-104. Akurgal'ın görüşüne katılmakla birlikte tarihleme açısından ayrı görüşleri paylaşmaktayız. Bize göre yazıtın varlığı MÖ. 9. ve 7. yüzyıllar arasında yaşanan Assur saldırıları kent devletlerinin ortadan kalmaksına neden olsa dahi kullandıkları yazının Palanga örneğinde olduğu gibi MÖ. 6. yüzyıla kadar varlığını koruduğunu göstermektedir Barnett, 1953: 94.

kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin III. Adad-nirari (MÖ. 810-783) dönemi Kalhu valisi Nabu tapınağında durmak üzere heykeller yaptırmıştır. Bu heykellerin işleniş biçimi kral heykellerine oldukça yakın benzerlik göstermektedir (Sevin, 2010: 215-216, Res. 257-258). Kululu heykeli bu heykellerden kıyafetinde yer alan zikzak kıvrımları açısından ayrılmaktadır (Ürkmez, 2006: 25). Bu kıvrım yapısı palanga heykelinde olduğu gibi bazı araştırmacılar tarafından MÖ. 6. yy. İon etkisine bağlanmaktadır. Bu durumun en büyük nedenlerinden biri ise kıvrımın Frig sanatında özellikle erkek heykellerinin henüz tespit edilememiş olmasından dolayı görülüyor oluşundan kaynaklanmaktadır (Akurgal, 1949: 33; Işık, 1989: 11-12-13). Kululu Heykeli'nin üslup özellikleri MÖ. 8. yy'ın sonlarından daha geç bir tarihe yerleştirilmeyeceği düşünülmektedir. Bu düşünceye destek olarak Tabal Krallıkları'nın siyasi yapısının bu tarihte son bulması dayanak olarak gösterilir (Akçay, 2011: 185). Kululu'da tespit edilen aslan heykeline ait baş kısmı parçasının Karatepe'de tespit edilen aslanlar ile benzer olduğu görülmektedir. Söz konusu heykellerin MÖ. 7. yüzyılın başlarına tarihleniyor olması Kululu heykelinin tarihlenmesinde önemli bir dayanak olmuştur, öyle görünüyor ki Tabal Krallıkları içerisinde Kululu bölgesinde hala heykeltraşlık geleneğinin MÖ. 7. yüzyılın başlarına kadar devam ettirildiği görülmektedir (Akçay, 2011: 185).

Karkamış'ta tespit edilen N.R. 5. nolu heykelin üzerinde yer alan çivi yazısı tarihlenmede sorunlara neden olmaktadır. Yazının neredeyse tamamen silindiği belirtilmektedir. E. Weidner'e göre heykelin Assur Kralı III. Shalmanassar döneminde (MÖ. 858-824) yaptırılan daha büyük boyutlu heykel ile paralellik göstermektedir. Başka bir görüşde heykelin III. Shalmanassar'a ait olabileceğidir. Ancak söz konusu dönemde Karkamış kentinde bir Assur egemenliğini iddia etmemektedir. Buna karşılık heykelin bir yerden savaş ganimeti olarak getirilmiş olabileceğini aktarmaktadır (Aro, 2013: 259-260). W. Orthmann ve D. Bonatz çalışmalarında heykeli MÖ. 900-800 arasına yerleştirmektedirler (Orthmann, 1971: 515, K/23; Bonatz, 2000a: 15, B/2). S. Mazzoni ise heykelin büyük olasılıkla MÖ. 2. binyılın ikinci yarısına ait olabileceğini ancak bunu destekleyecek kanıtların eksikliğini öne sürmektedir (Mazzoni, 1972: 180-181; Gilibert, 2011: 53). Söz konusu heykelin mevcut veriler ışığında Demir Çağına ait olmadığı söylenebilir. Heykelin tarzının Orta Tunç Çağı'nın sonlarına ya da Geç Tunç Çağı'nın başlarına ait olabileceği daha doğru olacaktır. Baş kısmının eksik olmasına rağmen genel tarzı sakalının yuvarlak oluşu ayaklarını açıkta bırakan elbise uçları Ebla⁸³, Qatna⁸⁴ ve Alalakh⁸⁵ da tespit edilen İdrimi⁸⁶ heykelini andırmaktadır. Heykel üzerinde yer alan yazıtın mevcut haliyle okunamamasının sergi alanında uygulanan aydınlatmadan kaynaklandığından da şüphelenilmektedir. Heykelin demir çağına tarihlenmesine neden olan etkenlerden biride Tunç Çağı'na ait heykel örneklerinin yeterli sayıda bulunmamasından olmuştur. Ancak günümüzde Suriye'de tespit edilen heykeller ile karşılaştırma yapmak mümkündür (Röllig, 2003.).

Kahramanmaraş Hasancıklı köyünde tespit edilen N.R. 40 nolu heykel örneği serbest heykeller içerisinde oldukça farklı bir üslup anlayışına sahiptir. Heykel yüzeyinde düz, köşeli ve eğri formları katı biçimde işlenmiş vücut hatları ise oldukça orantısız biçimde işlenmiştir. Bu özellikleri bakımından Neo-Hitit heykeltraşlık eserleri içerisinde benzer örneklerine rastlanılmamaktadır. Ancak Halep müzesinde sergilenen Taftanaz heykeli daha yakın benzerlikler göstermektedir. Taftanaz'da ele geçen heykelin sağ ve sol elinde yer alan objeler ve kıyafet detayları ortak bir sanat anlayışının sonucu

⁸³ Bkz.: Matthiae, 2009: 720

⁸⁴ Bkz.: Pfälzner, 2009: 205-207

⁸⁵ Bkz.: Özfirat, 2014: 69

⁸⁶ Bkz.: Ussishkin, 1970. Fig. 1.

olarak ortaya çıkmış olabilir⁸⁷. Heykelin Taftanaz bölgesine yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda Gurgum heykeltraşlığının bir ürünü olmadığını akla getirmektedir. Söz konusu durum heykelin Taftanaz'dan getirilmiş olma ihtimalini artırmaktadır. Taftanaz bölgesinde tespit edilen heykellerin ortak üsluba sahip olmaları ve MÖ. 900-800 yılları arasına tarihlenmeleri Hasancıklı heykelini tarihlerken önemli kronolojik veriler oluşturmaktadır. Hasancıklı heykelinin Taftanaz heykellerine oranla daha özensiz işlenmesinden kaynaklı tarihleme önerisi olarak MÖ. 10. yüzyılın sonları verilebilir.

⁸⁷ Taftanaz benzer örnekleri için Bkz.: Bonatz, 2000a: taf. III. A 9,10,11,12

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Neo-Hitit kent devletlerinin yayılım gösterdiği bölgelerde tespit edilen kral tasvirleri üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda Neo-Hitit kral tasvirleri ile ilgili daha önce tespit edilmemiş önemli bilgiler edinilmiştir. Çalışmamıza konu olan kral tasvirleri kaya kabartmaları, adak stelleri, orthostatlar ve heykeller olarak sınıflandırılmıştır. Neo-Hitit sanatı bilim insanları tarafından yapılan çalışmalar sonucunda MÖ. 1050 yıllarından itibaren MÖ. 7. yy.'ın başına kadar tarihlendirilebilen stil gruplarına ayrılmıştır. Bu çalışmalardan yola çıkarak “*Geleneksel Hitit Stili*” (MÖ.1050-850), “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili*” (MÖ. 850-800), “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stili*” (MÖ. 800/750-700), ve “*Aramileşmiş-Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” (MÖ. 800-8. yy. sonu, 7. yy. başı) olmak üzere dördü farklı stil grubu oluşturulmuştur. Yukarıda oluşturulan stil gruplarına yerleştirilemeyen kral betimlemeleri için “*Tanımlanamayan Kral Betimlemeleri*” adı altında yeni bir başlık açılarak bu grup içerisine yerleştirilmiştir. Neo-Hitit kent devletlerinde tespit edilen kral tasvirleri oluşturulan stil grupları içerisine yerleştirilerek değerlendirilmiştir. Neo-Hitit sanatına ait yirmi ikisi orthostat, onu stel, on üçü heykel, beşi heykel başı ve beşi de kaya kabartması olmak üzere çalışmamızda toplam elli dört eser incelenmiştir. Çalışma konusu olarak incelenen bu eserlerin çok az sayıda olanı sistematik kazılar sonucunda tespit edilebilmiştir. Tespit edilen eserlerin büyük çoğunluğu kaçak kazılar ya da kurtarma kazıları neticesinde tespit edilebilmiştir. Eserlerin yapımında genel olarak bazalt malzeme kullanılmış, bunun yanında coğrafyanın yapısına göre kireç taşının da kullanıldığı görülmektedir. Serbest heykeller hariç diğer eserler üzerinde bulunan tasvirler kabartma şeklindedir. Tasvir edilen kabartmaların üzerinde yer alan krallar tek veya hizmetçileri ya da varisleri ile gösterilmiş, sadece belirgin olarak iki eserin üzerinde kraliçe figürlerinin bulunduğu görülmüştür. Ayrıca on tane eserin üzerinde de belirgin olarak hayvan tasvirleri görülmektedir. Orthostatlar içerisinde yedi tane tek figürlü on beş tane iki ve daha fazla figürlü kabartmalar bulunmaktadır. Steller içerisinde yedi tane tek figürlü, üç tane iki ve daha fazla figürlü kabartma bulunmaktadır. Kaya kabartmaları içerisinde ise üç tane tek figürlü iki tane iki figürlü kabartma bulunmaktadır. Kaya kabartmalarının Luwi kökenli olduğu düşünülebilir. Çünkü Coğrafi olarak Neo-Hitit yayılım alanları içerisinde yer alan Kuzey Suriye bölgesinde görülmemektedir. Bu kabartmaların daha çok Tabal bölgesinde görülüyor olması Orta Anadolu’da Kuzey Suriye’den daha çok ve elverişli kaya yüzeylerinin olmasına bağlanmaktadır. İncelenen eserler üzerinde bulunan figürler dönem özelliklerini yansıtan giysi ve diğer tamamlayıcı nesneler ile av sahneleri, libasyon sahneleri, mitolojik sahneler ve günlük yaşamları içerisinde uyguladıkları aktiviteler çerçevesinde tasvir edilmişlerdir. Orthostatlarda ise genellikle adak sahneleri bulunurken, Steller üzerinde tasvir edilen kral figürlerinde atribütleri ile gücünü ve ihtiyaçlarını anlatır öğelerle gösterilmiştir.

Neo-Hitit kent devletleri arasında en kapsamlı orthostatlar Karkamış’ta tespit edilmiştir. En erken örnekleri kronolojik olarak “*Su Geçidi*” olarak adlandırılan alanda yer almaktadır. Yapıtın tarihi yaklaşık MÖ. 11-10. yüzyıl olarak düşünülür ve Kral I. Suhi ve Astuwatamanzas gibi krallara atfedilir. Tespit edilen eserlerin büyük çoğunluğu yoğun tahribata uğramıştır. En uzun orthostat dizisi “*Uzun Heykel Duvarı*” olarak adlandırılan bölümde bulunmaktadır. Söz konusu eserler orijinal konumlarında tespit edilmedikleri için tarihlleme konusunda sorunlara neden olmaktadır. Orthostatların Fırtına Tanrısı tapınağı ile ilişkili olduğu anlaşılmış ve eserler orijinal yerlerine Hawkins tarafından yerleştirilmiştir. Söz konusu eserlerle birlikte tespit edilen Luwice yazıt tarihllemeye olanak sağlamış ve eserler II. Suhi dönemine MÖ. 10. yüzyılın ikinci

yarısına yerleştirilmiştir. En iyi örnek ise Kortej Girişi'nde kapı basamağı olarak ikincil kullanım görmüş Kral Katuwas N.R. 2 figürüdür. Kraliyet ailesini temsil eden nadir örneklerden biride “Kral Burcu” olarak adlandırılan bölümde tespit edilmiştir. Söz konusu bölüm kral tarafından değil kraliçe veya Prens Kamani'nin N.R. 1 korumalarından biri tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.

Karkamış'ta ikisi orthostat, ikisi heykel ve biri heykel başı olmak üzere beş eser incelenmiş ve oluşturulan stil gruplarına yerleştirilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda N.R. 1-2 nolu orthostat “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stiline*” yerleştirilmiştir. N.R. 5 nolu heykel ise herhangi bir stil gurubuna yerleştirilememiştir. N.R. 5 numaralı heykelin üzerinde yer alan çivi yazısı tarihlleme konusunda tartışmalara neden olmuştur. Çok sayıda araştırmacı tarafından heykelin farklı bir yerden savaş ganimeti olarak getirilmiş olabileceği aktarılmaktadır. S. Mazzoni ise heykelin büyük olasılıkla MÖ. 2. binyılın ikinci yarısına ait olabileceğini ancak bunu destekleyecek kanıtların eksikliğini öne sürmektedir. N.R. 4 nolu heykel başı “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stiline*” yerleştirilirken N.R. 3 nolu heykel ise “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stiline*” yerleştirilmiştir.

Neo-Hitit Kent Devleti Kummuh'ta biri kaya kabartması biri stel olma üzere toplam iki eser incelenmiştir. Bu eserler içerisinde N.R. 51 nolu Kaya kabartması “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stiline*” yerleştirilirken N.R. 52 nolu stel ise “*Geleneksel Hitit Stiline*” yerleştirilmiştir.

Melid/Malatya'da tespit edilen orthostatların çoğu birbirini tamamlayan dinsel sahnelerden oluşmaktadır. Stilistik ve ikonografik özellikler Hitit İmparatorluk dönemi eserlerini andırmaktadır. Orthostatlar üzerinde yer alan figürler Yazılıkaya'daki kabartmalar ile yakın benzerlik göstermektedir. Söz konusu eserler en erken Neo-Hitit heykeltraşlık eserleridir. Eserler MÖ. 11. Ve 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Neo-Hitit Kent Devleti Melid/Malatya'da dokuzu orthostat, ikisi stel, üçü heykel, ikisi baş olmak üzere toplam on altı eser incelenmiştir. Bu eserler içerisinde N.R. 12-18 numaralı orthostatlar “*Geleneksel Hitit Stili*” içerisine, N.R. 10-11 nolu steller de orthostatlara benzer özellikler taşıdığından dolayı bu stil gurubu içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 19-20 nolu orthostatlar ise “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stiline*” yerleştirilmiştir. N.R. 6 nolu heykel “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 7 numaralı heykel ise oluşturulan herhangi bir stil gurubu içerisinde değerlendirilmemiştir. N.R. 8-9a,9b numaralı heykel ve heykel başları ise “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili*” grubu içerisine yerleştirilmiştir.

Neo-Hitit Kent Devleti Gurgum'da dördü heykel, ikisi stel ve ikisi heykel başı olmak üzere toplam sekiz eser incelenmiştir. Bu eserler içerisinde N.R. 35-36 numaralı steller “*Geleneksel Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R.37-39, 41-42 numaralı heykeller “*Assur Etkisi gösteren Neo-Hitit Stili*” içerisinde değerlendirilmiştir. N.R. 40 numaralı heykel ise herhangi bir stil gurubu içerisine yerleştirilememiştir.

Sakçagözü eserleri içerisinde yalnızca bir orthostat değerlendirilmiştir. N.R. 53 numaralı orthostat “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” gurubu içerisine yerleştirilmiştir.

Neo-Hitit Kent Devleti Tabal'da üçü stel, biri heykel, dördü kaya kabartması olmak üzere toplam sekiz eser incelenmiştir. Bu eserler içerisinde N.R. 43 numaralı stel “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiş, N.R. 44-45 numaralı steller ise “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 46 numaralı kaya kabartması “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 47-49 numaralı kaya kabartmaları ise “*Assurlaşmış Neo-Hitit*

Stili” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 50 numaralı heykel ise herhangi bir stil grubu içerisine yerleştirilememiştir.

Neo-Hitit Kent Devleti Zincirli/Sam'al da onu orthostat, ikisi stel, ikisi serbest heykel olmak üzere toplam on dört eser incelenmiştir. Bu eserler içerisinde N.R. 21-26, numaralı orthostatlar “*Assur Etkisi gösteren Neo-Hitit stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 27 numaralı orthostat “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 28-30 numaralı orthostatlar “*Aramileşmiş Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 31-32 numaralı steller “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 33 numaralı serbest heykel “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir. N.R. 34 numaralı serbest heykel “*Aramileşmiş Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştirilmiştir.

Çalışmamız içerisinde değerlendirilen Neo-Hitit kent devletleri içerisinde tespit edilen on yedi eserin “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili*” içerisine, on iki eserin “*Geleneksel Hitit Stili*” içerisine, on eserin “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stili*” içerisine, on bir eserin “*Aramileşmiş, Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştiği görülmüştür. Dört eserin ise herhangi bir stil grubu içerisine yerleşmediği görülmüştür. Tüm bu stil grupları içerisinde tespit edilen heykeltraşlık eserlerinin ağırlıklı olarak “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili*” içerisine yerleştiği anlaşılmıştır.

Neo-Hitit kent devletleri arasında birbirine komşu Melid, Gurgum, Zincirli gibi bölgelerde kültürler arası etkileşimden kaynaklı benzer stil anlayışlarının yoğun olduğu görülmüştür. Melid kent devletinde Hitit geleneklerinin ağırlıklı olarak devam ettirildiği görülmüş bununla birlikte Melid'te tespit edilen en geç heykeltraşlık ürünleri de bu bölgede tespit edilmiştir. N.R. 7 numaralı Palanga heykeli oluşturulan stil grupları içerisinde değerlendirilmemiş olsa bile Hellen sanatında kullanılan zikzak kıvrımlarının ve elbise pilelerinin en erken örneklerinin bu coğrafyadan çıkarak Hellen sanatını etkilemiş olma olasılığını arttırmaktadır.

Hitit kralları öldüklerinde hanedan üyeleri krallarının anısını yaşatmak ve aynı zamanda onurlandırmak amacıyla, Neo-Hititlerde de benzer şekilde olduğu gibi krallarını kahramanlaştırmış ve onları tanrılara özgü kıyafetlerle ve tören atribütleriyle donatarak betimlemişlerdir. İlk kez D. Bonatz tarafından bahsedilen adak stelleri birtakım sorulara neden olmaktadır. Yeni Assur dönemi eserlerinden farklı olarak kralın bunları yaşarken diktirmiş olma olasılığı gibi sorulara neden olmaktadır. Kesin olarak tarihlenebilen en erken örnek Gurgum'da tespit edilen muhtemelen MÖ. 10. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüş olan Kral Larama'ya ait N.R. 35 steldir. Yöneticilere ait heykeller ise genellikle uzun bir tören kıyafeti ve ön tarafında püskül yer alan kemerle tasvir edilmişlerdir. Genellikle sağ ellerinde bir asa yer almakta vücutlarının sol tarafında ise kemere sıkıştırılmış kılıç yer almaktadır. Bazı örneklerde ise heykeller kaideleri ile birlikte tespit edilmiş bu kaidelerde aslan figürleri ve bu aslanları zapt eden kahraman figürleri görülmektedir. Söz konusu heykeller üzerine yapılan çalışmalara göre bu figürler ölmüş ya da tanrısallaştırılmış krallarının anısına yaptırılmıştır. Stel heykel olarakta düşünülebilen bu heykeller ile ilgili en büyük sorun tüm bu kral heykellerinin cenaze anıtlarını yoksa başka bir işlevde mi olduğudur.

Malatya Darende ve İspekçür stelinde gözlemlenen Melid Kralı Arnuwanti ve Kayseri yakınlarındaki Kululu da tespit edilen heykel başı söz konusu duruma örnek gösterilebilir. Hitit döneminde krallar tasvir edilirken kullanılan ikonografik unsurların birçoğu aynı şekilde Neo-Hitit sanatında da kullanılmıştır. Örneğin Hitit krallarının tasvirlerinde yer alan boynuzlu başlık, ucu yarım ay biçimli sivri uçlu kılıç, düz ya da ucu kıvrık asa tasvirleri Aynı şekilde Neo-Hitit kral tasvirlerinde de kullanılmıştır. Hitit döneminde insan figürlerinde görülen omuzdan sırtta doğru inen spiral saç topuzu ile

figürlerin bıyiksız işlenmesi Hitit kültürünün başlıca unsuruydu. Neo- Hitit döneminde kral tasvirleri Assur, Arami kültürlerinin etkisi altına girmiş saç sakal stilizasyonu bu kültürlerle uyum sağlayarak değişmiştir. Bununla birlikte, kişilerin bıyiksız tasvir edilmeleri zaman zaman devam ettirilmekteydi.

Örneğin Malatya Arslantepe dışında tespit edilen aslan ve geyik avı kabartmalarında görülen saç ve sakal dönemin Assur modasına uygun olarak kendi içerisinde çizgilerle belirtilen buklelerden oluşup ense üzerinde spiral saç topuzuyla sonlanmaktadır. Benzer örneklerine Zincirli ve Kargamış'ta rastlanmaktadır.

Arami göçleriyle birlikte Neo-Hitit sanatına Aramlı unsurlarda girmeye başlamıştır. Kıyafetlerde ise dikey ve diyagonal kıvrımlar Arami özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin Malatya Arslantepe'de ortaya çıkarılan heykelin sütun gibi işlenmesi kas detayları, saç ve sakal stilizasyonlarındaki detaylar ve giysi kıvrımları Asur etkisinin yanı sıra Arami etkisinin de bir göstergesidir.

Neo-Hitit kent devletlerinde oluşturulan stil gruplarında yer alan orthostatlar, steller, heykeller ve kaya kabartmalarında görülen figürler bütünsel olarak incelendiğinde Neo-Hitti sanatı Eski Hitit, Hitit İmparatorluk Dönemleri, Assur, Arami, ve Frig uygarlıklarının sanatsal özelliklerinin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuş, kompozit bir sanat anlayışının olduğu görülmektedir. Stil grupları detaylı olarak incelendiğinde birbirlerinden belirgin olarak ayrıldıkları gözlemlenmektedir. “*Geleneksel Hitit Stili*” özellikleri gösteren eserlerde Hitit İmparatorluk dönemi sanatının devam ettirildiği görülmektedir. “*Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili*” özellikleri gösteren eserlerde ise bir önceki stil grubundan bariz biçimde ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu stil grubundaki eserler üzerinde birden fazla figürün bir arada betimlediği gözlemlenmekte, figürlerin uzuvlarında belirginleşen bir yuvarlaklaşma görülmektedir. “*Assurlaşmış Neo-Hitit Stili*” özelliklerini yansıtan eserler üzerindeki figürlerin hatlarının yuvarlak, konturlarla daha da belirginleştirilmiştir. Son stil grubu olarak incelenen “*Aramileşmiş-Fenikelileşmiş Neo-Hitit Stili*” özelliklerini gösteren eserlerde ise güneyden gelen Semitik topluluklarla birlikte Aramlı ve Fenikeli özelliklerinde Neo-Hitit Dönemi Sanatını etkilediği görülmektedir. Bu stil grubunda toplumun üst tabakasının sergilendiği eserler üzerinde, artık sıradan halktan insanların tasvir edildiği ve bu betimlemelerde duygusal ifadelerinde yansıtılmaya başlanarak, sanatta ileri gidildiği ve ileri düzeyde bir sanat anlayışına gelindiğini göstermektedir. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda Neo-Hitit Sanatı'nın kendinden sonraki dönemde gelişen Klasik Yunan Sanatı'nı etkileyerek, gücünü ve geçerliliğini kanıtlamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKÇAY, A., 2011. “Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____, 2014. “Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, Tarih İncelemeleri Dergisi, 29 (1), 37-58.
- AKDAĞ, Ç., 2018a. Neo-Hitit Kent Devleti Gurgum'un Erken Demir Çağı Kral Heykelleri. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2 (3), ss. 337-360.
- _____, 2018b. “Hitit ve Ardılları Neo-Hitit Figürlerinde Uyum ve Direnç: Tanrılar ve Krallar”, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi (Oannes), 1 (1), ss. 53-68.
- _____, 2018c. “Fırtına Tanrısı Stelleri (Maraş.Gurgum)”, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C. 3/DEFG, Ed.: İbrahim Solak, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 437-439.
- _____, 2019. “Gurgum Kralı Halparuntiya'nın (Qalparunda) Adak/Stel Heykeli”, Uluslararası Antikçağ Döneminde Maraş Sempozyumu 17-18 Kasım 2017, Eds.: C. Kabakcı, İ. Solak, A. Ceylan, O. Dumankaya, M. Canlı, Ö. Y. Ova, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, ss.
- AKDAĞ, Ç., ve ÜRKMEZ, Ö., 2018, “Antikçağ'ın Uluslararası Politikalarında Propaganda Aracı Olarak Kullanılan Heykeltraşlık”, Amisos, 3 (5), ss. 322-340.
- AKURGAL, E., 1946. Remarques Stylistiques Sur Les Reliefs de Malatya, Pulhan Matbaası, İstanbul, 119s.
- _____, 1949. Späthethitische Bildkunst (No. 60), Archaeologisches Institut der Universitaet, Ankara, 166s.
- _____, 1966. Art of the Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East, Crown Publishers Inc., New York, 258s.
- _____, 1968. *The Art of Greece: Its Origins in the Mediterranean and Near East* (Vol. 26). Crown Publishers, New York, 258s.
- _____, 1995. Hatti ve Hitit Uygarlıkları Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 400s.
- _____, 1997. Anadolu kültür tarihi (Vol. 67), Tubitak, Ankara, 409s.
- _____, 1998. Anadolu kültür tarihi (Vol. 67). Tubitak. Ankara, 409s.
- _____, 2005. Anadolu kültür tarihi (Vol. 67). Tubitak. Ankara, 409s.
- _____, 2007. Anadolu uygarlıkları. Net Turistik Yayınlar AŞ, İstanbul, 545s.
- ALAN, S., 2014. “Karkamış Krallığı (M.Ö. 1200-715)”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ALP, S., 1974. “Eine Neue Hieroglyphenhethitische Inschrift der Gruppe Kızıl Dağ-Karadağ aus der Nahe von Aksaray und die Früher Publizierten Inschriften derselben Gruppe”, Anatolian Studies Presented to HG Güterbock on the Occasion of this 65th Birthday, Eds.: K. Bittel, P. H. J. Houwink Ten Cate, E. Reiner, İstanbul: Nederlands Tarih-Archaeologisch Enstitüsü, Het Nabije Oosten, ss. 17-27.
- ALPARSLAN, M., 2009. Hititolojiye Giriş. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. İstanbul, 172s.
- _____, 2011. “Gurgum Krallığı”. ArkeoAtlas, (1), ss. 375-377.
- ANABOLU, M. U., 1995. “Zeus Labraundos ve Apollon Lairbenos'un Simgesi Olarak Labrys”. Arkeoloji Dergisi, (3), ss. 225-226.
- ANSPACHER, A. S., 1912. Tiglath Pileser III. (No. 5). Columbia university, New York, 72s.

- ARO, S., 2003. "Art and Architecture", The Luwians, Ed.: H.C. Melchert, Leiden-Boston, ss. 281-337.
- _____, 2011. "Sanat ve Mimari", Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler, Ed.: H. C. Melchert, İstanbul, Kalkedon Yayınları, ss. 245-287.
- _____, 2013. "Carchemish before and after 1200 BC", Luwian Identities, Eds.: A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovichss, Leiden- Boston, ss. 233-276.
- BAHAR, H., 1999. Demir Çağında Konya ve çevresi C. 11, Sel-Un, Vakf Yayınlar, Konya, 84s.
- BALCIOĞLU, B., 2009. Gaziantep Arkeoloji Müzesi Geç Hitit Dönemi Taş Eserleri, Gaziantep, 44s.
- BARNETT, R. D., 1953. "Karatepe, the key to the Hittite Hieroglyphs", Anatolian Studies, 3, ss. 53-95.
- BIER, L., 1976. "A second Hittite relief at İvriz", Journal of Near Eastern Studies, 35 (2), ss. 115-126.
- BIRMINGHAM, J. M., 1961. "The Overland Route Across Anatolia in the Eighth and Seventh Centuries B.C.", Anatolian Studies, 11, ss.185-195.
- BİNGÖL, G., 2010. "Demir Çağı'nda Anadolu'da Fırtına Tanrısı İnancı", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BLACK, J., ve GREEN, A., 2004. Gods, demons and symbols of Ancient Mesopotamia: an illustrated dictionary, The British Museum Press, London, 190s.
- BOARDMAN, J., 1978. Greek Sculpture The Archaic Period a Handbook, Great Britain by J arrol and Sons Ltd, Norwich, 250s.
- BONATZ, D., 2000a. Das Syro-Hethitische Grabdenkmal, Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch-südanatolischen Raum, Philipp von Zabern, Mainz, 226s.
- _____, 2000b. "Syro-Hittite Funerary Monuments. A Phenomenon of Tradition or Innovation", Essays on Syria in the Iron Age (Ancient Near Eastern Studies Supplement 7), Ed.: G. Bunnens, Louvain-Paris-Sterling, ss. 189-210.
- _____, 2014. "Katumuwa's Banquet scene", In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East, (Eds.), V. R., Herrmann ve J. D. Schloen, Oriental Institute, Chicago, ss. 39-44.
- BOSSERT, H. T., 1947. "Malatya Heykeltaşlık Eserlerinin Kronolojisine dair", Çev.: B. Alkım, İstanbul Üniversitesi Felsefe Arşivi Dergisi, 2 (1), ss.102-121.
- _____, 1954. "Die späthethitische Stele aus Darende", Archiv für Orientforschung, 17, ss. 347-353.
- _____, 1956. Asia. Berlin: Verlag Ernst Wasmuth.
- _____, 1958. "Neues von Zincirli und Maraş," Orientalia, 27 ss. 399-406.
- BROWN, B. A., 2008. "Monumentalizing Identities: North Syrian Urbanism, 1200-800 BCE", Doctoral Thesis, University of California, Berkeley.
- BRYCE, T., 2012. The world of the neo-Hittite kingdoms: a political and military history, Oxford University Press, New York, 347s.
- BUNNENS, G., 2006. Tell Ahmar II: A New Luwian Stele and the Cult of the Storm – God at Til Barsib- Masuwari, (with a Chapter by J.D. Hawkins and a Contribution by Isabelle Leirens), Peeters, Paris, 174s.
- BURNEY, C., 2004. The Historical Dictionary of the Hittites, The Scarecrow Press, Maryland-Toronto-Oxford, 365s.
- CARTER, E., 1994. "Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project", XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 331-343.

- COLLINS, B. J., 2007. *The Hittites and their World*, Vol. (7), Society of Biblical Lit, Atlanta, 251s.
- _____, 1971. "The Kilamuwa Inscription—a Phoenician Poem", *Die Welt des Orients*, 6 (2), ss. 183-188.
- CONDER, C. R., 1898. *The Hittites and their language*, Dodd, Mead, And Co, New York, 306s.
- COŞKUN, İ., 2007. "Hitit Sanatında Litus Tasvirleri", Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antakya.
- CURTIS, J. E. ve READE, J. E. (Eds.), 1995. *Art and Empire: TreAssures from Assyria in the British Museum*. New York.
- ÇİÇEK, M. N., 2009. "Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları" Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÇİFTÇİ, A., 2009. "Elbistan Ovası'nın Geç Hitit Şehir Devletleri Dönemindeki Önemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme" *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (9), ss. 9-18.
- DARGA, A. M., 1992. *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 368s.
- DELAPORTE, L., 1940. *Delaporte, L. (1940). Malatya: fouilles de la Mission archéologique française dirigées par Louis Delaporte: Arslantepe. E. de Boccard*, 74s.
- DENİZHANOĞULLARI, A., ve GÜRİÇİN, M., ve PEKER, H., 2018. "Kahramanmaraş'tan Hiyeroglif Luvise Yeni Bir Stel, Maraş 17, Tuba-Ar, 22 (1), ss. 57-61.
- DİNÇOL, A. M., 1982. "Geç Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 1, ss.122-136.
- DİNÇOL, A., vd., 2000. "The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntašša Subtitle: A Geographical and Archaeological Assessment", *Anatolica* vol (26), ss.1-29.
- DİNÇOL, A. M., ve DİNÇOL, B., 2005. "Anadolu'da Bulunan İlk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı", *Anadolu Araştırmaları*, (18/1), ss.1-13.
- DİNÇOL, A., vd., 2014 "A Stele by Suhi I from Karkemish", *Orientalia*, 83 (2), ss. 143-153.
- DOĞAN, Ö., 2011. "Adana Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Geç Hitit Dönemi Stelleri", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- DOĞAN, E., 2017. "Ur'dan Harran'a Tanrı Sin Kültü'nün Gelişimi", Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan, Eds.: P. Pınarcık, B. Gökce, M. S. Erkek, S. C Kandal, Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd., ss. 527-544.
- DOĞAN-ALPARSLAN, M., 2009. "Geç Hitit Devletleri", *Hititolojiye Giriş*, Ed.: Metin Alparslan, İstanbul, ss. 137-148.
- _____, 2011. "Anadolu'nun Kayıp Başkenti: Tarhuntassa", *Aktüel Arkeoloji*, ss. 46-57,
- DÖNMEZ, Ş., 2012, "Tabal Ülkesi'nin Metal Kaynakları Açısından Önemi", *International Journal of Social Science* 5(6) ss. 175-188.
- DUYMUŞ, H., 2011. "Assur Kaynaklarına Göre Demirçığı'nda Tabal Krallığı", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), ss. 34-46.
- EDGERTON, W. F., ve WILSON, J.A. (1936). *Historical Records of Rameses III*, vol. I-II, The University of Chicago Press, Chicago, 159s.
- EKER, F., 2013. "Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış", *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (2), 25-38

- ENGİN, A., 2010. "Gözecik: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 34 (2), ss. 60-68.
- FIEDLER, G., 2005. "Les Phrygiens en Tyanide et le probleme des Muskis", Res Antiquae 2, ss. 389-398.
- FRANGIPANE, M., 1995. "Arslantepe 1994: A Fourth Millennium Temple/Palace, Results" XVII. Kazi Sonuçları Toplantısı, I (29), ss. 169-182.
- FRANKFORT, H., 1954. The Art and Architecture of Ancient Orient, Penguin Books, London, 273s.
- FREU, J., 2005. "Des Grands Rois de Tarhuntaşsa aux Grands Rois de Tabal", Res Antiquae, 2, ss. 399-418.
- GARSTANG, J., 1910. The land of the Hittites: an account of recent explorations and discoveries in Asia Minor, with descriptions of the Hittite monuments. EP Dutton and Company, 1910, London, 415s.
- GENGE, H., 1979. Nordsyrisch-südanatolische Reliefs: eine archäologisch-historische Untersuchung: Datierung und Bestimmung (C. 49), I kommission hos E. Munksgaard, 190s.
- GERLACH, I., 2000. "Tradition – Adaptation – Innovation zur Reliefkunst Nordsyriens/Südanatoliens in Neuassyrischer Zeit." *Essays on Syria in the Iron Age* (Ancient Near Eastern Studies Supplement 7), Ed.: G. Bunnens, Louvain-Paris-Sterling, ss. 235-258.
- GIBSON, J. C. L., 1975. Textbook of Syrian Semitic Inscriptions, Vol. 2: Aramaic Inscriptions including Inscriptions in the Dialect of Zenjirli. Oxford: Clarendon.
- GILIBERT, A., 2011. Syro-Hittite monumental art and the archaeology of performance: the stone reliefs at Carchemish and Zincirli in the earlier first millennium BCE (C. 2). Walter de Gruyter, Berlin/New York, 223s.
- _____, 2012. "Archäologie der Menschenmenge. Platzanlagen, Bildwerke und Fest im syro-hethitischen Stadtgefüge", Bild – Raum – Handlung Perspektiven der Archäologie, Ed.: E. C. Topoi, Walter de Gruyter, ss. 107-136.
- GIUSFREDI, F., 2010. Sources for a Socio-Economic History of The Neo-Hittite States, Universitätsverlag-Heidelberg, Germany, 332s.
- GİRGINER, K. S., 2001. "Giriş: Kizzuwatna Ülkesi'ndeki Önemli Olaylara Kısa Bir Bakış", Kizzuwatnalı (Adana) Kraliçe Puduhepa Anısına Denemeler, Adana Kültür ve Sanat Derneği Yayınları, Adana, ss. 9-18.
- GÖKÇEK, L. G., 2005. "Kahramanmaraş'ta Bulunmuş İki Yeni Assurca Tablet", Anadolu Arşivleri, ss. 47-58.
- GÖRMÜŞ, 2014., "Tayinat Höyük- Kunulua", Arkeoloji Yolculuğunda Hatay Eds.: A. Özfırat- B. Özdilek, İstanbul, ss. 84-85.
- GRAYSON, K. A., 1957. "Narration in Anatolian, Syrian, and Assyrian Art", American Journal of Archaeology, 61 (1), ss. 62-71.
- _____, 1976. "Assyrian Royal Inscriptions-From Tiglath-pileser I to Ashur-nasir-apli II". Records of the Ancient Near East, Vol. II. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 213s.
- _____, 1991. Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC), University of Toronto Press. 425s.
- _____, 2002. Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC), University of Toronto Press. 265s.
- GUTERBOCK, H.G., 1956. "Notes on Some Hittite Monuments," Anatolian Studies, 6 ss. 53-57.

- GÜNAYDIN, K., 2004. "Karkamis in the first millennium BC: sculpture and propaganda", Master Thesis, Department of Archaeology and History of Art Bilkent University, Ankara.
- HARRISON, T. P., 2001. "Tell Tayinat and the Kingdom of Unqi", *Tell Tayinat and the Kingdom of Unqi. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, ss. 115-132.
- _____, 2010. "Tell Tayinat: Patina Krallığının Başkenti", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, ss. 78-85.
- _____, 2013. "Recent Discoveries at Tayinat (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications", *Supplements to Vetus Testamentum* vol. 163, Ed.: C. M. Mainer, Leiden-Boston, ss. 396-425.
- HAWKINS, J. D., 1972. "Building Inscriptions of Carchemish: The Long Wall of Sculpture and Great Staircase", *Anatolian Studies*, 22, ss. 87-114.
- _____, 1976-1980. "Karkamis". In *Reallexikon der Assyriologie und der Vorderasiatische Archäologie*, vol. 5, Ed.: D. O. Edzard, Berlin: Walter de Gruyter, ss. 426-446.
- _____, 1982., "The Neo- Hittite states in Syria and Anatolia" *Cambridge Ancient History III/1*, Eds.: J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger, Cambridge, ss. 372-441.
- _____, 1984. "The Syro-Hittite States", *The Cambridge Ancient History (C. Plates to Volume III)*, Ed.: J. Boardman, Cambridge University Press, Oxford, ss. 65-92.
- _____, 1988. "Kuzi-Teşub and the "Great Kings" of Karkamiş," *Anatolian Studies*, 38 ss. 99-109.
- _____, 1990. "Maraş", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Band (7), ss. 352-353.
- _____, 2000. *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscription, Inscriptions of the Iron Ages, Volume I Part I-II*, New York.
- _____, 2002. "Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Kunst - und Ausstellungshalle, Bonn, ss. 410-412.
- _____, 2008. "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia". *The Cambridge Ancient History Volume III, Part I*, Eds.: J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammonf, E. Sollberger, ss.372-441.
- HAWKINS, J. D., ve Davies, A. M. 1978. "On the Problems of Karatepe: the Hieroglyphic Text" *Anatolian Studies*, 28, ss. 103-119.
- HERRMANN, V. R., ve SCHLOEN, J. D. (Eds.), 2014. *In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East*. Oriental Institute, 165s.
- HERZFELD, E., 1930. *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran Band II*, Verlag Von Dietrich Reimer, Berlin, 165s.
- HOGARTH, D. G. ve RAMSAY, W. M. 1893. *Pre-Hellenic Monuments of Cappadocia. Recueil de travaux*, 14, ss. 74-94.
- HUMANN, C., ve PUCHSTEIN, O., 1890. *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: ausgeführt im Auftrage der Kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften (Vol. 1)*. Dietrich Reimer. 421s.
- HUTTER, M., 2010. "Luvi Dininin Nitelikleri", *Luviler Anadolu'nun Gizemli Halkı*, Ed.: H. G. Melchert, ss. 193-243.
- IŞIK, F., 1989. *Batı Uygarlığının Kökeni. Erken Demirçağ Doğu-Batı Kültür Sanat İlişkilerinde Anadolu*. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 29, ss. 1-39.

- JAKOB-ROST, L. 1992. Das Vorderasiatische Museum, Staatliche Museen zu Berlin, 256s.
- JASINK, A. M., 1995. Anna Margherita. Gli stati neo-ittiti: analisi delle fonti scritte e sintesi storica. Ed.: G. Iuculano, 246s.
- JOUKOWSKY, M. S., 1996. Early Turkey: an introduction to the archaeology of Anatolia from prehistory through the Lydian period. Kendall, Hunt, 428s.
- KAH-JINKUAN, J. (1995). Neo-Assyrian Historical Inscriptions and Syria-Palestine. Hong Kong, Alliance Bible Seminary, 304s.
- KALAÇ, M., 1987. “Kahramanmaraş (14) (hiyeroglifli bir heykel parçası)”, XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 281-284.
- KALAÇ, M., ve HAWKINS, J. D., 1989. “The Hieroglyphic Luwian Rock-Inscription of Malpınar”, Anatolian Studies, 39, ss. 107-112.
- KINAL, F., 1958. “Kargamış Şehri Tarihi Hakkında”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 16 (3.4), Ankara, ss. 69-76.
- _____, 1987. Eski Anadolu Tarihi, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 303s.
- _____, 1998. Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 290s.
- KLENGEL, H., 1992. Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History, Akademie Verlag, Berlin, 255s.
- _____, 2002. “Hitit Tarihi”, Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk, Kunst und Ausstellungshalle, Bonn, ss. 413-420.
- KONYAR, E., 2008a. “M. Ö I. Binyılda Kahramanmaraş Gurgum Krallığı”, Toplumsal Tarih 180, ss. 60-66.
- _____, 2008b. “Kahramanmaraş Yüzey Araştırmaları 2007”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (6), ss. 130-136.
- _____, 2010a. “Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2010”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler (30), ss. 26-28.
- _____, 2010b. “İlk Tunç Çağın’dan Orta Demir Çağı’na Kahramanmaraş”, Dağların Gazeli Maraş Ed. Özdem F., Yapı Kredi Yayınları ss. 125-155.
- KÖROĞLU, K., 2010. Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim yayınları, 229s.
- KUHRT, A., 2010, Eski Çağ’da Yakındoğu: Yaklaşık M.Ö. 3000-330 Cilt II, Çev.: D. Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 533s.
- KURT, M., 1994. “Geç-Hitit Şehir Devletleri Döneminde Assur-Anadolu İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Ana bilim Dalı, Konya.
- _____, 2007. Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri, Murat Kitabevi, Ankara, 208s.
- LANDSBERGER, B., 1948. Sam'al: Karatepe Harabelerinin Keşfi ile ilgili Araştırmalar, TTK, Ankara. 100s.
- LEHMANN, G., 1994. “Zu den Zerstörungen in Zincirli währenddesfrühen 7, Jahrhunderts v. Chr”, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaftzu Berlin, 126, ss.105-122.
- LIE, A.G., 1929. The Inscriptions of Sargon II King of Assyria Part I The Annals, Librairie Orientaliste Paul Geuthner 13, Rue Jacob, VI, Paris, 93s.
- LIPÍŃSKI, E., 2000. “The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion”, Peeters Publishers. Leuven- Paris, 694s.
- LLOYD, S., 2000. Türkiye'nin Tarihi, Çev.: E. Varinlioğlu, Tubitak Yayınları, Ankara, 285s.

- LUCKENBILL D. D., 1926. *Ancient Records of Assyria and Babylonia (Historical Records of Assyria From the Earliest Times to Sargon)*, V.I, The University of Chicago Press, Illinois Chicago, 297s.
- _____, 1927. *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol.II, Historical Records of Assyria from Sargon to the End*, The University of Chicago Press, Chicago, 504s.
- _____, 1968a. *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I*, New York, 297s.
- _____, 1968b. *Ancient Records of Assyria and Babylonia, II*, New York, 504s.
- _____, 1976. "Assyrian Royal Inscriptions-From Tiglath-pileser I to Ashur-nasir-apli II", Part (2), Otto Harrassowitz-Wiesbaden, 211s.
- LUSCHAN, F. V., VE G. JACOBY, 1911. "Ausgrabungen in Sendschirli IV.", *Mittheilungen aus den orientalischen Sammlungen der Königlichen Museen zu Berlin* 14, ss. 237-380.
- LUSCHAN, F. V., ve SCHRADER, E., ve SACHAU, E., ve HUMANN, C., ve KOLDEWEY, R., ve JACOBY, G. 1893. *Ausgrabungen in Sendschirli (Vol. 1)*. W. Spemann, Berlin, 84s.
- MACQUEEN, J. G., 2001. *Hititler: ve Hitit çağında Anadolu*, 149 resim, harita ve planlar, Çev.: E. Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 189s.
- MANER, G., 2007. "Neo-Hittite Helmets and Their Depictions", Ed.: Ç. Ö. Aygün, *BAR International Series 1900 2009 SOMA, Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology*, 469, İstanbul Technical University, ss. 254-261.
- MANSEL A. M., 1971. *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 707s.
- MANUELLI, F., 2009. *Malatya-Melid Between the Late Bronze and the Iron Age. Continuity and Change at Arslantepe During the 2nd and 1st Millennium BCE: Preliminary Observations on the Pottery Assemblages* ss. 61-85.
- MARCHETTI, N., 2012. "Karkemish on the Euphrates: Excavating a City's History", *Near Eastern Archaeology*, 75 (3), ss. 132-147.
- MARCHETTI, N., ve H. PEKER, 2014. "A Stele from Gürçay near Karkemish", *Orientalia* 83 (2), TAB. XV-XVI, ss. 182-188.
- MATTHIAE, P. 2009. "Il tempio della Rocca ad Ebla: la residenza mitica del dio Kura e la fondazione della città protosiriana", *Scienze dell'Antichità*, 15, ss. 677-730.
- MAZZONI, S., 1972. *Sui Rilievi Di Karkemish Dall'età Di Sargon Ii Al 605 Av. Cr.* *Rivista Degli Studi Orientali*, 47(Fasc. 3/4), ss. 177-210.
- _____, 1997. "The Gate and the City: Change and Continuity in Syro-Hittite Urban Ideology", G. Wilhelm, *Die Orientalische Stadt: Kontinuität*, Ed.: W. Bruch, s. 401, Saarbrücker Druckerei und Verlag, Saarbücken, ss. 307-338.
- MEMİŞ, E., 2013. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınları, Bursa, 368s.
- MEMİŞ E., ve Bülbül C., 2014. *Eskiçağda Göçler Bursa*, 311s.
- MERIGGI, P., 1975. *Manuale di eteo geroglifico, Parte II: Testi 2a e 3a Serie*, Roma, 341s.
- MESSERSCHMIDT, L., 1906. *Corpus Inscriptionum Hettitarum, Mittheilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*, 11, ss. 317-336.
- MOORTGAT, A., 1967. *The Art of Mesopotamia: The Classical Art of the Near East*. London, 347s.
- MUSCARELLA, O. W., 1967. "Fibulae represented on sculpture", *Journal of Near Eastern Studies*, 26 (2), ss. 82-86.

- MUTLU, S., 2011. "Tabal Krallığı", Ed.: A. Öger, I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, s. 379, Ankara, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, ss. 257-267.
- _____, 2015. "Kummuh Ülkesi'nin Assur Devletleri Açısından Önemi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2 (7), ss. 99-109.
- NA'AMAN, N., 1991. "Forced Participation in Alliances in the Course of the Assyrian Campaigns to the West", Scripta Hierosolymitana 33, ss. 80-98.
- NEUMANN, R., 2007. Eski Anadolu Mimarlığı, TTK Yayınları, Ankara. 521s.
- NIEHR, H., 2014. "The Katumuwa Stele in the Context of Royal Mortuary Cult at Sam'al.", In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East, (Eds.), V. R., Herrmann ve J. D. Schloen, Oriental Institute, Chicago, ss. 57-60.
- O'CONNOR, M., 1977. "The rhetoric of the Kilamuwa inscription", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (226), ss. 15-29.
- OLMSTEAD, A., 1923. History of Assyria, Printed By Charles Scribner's Son, New York, 695s.
- OPPENHEIM A. L., 1969. "Babylonian and Assyrian Historical Texts", Ancient Near Eastern Text-Relating to the Old Testament, Ed.: J. Pritchard, Princeton University Press, ss. 265-317.
- ORNAN, T., 2005. "A complex system of religious symbols: The case of the winged disc in Near Eastern imagery of the first millennium BCE", Craft and Images in Contact Studies on Eastern Mediterranean art of the first millennium BCE, Eds.: C. E. Suter ve C. Uehlinger, Academic Press Fribourg, ss. 207-242.
- ORTHMANN, W., 1971. Untersuchungen zur spät-hethitischen Kunst, Rudolf Habel T Verlag, Bonn, 567s.
- _____, 1975., Neusumerische Rundplastik, Propyläen Kunstgeschichte 14, Propyläen Verlag, Berlin, 123s.
- _____, 2002a. "Devamlılık ve Yeni Etkiler", Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk, Kunst und Ausstellungshalle, Bonn, ss. 511-513.
- _____, 2002b. Die Aramäisch-Assyrische Stadt Guzana: ein Rückblick auf die Ausgrabungen Max von Oppenheims in Tell Halaf (Vol. 15), Drückerei und Verlag, Saarbrücker, 125s.
- ÖZFIRAT, A., 2014a. "Mukış Kralı İdrimi", Arkeoloji Yolculuğunda Hatay Ed.: A. Özfirat, B. Özdilek, İstanbul, ss. 69-73.
- _____, 2014b. "Pattina Krallığı ve Assur İmparatorluğu", Arkeoloji Yolculuğunda Hatay Ed.: A. Özfirat, B. Özdilek, İstanbul, ss. 88.
- _____, 2014c. "Pattina Kralı Sapalulme – Šuppiluliuma", Arkeoloji Yolculuğunda Hatay Ed.: A. Özfirat, B. Özdilek, İstanbul, ss. 86.
- ÖZGÜÇ, T., 1993. "Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock-Carvings. Aspects of Art and Iconography", Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç, Eds.: M. J. Mellink E. Porada T. Özgüç, Ankara, ss. 473-499.
- _____, 1971. Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in The Iron Age, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 170s.
- _____, 1973. "Kululu Hakkında Yeni Gözlemler" Anadolu (Anatolia), 17 ss. 1-18.
- _____, 1986. "Yılında Yapılmış Olan Samsat Kazılarının Sonuçları", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, ss. 297-304.
- _____, 1998. "Kululu'da Yeni Bulunmuş Bir Sfenks Başı ve Yazıt Parçası", Studies Light on the Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel/

- Karatepedeki Işık, Halet Çambel'e Armağan, Eds.: G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer, İstanbul, ss. 615-618.
- _____, 2009, Samsat Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 Yıllık Döneminden Kesitler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 147s.
- ÖZKAN, S., 1993. "Kummuh/Kumaha", Tarih İncelemeleri Dergisi 8, ss. 65-80.
- _____, 1998. "Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, XIII ss. 71-81.
- ÖZYAR, A., 1991. "Architectural Relief Sculptures at Karkamish, Malatya and Tell Halaf : A technical and iconographic study" Doktoral Dissertation , Bryn Mawr College, Ann Arbor: Michigan.
- _____, 2005a. "Geç Hitit Krallıkları", Arkeoatlas, (4), ss.11-12.
- _____, 2005b. "Geç Hitit Sanatı", Arkeoatlas, (4), ss. 30-31.
- _____, 2011a. "Geç Hitit Krallıkları" Arkeoatlas Özel Sayısı, ss. 370-389.
- _____, 2011b. "Geç Hitit Sanatı" Arkeoatlas Özel Sayısı I, ss.382-383.
- PAMİR, H., 2009. "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci/Urbanization Process in Hatay From Alalakh To Antioch", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (12), ss. 258-288.
- PECKHAM, B., 2001. "Phoenicians and Aramaeans: the literary and epigraphic evidence", Journal For The Study Of The Old Testament Supplement Series, ss. 19-44.
- PEKER, H., 2005. "Karkamış Krallığı" Arkeoatlas (4) ss. 34-43.
- PFÄLZNER, P., 2009. Meisterwerke der Plastik-Die Ahnenstatuen aus dem Hypogäum , Landesmuseum Württemberg, Stuttgart, ss. 200-207.
- PINARCIK, P., 2018. "Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faliyetler", Belleten, 82 (294), ss. 383-406.
- PINARCIK, P., ve GÖKCE, B., AYAKAN, S., 2017. "Geç Hitit Dönemi Tasvir Sanatında Betimlenmiş Av Sahneleri Üzerine Bir Değerlendirme", Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan, Eds.: P. Pınarcık, B. Gökce, M. S. Erkek, S. C Kandal, Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd., ss. 389-412.
- POSTGATE, J. N., 1973, "Assyrian Texts and Fragments," IRAQ 35 (1), ss. 13-36.
- PULLU, S., 2005. "Tabal krallıkları", Arkeoatlas, (4), ss. 28-29.
- RAMSAY, W. M., ve HOGARTH, D. G. 1891. Pre-Hellenic Monuments of Cappadocia. Inst. Français d'Archéologie Orientale, 200s.
- ROLLIG, W., 2003. "Das Sitzbild des Kammaki vom Tell Halaf", Altertumswissenschaften im Dialog-Festschrift für Wolfram Nagel zur Vollendung seines 80. Lebensjahres, Eds.: R. Dittmann, C. Eder, B. Jacobs, Münster, ss. 421-432.
- ROSSNER, E. P., 1988. "Die Hethitischen Felsreliefs in der Türkei, Ein archäologischer Führer", P. Rossner Verlag, München/Regensburg, 252s.
- SAGONA, A., ve ZIMANSKY, P., 2009. Ancient Turkey, Routledge, London-New York, 408s.
- SATIŞ, B., 2008. Çifte Balta Labrys, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: ss. 12-152.
- SAVAŞ, Ö., 2002. "Hititler'de "Fırtına Tanrısı" İle "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar", Archium Anatolicum, Anadolu Arşivleri, (5), ss. 97-170.
- SCHLOEN, J. D., 2014. "The city of Katumuwa: the Iron Age kingdom of Sam'al and the excavation of Zincirli", In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East, (Eds.), V. R., Herrmann ve J. D. Schloen, Oriental Institute, Chicago, ss. 27-38.

- SEVİN, V., 1997, Anadolu Arkeolojisi: Başlangıçtan Persler'e Kadar. Der yayınları, 308s.
- _____, 2003. Eski Anadolu ve Trakya: başlangıcından Pers egemenliğine kadar; atlaslı büyük uygarlıklar ansiklopedisi. İletişim Yayınları, İstanbul, 311s.
- _____, 2010. Yeni Assur Sanatı II-Assur Resim Sanatı, Türk Tarık Kurumu Yayınları, Ankara, 251s.
- SINGER, I., 2006. "The Failed Reforms of Akhenaten and Muwatalli", British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 6, British Museum (BMSAES), London, ss. 37-58.
- STIEBING, W., 2009. Ancient Near Eastern History and Culture, Pearson Education, New York, 405s.
- STRUBLE, E. J., ve HERRMANN, V. R., 2009. "An eternal feast at Sam'al: the new Iron Age mortuary stele from Zincirli in context", Bulletin of the American Schools of Oriental Research (356), ss. 15-49.
- ŞANLIOĞLU, İ., VE ZEYBEK, M., VE KARAUĞUZ, G., 2013. "Photogrammetric Survey and 3d Modeling of Ivриз Rock Relief in Late Hittite Era", Mediterranean Archaeology & Archaeometry, 13 (2), ss.147-157.
- TADMOR, H., 1994. The Inscriptions of Tiglath-Pileser III King of Assyria, The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem, 317s.
- TADMOR, H., ve YAMADA, S., 2011. The Royal Inscriptions of The Neo-Assyrian Period- The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC), and Shalmaneser V (726-722 BC) Kings of Assyria, Vol (1), Eisenbrauns, Winone Lake, Indiana, 207s.
- TAŞCI, F., 2011. "Melid Krallığı (M.Ö. 1200-640)" Yüksek Lisans Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Kayseri.
- THUESEN, I., 2002. "The Neo-Hittite City-states", A Comparative Study of Six City-State Cultures: an Investigation Nr. 27, M. H. Hansen, Danish Academy of Sciences and Letters, Kopenhagen, ss. 43-55.
- TİRYAKİ, S. G., 2010. "Erken Demir çağ Gurgum (=Kahramanmaraş) Kabartmalı Mezar Taşları", Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- TROPPER, J., 1993. Die Inschriften von Zincirli: Neue Edition und vergleichende Grammatik des phönizischen, sam'alischen und aramäischen Textkorpus, Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas, 6, Ugarit-Verlag, Münster, 335s.
- TUĞCU, A., 2012. "Yesemek Stone Quarry And Sculptural Workshop", Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TUNA, C., 2002. Kentten İmparatorluğa Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 208s.
- USSISHKIN, D., 1966. "The Date of the Neo-Hittite Enclosure at Sakçagözü", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 181 (1), ss. 15-23.
- _____, 1967. "On the Date of the Neo-Hittite Relief from Andaval", Anadolu, 11, ss.198.
- _____, 1969. "The Date of the Neo-Hittite Enclosure in Karatepe", Anatolian Studies, Vol (19), ss. 121-137.
- _____, 1970. "The Syro-Hittite Ritual Burial of Monuments", Journal of Near Eastern Studies, 29 (2), ss. 124-128.

- ÜNAL, A., 2002, Hititler Devrinde Anadolu I, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 204s.
- _____, 2006a. “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi” Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15 (3) ss. 15-44.
- _____, 2006b. “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15 (3) (Arkeoloji Özel Sayısı) ss. 67-102.
- _____, 2012. “Çivi Yazılı Belgeler ile Paleoostolojik ve Arkeolojik Buluntular Işığında Eski Anadolu’da Avcılık”, Stratonikeia’dan Lagina’ya From Stratonikeia to Lagina Ahmet Adil Tırpan Armağanı/Festschrift in Honour of Ahmet Adil Tırpan, Ed.: B. Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 657-692.
- _____, 2015. “Yeni Bir Geç Hitit Steli ve Hiyeroglif Yazıt”, Aktüel Arkeoloji Dergisi, (45), ss. 54-57.
- ÜNGÖR, İ., 2011. “İslâhiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 1 (8), 137-163.
- _____, 2017. “Gaziantep İli Nurdağı İlçesi’nde Tarihi ve Arkeolojik Çalışmalar” Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4 (13), ss. 213-263.
- ÜRKMEZ, Ö., 2006. “Klaros’ta Bulunmuş Olan Kuroslar”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- _____, 2014. “Eski Çağ’da Maraş ya da Marqašti Germanicia”, KSÜ-Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), ss. 67-95.
- _____, 2016. “Astuwaramanza”, C. 1, Ed.: İbrahim Solak , Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 354-355.
- WAFLE, M., 1983. “Zu Status und Lage von Tabal”, *Orientalia*, 52, ss.181-193.
- WEEDEN, M., 2013. “After the Hittites: the kingdoms of Karkamish and Palistin in northern Syria”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 56.2, ss. 1-20.
- WINCKLER, H., 1907. *The History of Babylonia and Assyria*, Hodder & Stoughton, London, 352s.
- WOOLLEY, C. L., 1952. *Carchemish III. The Excavations in the inner Town. Report on the Excavations at Jerablus on behalf of the British Museum The Trustees of the British Museum London*, 290s.
- WOUDHUIZEN, F. C., 1992. “3, ‘On the Dating of Luwian Great Kings”, *Talanta, Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society*. ss. 167-220.
- YAKAR, J., 2007. *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve demir çağlarında kırsal kesimin sosyo-ekonomik yapısı*, Çev.: S. Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul, 374s.
- YAMADA, S., 2000. “The Construction of the Assyrian Empire. A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859- 824 B.C.)”, *Relating to His Campaigns to the West*, Vol 3, Brill, Leiden, Boston, 449s.
- YILDIRIM, E., 2012. “M.Ö. II. Binyılda Kuzey Suriye ve paylaşılmalayan topraklar” *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (8), ss. 1385-1406.
- YILDIRIM, N., 2010. “Anadolu’da Bulunan Yeni Assurca Belgeler”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX (48), Ankara, ss.119-135.
- _____, 2016a. “Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı’nın Unqi Krallığı’na Antakya ve Amik Ovası’nın Tarihsel Süreci”, *Belleten*, 289, ss. 701-722.
- _____, 2016b. *Demir Çağında Anadolu’daki Aramiler’in Politik Coğrafyası*, *Cappadocian Journal of History and Social Sciences*, 8, ss. 120-137.

- _____, 2017. “Inscribed Triumphal Columns of Assyrian Kings in Anatolia as A Symbol of Sovereignty”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3 (4), ss. 1112-1119.
- YİĞİT, T., 2000. “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40 3-4, 4, ss.177-189.
- YÜKSEL, İ., 2014. “Geç Hititler İzinde Anadolu”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Çağlar AKDAĞ

Doğum Yeri ve Tarihi : Malatya 1992

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Bilimsel Faaliyetleri : Uluslararası Sempozyum: Antik Çağda Maraş (Kahramanmaraş/ 2017)

Settlement Archaeology Symposium Series VII: Adaptation and Resistance (Ankara/ 2018)

II. Uluslararası Yesemek Sempozyumu (G.Antep/ 2018)

İş Deneyimi

Stajlar : Mustafa Kemal Üniversitesi
Kampüs Araştırma Kazısı
2014/2015

Projeler

: Balıkesir İli Marmara Kıyıları Antik Liman Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Proje
2017

Balıkesir İli Marmara Kıyıları Antik Liman Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Proje
2018

Anemurium Antik Kenti Kazısı 2018

İznik Gölü Sualtı Bazilikası Kazısı 2018

İletişim

E-Posta Adresi : caglarakdag.mku@gmail.com

Tel. :

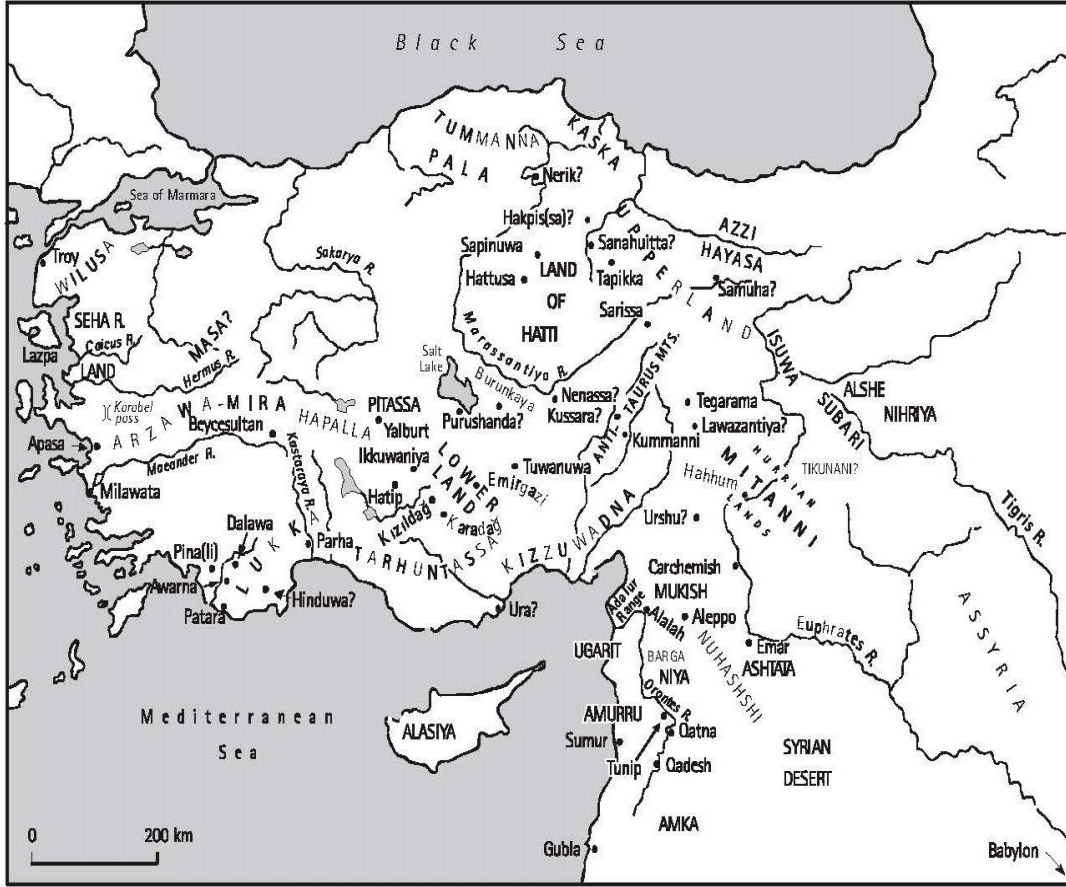
Tarih : 2019

EKLER

Ek 1: Neo-Hitit Kral Betimlemeleri Tarihleme Önerileri

Kent Devletleri	Geleneksel Hitit Stili (M.Ö.1050-850)	Assur Etkisi Gösteren Neo-Hitit Stili M.Ö. (850-800)	Assurlaşmış Neo-Hitit Stili (M.Ö. 800/750-700)	Aramileşmiş,Fen ikeleşmiş Neo-Hitit Stili (M.Ö. 800-8. yy. sonu, 7. yy. başı)	Tanımlanamayan
Karkamış		N.R. 4-2	N.R. 1	N.R. 3	N.R. 5
Melid	N.R.10,11,12,13, 14,15,16,17,18	N.R. 8-9a,9b N.R. 19-20		N.R. 6	N.R. 7
Gurgum	N.R. 35,36	N.R. 37,38,39,41, 42			N.R. 40
Zincirli/Sam'al		N.R. 21,22,23,24, 25,26, ,33	N.R. 27, 31	N.R. 28,29,30,32,34	
Pattin/Unqi				N.R. 54	
Tabal			N.R. 43,47,,48,49	N.R. 44,45,46	N.R. 50
Kummuh	N.R. 52		N.R. 51		
Sakçagözü				N.R. 53	

HARİTALAR

Harita 1: Son Tunç Çağı Anadolu ve Kuzey Mezopotamya

Harita 2: Hitit İmparatorluk Sonrası Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya

HARİTALAR LİSTESİ VE RESİMLER LİSTESİ

1. Son Tunç Çağı Anadolu ve Kuzey Mezopotamya, Bryce, 2012.
2. Hitit İmparatorluk Sonrası Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya, Bryce, 2012.
3. **Prens Kamanis ve Yariris Kabartması:**
<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis33.htm>, Çiz.: Joukowsky, 1996: 316, Fig. 8.16.
4. **Kral Katuwas Ortostatı:**
<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis10.htm>, Çiz.: Sagona ve Zimansky, 2009: 298, Fig. 8.2.
5. **Heykel parçası:** <https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis31.htm>
6. **Kral Heykel Başı:** <https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis58.htm>
7. **Oturmuş Başsız Kral Heykeli:**
<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis31.htm>
8. **Malatya Kral Heykeli I:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe13.htm>
9. **Palanga heykeli:** <https://www.hittitemonuments.com/palanga/>
10. **Malatya Kral Heykeli II:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe34-t.htm>
11. **Malatya Heykel Başları I-II:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe33.htm>
12. **İspekçür Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/ispekcur/>
13. **Darende Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/darende/>
14. **Malatya A Kabartması E :**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe07.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 151.
15. **Malatya B Kabartması I:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe23.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 150.
16. **Malatya B Kabartması II:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe23.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 150.
17. **Malatya D Kabartması :**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe08.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 151.
18. **Malatya G Kabartması :**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe06.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 148.
19. **Malatya J Kabartması:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe24.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 148.
20. **Malatya K Kabartması:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe09.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 149.

21. **Malatya Geyik Avı Kabartması:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe10.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 156.
22. **Malatya Aslan Avı Kabartması:**
<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe11.htm>, Çiz.: Hawkins, 2000: pl. 155.
23. **Dış Kapı Batı Kanadı Ziyafet Sahneli Orthostat:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli12.jpg>, Çiz.: Gilibert, 2012: 121, abb.14.
24. **Dış Kapı Batı Kanadı İki Figürlü Orthostat:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli13.jpg>, Çiz.: Gilibert, 2012: 121, abb.14.
25. **Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli19.jpg>,
26. **Kale Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat II**
:<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli14.jpg>, Çiz.: Gilibert, 2012: 121, abb.14.
27. **Kale Dış Kapı Doğu Kanadı Orthostatu:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli29.jpg>, Çiz.: Gilibert, 2012: 121, abb.14.
28. **Güney Şehir Kapısı Hayat Ağaçlı Orthostat:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli10.jpg>,
29. **Kuzey Avlu Girişi Sam'al Kralı Kilamuwa Orthostatu:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli50.jpg>, Çiz.: Ornan, 2005: Fig. 24.
30. **Hilani IV Binası Giriş Sağ Kanat Orthostatu:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli58.htm>, Çiz.: Sagona ve Zimansky, 2009: 298, Fig. 8.9., 4.
31. **Kral Barrakib Orthostatu:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli59.jpg>,
32. **Kral Barrakib Orthostatu II:**
<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli60.jpg>, Çiz.: Ornan, 2005: Fig. 25.
33. **Kral Kilamuwa Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli81.jpg>, Çiz.: Sagona ve Zimansky, 2009: Fig. 8.9., 3.
34. **Kral Kutumuwa Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli80.jpg>, Çiz.: Herrmann ve Schloen, 2014: 98, Fig. C1.
35. **Sam'al Kral Heykeli:** <https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli51g.jpg>, Çiz.: Sagona ve Zimansky, 2009: Fig. 8.9., 1.
36. **Sam'al Kralı Panamuwa II Heykeli** Çiz.: Herrmann ve Schloen, 2014: 121, Fig. C10.
37. **Kral Larama I Steli Maraş 8:**
<https://www.hittitemonuments.com/maras/maras04.htm>.
38. **Kral Muwizi Steli Maraş 17:**
<https://www.hittitemonuments.com/maras/maras69.htm>.
39. **Halparuntiya II Stel Heykeli:**
<https://www.hittitemonuments.com/maras/maras15.htm>.
40. **Stel Heykel parçası:** <https://www.hittitemonuments.com/maras/maras46.htm>.
41. **Pazarcık heykeli:** Akdağ, 2018a: Şek.1., Çiz.1.

42. **Hasancıklı Heykeli:** Akdağ, 2018a: Şek.2., Çiz.2.
43. **Maraş Heykel Başı I:** <https://www.hittitemonuments.com/maras/maras21.htm>.
44. **Maraş Heykel Başı II:** Akdağ, 2018a: Şek.4., Çiz.4.
45. **Andaval Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/andaval/>.
46. **Bor Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/bor/bor05.jpg>.
47. **Çiftlik Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/ciftlik/>.
48. **İvriz Kaya Kabartması:** <https://www.hittitemonuments.com/ivriz/>
49. **Kızıldağ - Hartapu Kaya Anıtı:** <https://www.hittitemonuments.com/kizildag/>.
50. **Ambarderesi Kaya Anıtı:** <https://www.hittitemonuments.com/ivriz/ivriz10.jpg>.
51. **Karapınar Kaya Anıtı:** Akçay, 2011: Lev. 27.
52. **Kululu Heykeli:** Akçay, 2011: Lev. 42-43.
53. **Malpınarı Kaya Yazıtı:** <https://www.hittitemonuments.com/malpinari/>.
54. **Samsat Steli:** <https://www.hittitemonuments.com/samsat/samsat01b.jpg>, Çiz.: Özgüç, 2009: 56, Fig. 16.
55. **Aslan Avı Orthostatı:** <https://www.hittitemonuments.com/sakcagozu/sakcagozu01.htm>.
56. **Pattina Kralı Şapalulme-Şuppiluliuma Heykeli:** <https://www.hittitemonuments.com/telltainat/telltainat20.htm>

RESİMLER

N.R. 1. Prens Kamanis ve Yariris Kabartması

N. R. 2. Kral Katuwas Ortostatı

N. R. 3. Heykel parçası

N. R. 4. Kral Heykel Başı

N. R. 5. Oturmuş Başsız Kral Heykeli

N.R. 6. Malatya Kral Heykeli I

N.R. 7. Palanga heykeli

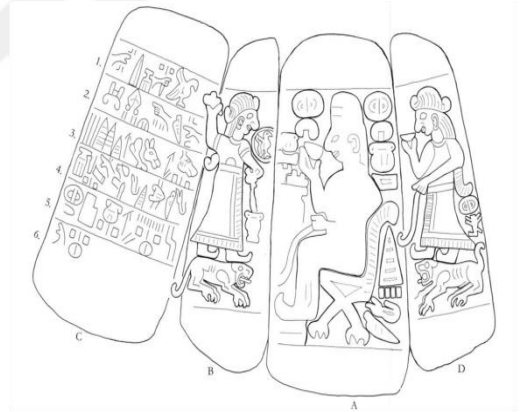
N.R. 8. Malatya Kral Heykeli II

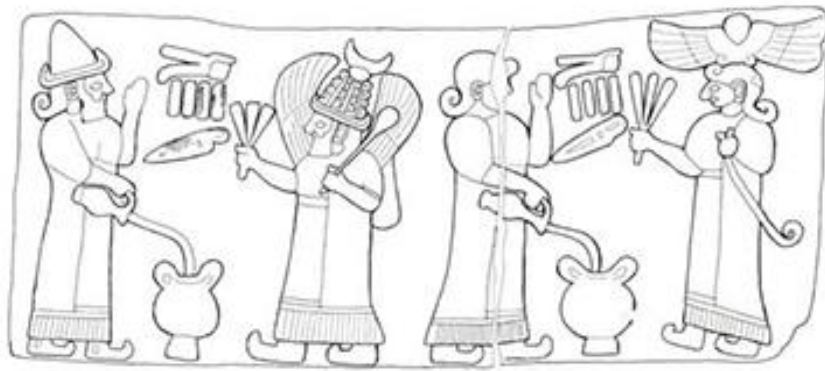
N.R. 9a,b. Malatya Heykel Başları I-II

N.R. 10. İspekçür Steli

N.R. 11. Darende Steli

0.5 m.

N.R. 12. Malatya A Kabartması E

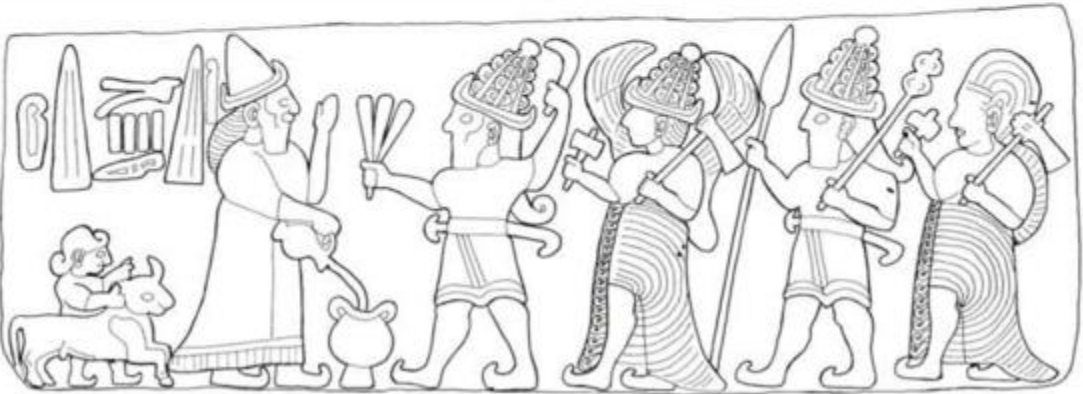
0.5 m.

N.R. 13-14. Malatya B Kabartması I-II

N.R. 15. Malatya D Kabartması

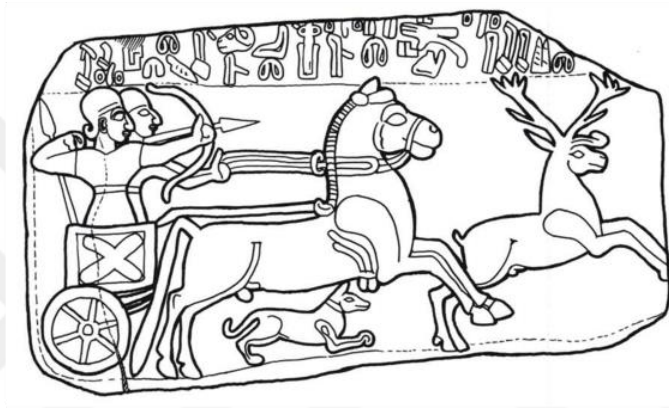
N.R. 16. Malatya G Kabartması

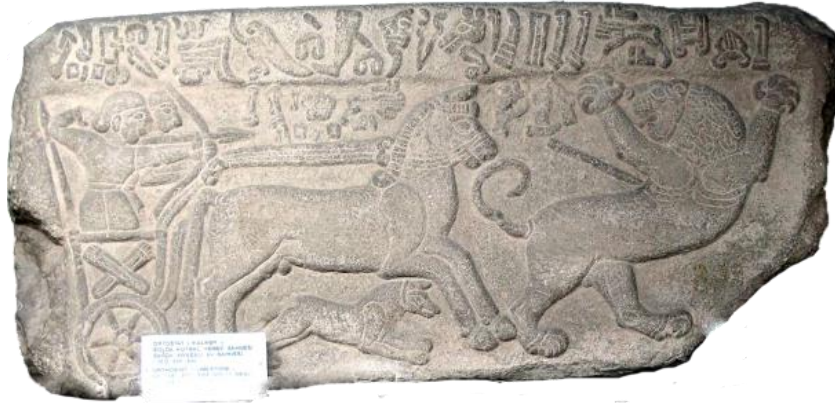
N.R. 17. Malatya J Kabartması

N.R. 18. Malatya K Kabartması

N.R. 19. Malatya Geyik Avı Kabartması

N.R. 20. Malatya Aslan Avı Kabartması

N.R. 21. Dış Kapı Batı Kanadı Ziyafet Sahneli Orthostat

N.R. 22. Dış Kapı Batı Kanadı İki Figürlü Orthostat

N.R. 23. Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat

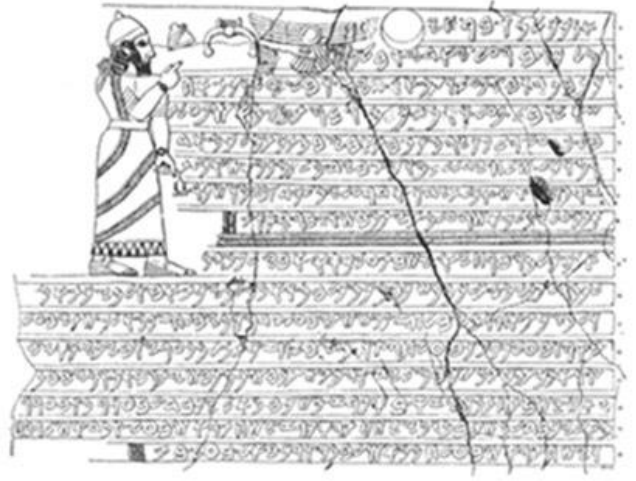
N.R. 24. Kale Dış Kapı Batı Kanadı Tek Figürlü Orthostat II

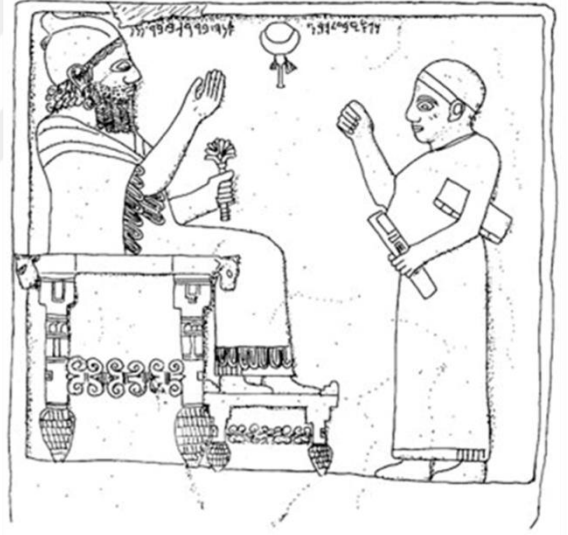
N.R. 25. Kale Dış Kapı Doğu Kanadı Orthostati

N.R. 26. Güney Şehir Kapısı Hayat Ağacı Orthostat

N.R. 27. Kuzey Avlu Girişi Sam'al Kralı Kilamuwa Orthostatı

N.R. 28. Hilani IV Binası Giriş Sağ Kanat Orthostatı

N.R. 29. Kral Barrakib Orthostati

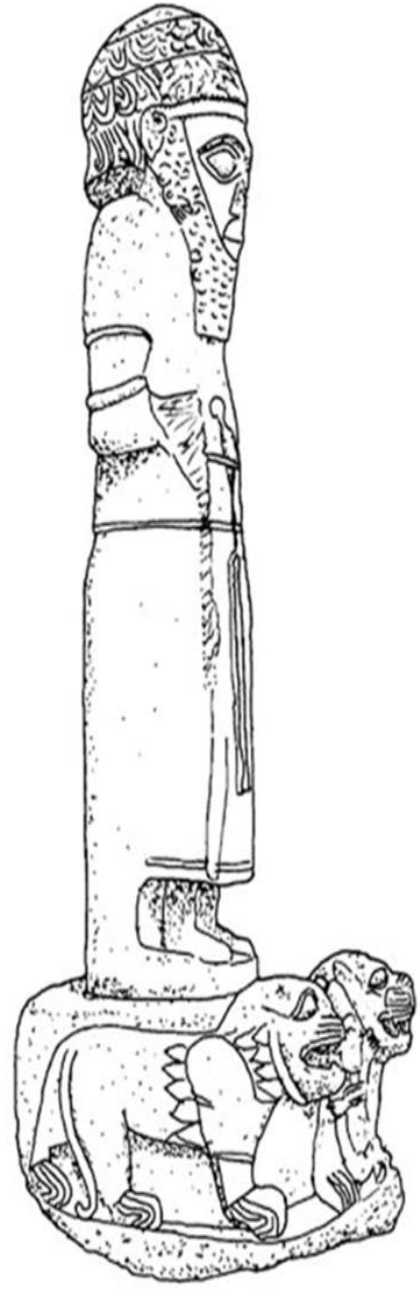
N.R. 30. Kral Barrakib Orthostati II

N.R. 31. Kral Kilamuwa Steli

N.R. 32. Kral Katumuwa Steli

N.R. 33. Sam'al Kral Heykeli

N.R. 34. Sam'al Kralı Panamuwa II Heykeli

IV. MARAŞ

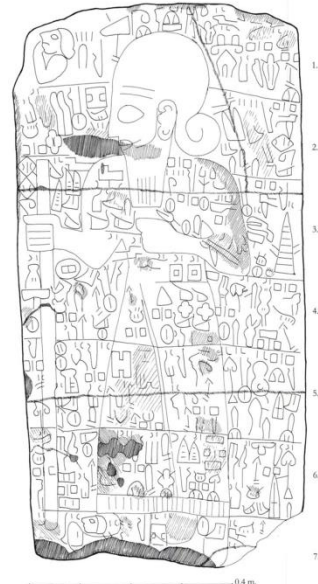

PLATE 107

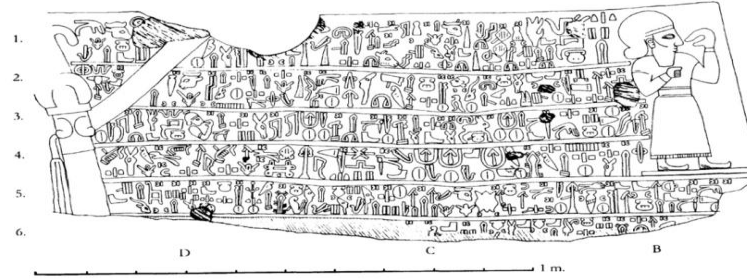
0.4 m.
Copy: traced from square and collated.
I. MARAŞ 8

N.R. 35. Kral Larama I Steli Maraş 8

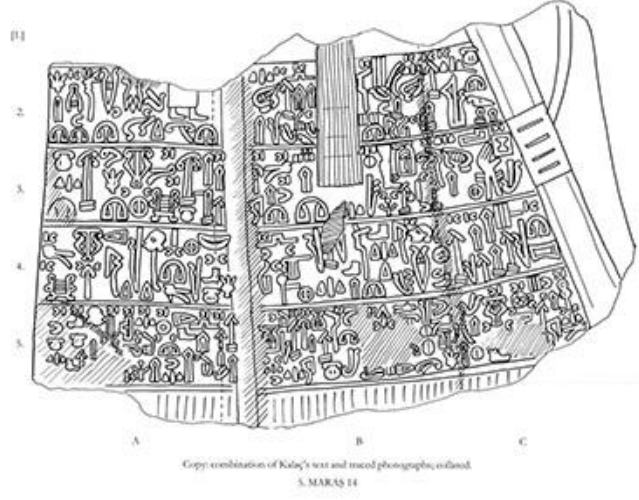
Denizhanogulları, Güriçin, Peker 2018

N.R. 36. Kral Muwizi Steli Maraş 17

J. D. Hawkins, Corpus, 2000

N.R. 37. Halparuntiya II Stel Heykeli

N.R. 38. Stel Heykel parçası

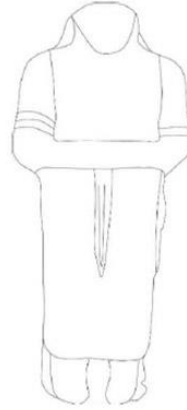
Şekil 1a

Çizim 1: Pazarcık Heykeli

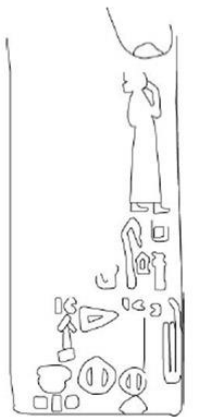
Çizim 1a

Şekil 1b

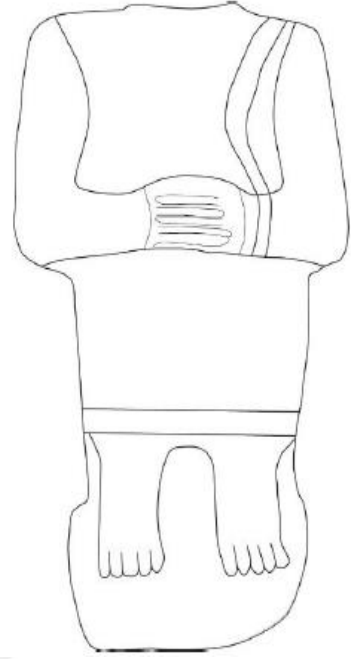
Çizim 1b

Şekil 1c

Çizim 1c

N.R. 39. Pazarcık heykeli

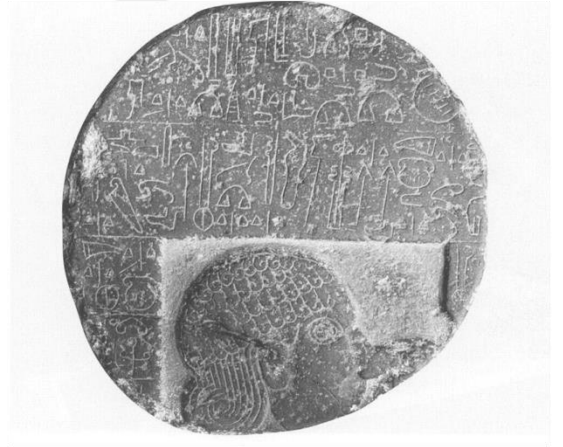
N.R. 40. Hasancıklı Heykeli

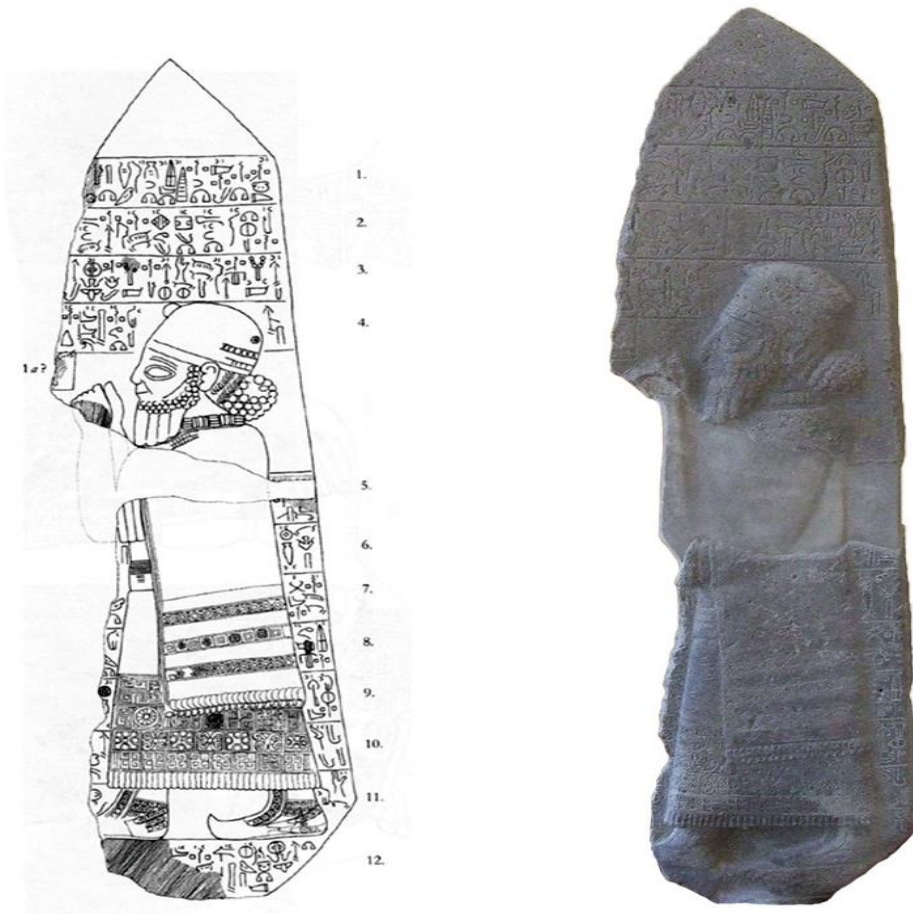
N.R. 41. Maraş Heykel Başı I

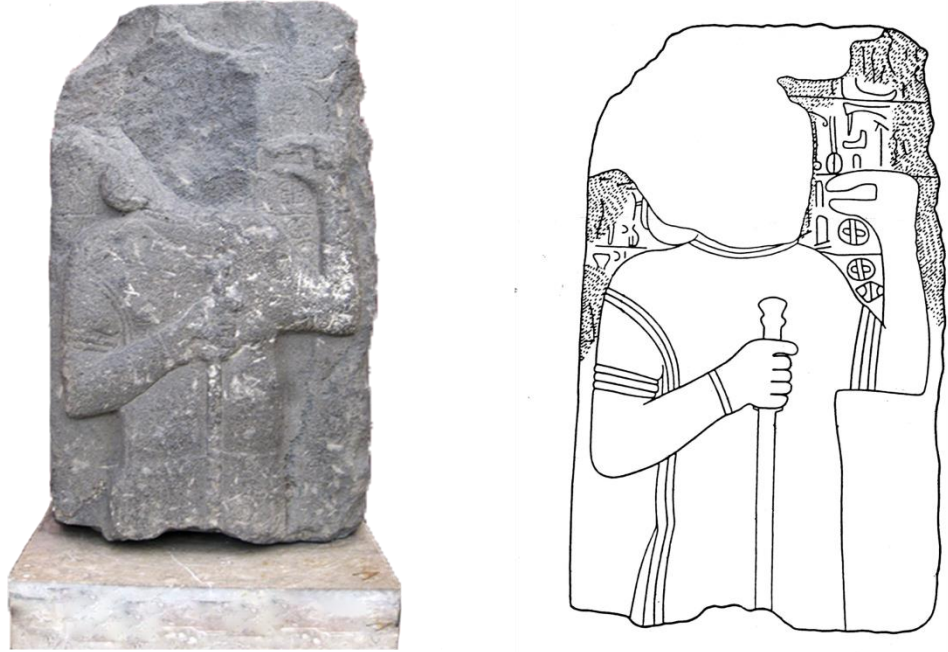
N.R. 42. Maraş Heykel Başı II

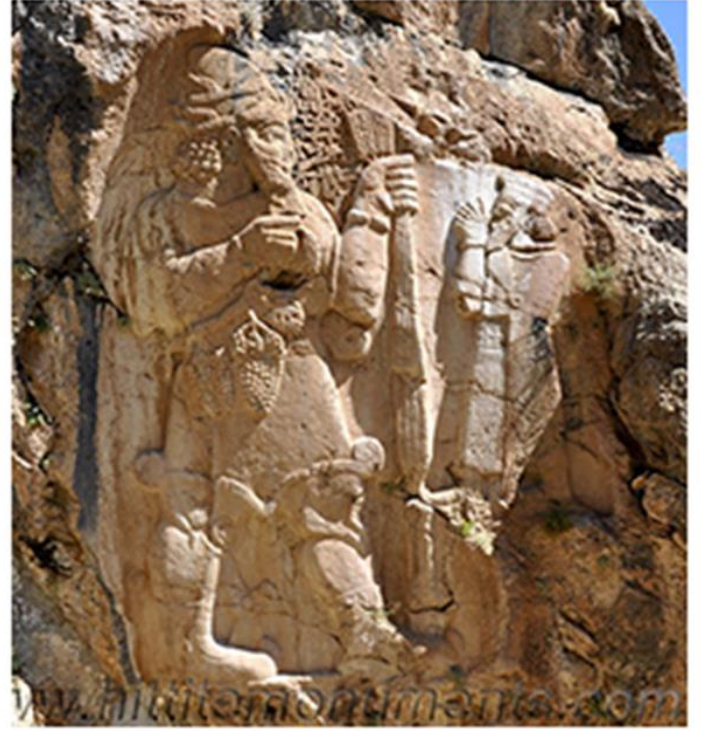
N.R. 43. Andaval Steli

N.R. 44. Bor Steli

N.R. 45. Çiftlik Steli

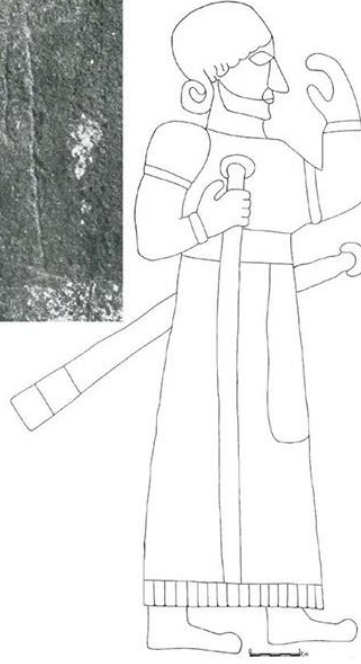
N.R. 46. İvriz Kaya Kabartması

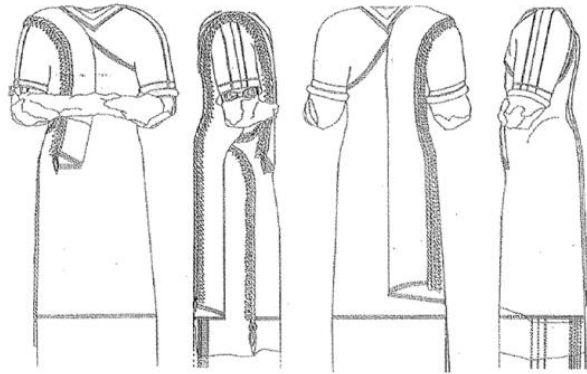
N.R. 47. Kızıldağ - Hartapu Kaya Anıtı

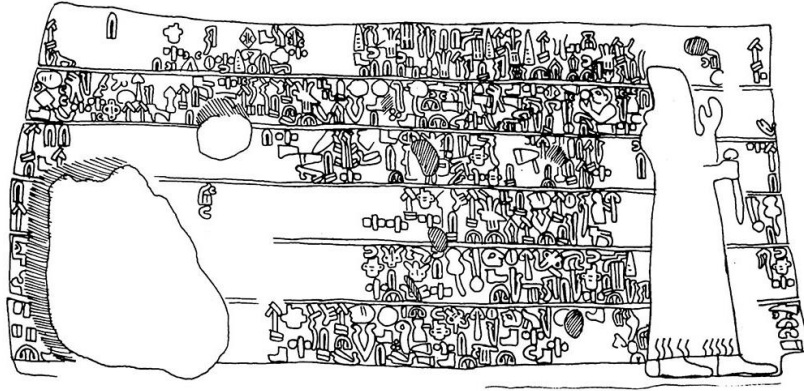
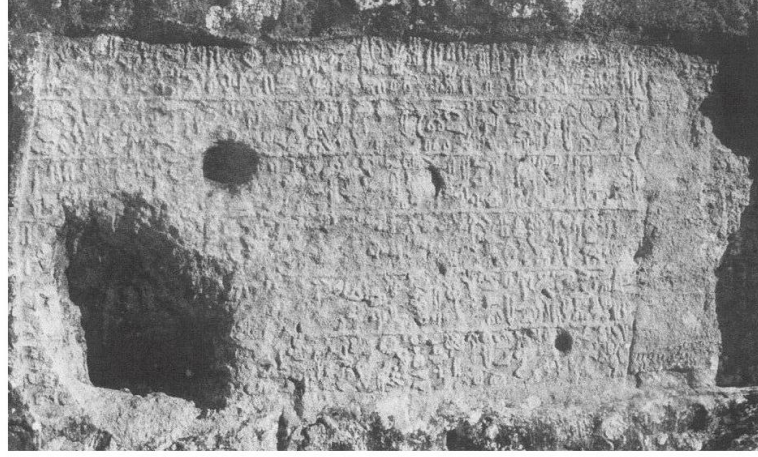
N.R. 48. Ambarderesi Kaya Anıtı

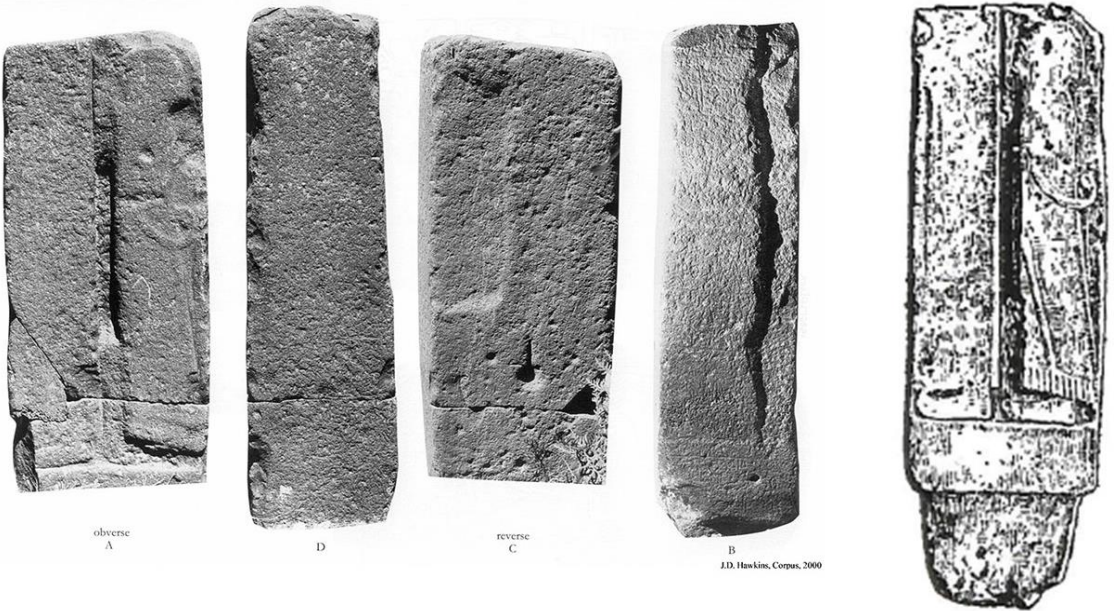
N.R. 49. Karapınar Kaya Anıtı

N.R. 50. Kululu Heykeli

N.R. 51. Malpınarı Kaya Yazıtı

N.R. 52. Samsat Steli

N.R. 53. Aslan Avı Orthostati

N.R. 54. Pattina Kralı Şapalulme-Şuppiluliuma Heykeli